

**ЧОТИРНАДЦЯТІ ЮРИДИЧНІ ДИСПУТИ
З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
ПРИВАТНОГО ПРАВА**

*Присвячені пам'яті
Є.В. Васьковського*

МАТЕРІАЛИ
**Міжнародної науково-практичної
конференції**

29 травня 2026 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Економіко-правовий факультет

**ЧОТИРНАДЦЯТІ ЮРИДИЧНІ ДИСПУТИ
З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
ПРИВАТНОГО ПРАВА,
присвячені пам'яті
*Є. В. Васьковського***

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної
конференції

м. Одеса, 29 травня 2026 р.

Видавництво
«Юридика»
2026

УДК 340/349(062.552)

Ч-757

Відповідальний редактор

Вячеслав Іванович Труба, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, заслужений юрист України

Упорядник

Арина Леонідівна Святошнюк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Матеріали подано в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність змісту та якість оформлення статей несуть учасники конференції та особи, які рекомендували матеріали до друку.

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 9 від 23 червня 2026 року)*

Чотирнадцяті юридичні диспути з актуальних проблем
Ч757 приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 трав. 2026 р.) / упоряд. А. Л. Святошнюк ; відп. ред. В. І. Труба ; ОНУ імені І. І. Мечникова, економ.-прав. ф-т. Одеса : Юридика, 2026. 212 с.

ISBN 978-617-8804-22-0

У збірнику містяться тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Чотирнадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченої пам'яті Є. В. Васьковського, що відбулася 29 травня у місті Одеса. У публікаціях висвітлено актуальні проблеми цивільного, сімейного, цивільно-процесуального права; порівняльного правознавства в сфері приватного права, приватного права зарубіжних країн, міжнародного приватного права; трудового права та права соціального забезпечення; аграрного, земельного та екологічного права.

Матеріали збірника розраховані на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, а також практичних працівників юридичної сфери.

Організатором конференції виступила кафедра цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК 340/349(062.552)

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2026

ISBN 978-617-8804-22-0

© Видавництво «Юридика», 2026

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ЦИВІЛЬНОГО, СІМЕЙНОГО,
ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА**

В. І. Труба

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
заслужений юрист України

**СИСТЕМАТИКА ПРИВАТНОГО ПРАВА: ПОГЛЯДИ
Є. ВАСЬКОВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ
ПРОБЛЕМ РЕКОДИФІКАЦІЇ**

Рекодифікація приватного права в Україні актуалізувала питання структури майбутнього Кодексу, зумовила необхідність осмислення історичних моделей систематизації, зокрема дожовтневої доктрини. Є. Васьковський є одним із найпослідовніших теоретиків системи приватного права кінця ХІХ – початку ХХ ст. У всіх його працях прослідковується розуміння приватного права як єдиної, внутрішньо узгодженої системи.

Одним із досягнень вченого є розробка системного підходу до тлумачення цивільних законів, що стало основою для подальших досліджень у галузі цивільного права. Незважаючи на те, що на сьогодні вийшла друком низка праць, предметом яких є визначення правил інтерпретації законів, коментарів законодавства, що врегульовує приватно-правові відносини, праця Є. В. Васьковського «Цивілістична методологія. Вчення про тлумачення і застосування цивільних законів» залишається унікальною та актуальною (Васьковский Е. В. Цивилистическая методология. Ч. 1. Учение о толковании и применении гражданских законов. *Записки Новороссийского Университета*. 1901, т. 84, С. 1–398; Васьковский Е. В. Цивилистическая

методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. Одесса: «Экономическая» тип., 1901. 376 с.).

Системний аналіз праць Є. Васьковського свідчить про те, що виданню «Цивілістичної методології» передували практична робота Є. Васьковського помічником присяжного повіреного, а згодом присяжним повіреним по цивільних справах в Одеській судовій палаті, а також підготовка та видання низки праць, присвячених адвокатурі (Васьковский Е. В. Основные вопросы адвокатской этики. СПб: Н. К. Мартынов, 1895. 46 с.; Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. Очерк всеобщей истории адвокатуры» (ч. 1 – 2, 1893, магист. дис), праву власності (Васьковский Е. В. Приобретение движимости от несобственника *Журнал Министерства Юстиции*. 1895. № 3 (Январь). С. 66–94; Васьковский Е. В. Понятие владения по русскому праву. *Журнал Министерства юстиции*. 1896. № 4. С. 49–60), підручників з цивільного права (Васьковский Е. В. Учебник гражданского права. Вып. 1. СПб. 1894. Тип. Манькова. 176 с.; *Васьковский Е. В.* Учебник гражданского права. Вып. II. СПб. 1896. 188 с.), звичаєвому праву, зокрема у сфері освіти (Васьковский Е. Изучение обычного права (по поводу образования «Отделения обычного права» при С.-Петербур. юрид. обществе). Одесск. Новости. 1898. № 4265. С. 2). Крім того, Є. В. Васьковським було видано роботи з проблем цивільного процесу (Васьковский Е. Применение обычаев (в общих и мировых судах). *Журн. С.-Петербур. Юрид. общ.* 1894. Кн. 10. С. 81–88; *Васьковский Е.* Волостной суд и обычное право по законам 19 февраля 1861 г. и 12 июля 1889 г. *Журн. С.-Петербур. Юрид. общ.* 1897, кн. 9, стр. 17–56; Васьковский Е. В. Судейское усмотрение при толковании законов. *Право*. 1901. № 50. Стб. 2215–2225).

Усі згадані праці Є. Васьковського відрізняються системністю, простотою і наочністю викладення матеріалу навіть суто наукових питань. Очевидно, що значний досвід практичної роботи адвокатом, викладання в Імператорському Новоросійському університеті цивільного права та цивільного судочинства, навчання та наукові пошуки в закордонних університетах та бібліотеках стали в нагоді Є. Васьковському для підготовки «Цивілістичної методології». Така

наукова доля вченого може стати прикладом для багатьох сучасних науковців

У контексті процесів рекодифікації, що відбуваються в Україні, цікавим для нас видаються думки Є. Васьковського щодо систематизації приватного (цивільного) права. Ідеї систематизації цивільного законодавства вчений черпає у німецькій систематиці цивільного права, спираючись на праці Пухти, Віндшайда, Дернбурга.

Є. Васьковський поділяв систему приватного права на дві великі частини – загальну та особливу. Функція загальної частини полягає в створенні методологічного каркасу, до неї належать поняття суб'єктів, об'єктів, правочинів, строків, позовної давності.

Особливу частину вчений поділяв на такі групи: речові права, виключні права (інтелектуальна власність у дожовтневому розумінні), зобов'язальне право, оречевлені права (цінні папери на пред'явника є речовими чи зобов'язальними правами, що втілилися у документи та залучені в оборот як рухомі речі). І окремо – сімейні права, спадкові права, спеціальні права (торгові, конкурсні, промислові) (Васьковский Е. В. Учебник гражданского права. М.: «Статут», 2003. С. 62–63).

Ці та інші думки професора Є. Васьковського є актуальними і в наш час, час реформування законодавства, що врегульовує приватно-правові відносини.

Ми тривалий час дотримувались позиції, що Сімейний кодекс України має бути окремими кодифікованим актом. Відзначали відмінність у соціальному призначенні двох галузей права – цивільного і сімейного. «Перебуваючи між собою в тісному взаємозв'язку, цивільне право є основою для усіх приватно-правових відносин, сімейне право – для правовідносин шлюбу, особистих немайнових та майнових прав і обов'язків подружжя, батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Сімейне право має свій предмет і метод правового регулювання, засади і функції, відмінні від цивільного права. Послугуючись цим комплексом особливостей, можливо не лише виокремити сімейне право із єдиної системи права, а й виявити такі його особливості, яких цілком достатньо для того, щоб склалася чітка уява про сімейне право

як окрему галузь» (Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03. Одеса, 2020. С.137).

Наша позиція була логічною в умовах тієї моделі приватного права, яка існувала в Україні з 2002 року. ЦК України був побудований за класичною пандектною схемою, але без включення сімейного права. СК України був окремим актом, що відповідало традиції пострадянської кодифікації. У доктрині домінувала ідея самостійності сімейного права як галузі.

Рекодифікація спричиняє трансформацію методологічних підходів у приватному праві, що вимагає відповідного наукового та практичного осмислення. Еволюція українського приватного права відбувається у руслі європейської інтеграції, і ми є активними учасниками цих змін.

Сімейне право є частиною цивільних кодексів у Німеччині, Франції, Нідерландах, Італії, Швейцарії. Окремі сімейні кодекси є винятком, а не правилом. Правилком – у деяких пострадянських країнах.

Інкорпорація сімейного права до Кодексу приватного права України є кроком у напрямі європейської моделі приватного права, виконанням міжнародно-правових зобов'язань України щодо інтеграції з ЄС і, що принципово, – розривом із пострадянською традицією розмежування цивільного та сімейного законодавства.

Рекодифікація повертає нас до класичної тези про те, що сімейні відносини є різновидом приватних відносин. Вони у значній частині ґрунтуються на автономії волі (зокрема, шлюбний договір, вибір прізвища, визначення режиму майна), мають істотний майновий компонент (аліментні зобов'язання, поділ майна) та в окремих сферах регулюються диспозитивними нормами. Тому логічним є висновок, що сімейне право не протиставляється цивільному, а входить до його структури як спеціальна частина.

СК України як окремий закон зумовлював низку проблем, зокрема дублювання та неузгодженість базових понять (правочин, представництво, позовна давність), різні підходи до тлумачення норм і відсутність єдиної термінології. Інкорпорація сімейного права до ЦК має на меті уніфікацію понятійного

апарату, усунення колізій та забезпечення системності приватного права. Очікується, що це підвищить передбачуваність регулювання приватно-правових відносин.

Ключовим аргументом на користь інтеграції сімейного права до єдиного цивілістичного масиву є класична концепція Є. Васьковського, який одним із перших запропонував системний підхід до структури приватного права (загальна частина – поняття особи, правоздатності, об'єкта прав, юридичних фактів тощо; особлива – речові відносини; зобов'язальні відносини; сімейні відносини; спадкові відносини). Ця концепція прямо узгоджується з сучасною моделлю Кодексу приватного права України, де сімейне право не заперечує своєї специфіки, а логічно входить до єдиної системи приватного права, спираючись на загальні положення цивільного права.

Кодифікація є інструментом забезпечення системності: єдиний кодекс приватного права покликаний гарантувати цілісність і внутрішню узгодженість правового регулювання.

Насамкінець зауважу, що посилання на наукові публікації професора Є. Васьковського наведені в тексті мовою оригіналу. Це зумовлено історичним контекстом: у Російській імперії діяла жорстка цензура, а наукова та юридична освіта здійснювалася переважно державною мовою – російською.

В. І. Борисова

кандидатка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондентка
Національної Академії правових наук України

ШЛЮБ: ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА ДО СЬОГОДЕННЯ

Шлюб відноситься до найдавніших правових інститутів. Ще в Інституціях Юстиніана він визнавався союзом чоловіка та жінки, який мав за мету спільне життя, народження

і виховання дітей (книга 1 Особи, Титул II «Про право природне, загальнонародне і цивільне» та Титул X «Про шлюб»). І хоча в римському праві виділялось два види шлюбу: законний – римський шлюб (*matrimonium iustum*), який укладався виключно між римськими громадянами і поділявся на шлюб з чоловічою владою (*cum manu*) і шлюб без чоловічої влади (*sine manu*), та шлюб між перегрінами і іншими вільними (*matrimonium iuris gentium*), які не мали права укладати законний римський шлюб, але мали право укладати шлюб між собою відповідно до норм права народів (свого національного права), однак і цей шлюб визнавався союзом виключно чоловіка і жінки.

Поняття шлюбу в сімейному законодавстві України вперше було дано в ст. 21 чинного на сьогодні Сімейного Кодексу України (далі – СКУ) [1] відповідно до якої шлюбом визнається сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не вважається підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Щодо релігійного обряду шлюбу, то він не вважається підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли цей обряд відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану (ч. 3 ст. 21).

Таким чином, можна висувати, що шлюб – це союз жінки та чоловіка, оскільки укладається він виключно між особами різної статі, що породжує для цих осіб права та обов'язків подружжя, причому і жінка, і чоловік мають рівні права і обов'язки, що становить основу гендерної рівності у сімейних відносинах; – це союз, який зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану у встановленому законом порядку; – це союз, що припускає спільне проживання осіб не тільки в фізичному, а й у моральному сенсі, тобто це і спільний побут, і взаємні права та обов'язки подружжя. Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному зареєстрованому шлюбі, хоча мають право на повторний шлюб, але лише після припинення попереднього.

Аналіз Книги шостої – Сімейне право Проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (далі – проект ЦКУ) [2], дає можливість прийти до наступних висновків. В сучасних умовах сім'я вважається природним та основним осередком суспільства; вона створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення та інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також і на інших підставах (ст. 1472 проекту ЦКУ). В Проекті ЦКУ збережено поняття шлюбу як сімейного союзу жінки та чоловіка, який зареєстровано у встановленому законом порядку (ч. 1 ст. 1473). При цьому закон може встановлювати юридичні наслідки релігійного обряду шлюбу (ч. 2 ст. 1473). Враховуючи те, що Проект ЦКУ буде доопрацьовуватися, не можна не звернути увагу і на інші пропозиції, зокрема, визнання релігійного обряду шлюбу підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя. Пропонується виходити з того, що такий обряд повинен проводитися виключно релігійною організацією, що внесена до реєстру організацій, які вправі його вчиняти. Саме в цьому випадку релігійний обряд стає підставою для внесення актового запису про реєстрацію шлюбу до Державного реєстру актів цивільного стану.

Як і за чинним законодавством в Проекті ЦКУ проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу не визнається підставою для виникнення у таких осіб прав та обов'язків подружжя, йдеться виключно про фактичні шлюбні відносини. Свого часу професорка Я. М. Шевченко зауважувала, що фактичні шлюбні відносини – це відносини, які стосуються тільки особистого життя людини, вони залежать від волі людини і від того, як вона їх буде, тому втручання держави за встановленим нею правовим регулюванням відносин за типом сім'ї тут недоречні та необґрунтовані. В Проекті ЦКУ запропонована наступна редакція статті 1474 – Фактичний сімейний союз – це проживання двох осіб протилежної статі однією сім'єю без реєстрації шлюбу, якщо вони не перебувають в іншому шлюбі (ч. 1). Особа може одночасно перебувати лише в одному фактичному сімейному союзі (ч. 2). При цьому у фактичному сімейному союзі не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення, рідні (повнорідні,

неповнорідні) брат і сестра, двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця (ч. 3). На відносини у фактичному сімейному союзі поширюються приписи глав 102, 105 та 106 проекту ЦКУ (ч. 4), а саме – «Юридичний режим майна подружжя», «Загальні положення про утримання»; «Права і обов'язки подружжя по утриманню». При цьому особи, які перебувають у фактичному сімейному союзі, можуть врегулювати договором свої аліментні та майнові відносини іншим чином (ч. 5 ст. 1474 ЦКУ).

Уклавши шлюб, особа, що досягла шлюбного віку – 18 років (ч. 2 ст. 22 СКУ), створює сім'ю. Встановлення шлюбного віку пояснюється не тільки тим, що людина повинна досягти статевої зрілості, а й з тим, що вона має досягти відповідного стану психічного, розумового, морального та соціального розвитку. Однак, законодавець встановлює певні винятки з загального правила. Так, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде доведено, що це відповідає інтересам такої особи (ч. 2 ст. 23 СКУ). Йдеться саме про надання права на шлюб неповнолітній особі, якщо буде доведено, що надання цього права відповідає інтересам неповнолітньої особи (наприклад, при фактичному утворенні нею сім'ї, вагітності, народженні дитини, тяжкому захворюванні осіб, що прагнуть створити сім'ю тощо). При цьому з заявою про надання права на шлюб може звернутися до суду лише особа, яка досягла віку шістнадцяти років, суд розглядає таку заяву за правилами окремого провадження, повідомивши про це батьків або піклувальників неповнолітньої особи.

Звертає на себе увагу той факт, що розробники Проекту ЦКУ пропонують повернути до життя такий інститут як заручини (ст. 1488), хоча заручини, як і в минулому, не створюють обов'язку вступу в шлюб. Зарученими можуть бути жінка та чоловік, які досягли шлюбного віку, або яким за рішенням суду надано право на шлюб і які надали взаємну обіцянку укласти шлюб, виражену усно або письмово. Заручини можуть відбутися в урочистій обстановці або за звичаєм. З дня подання заяви про реєстрацію шлюбу заручені набувають статус наречених. Запропонована стаття містить також і наслідки

відмови наречених від укладення шлюбу після заручин. Так, особа, яка відмовилася від укладення шлюбу після заручин, зобов'язана відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до шлюбу та весілля, а також компенсувати моральну шкоду. Проте, такі затрати не підлягають відшкодуванню, якщо відмова від укладення шлюбу була викликана протиправною та (або) аморальною поведінкою зарученої (нареченої) особи, та (або) прихованням обставин, що мають для того, хто відмовився від укладення шлюбу, істотне значення (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість, зміна статі, перебування у фактичному сімейному союзі, попередній шлюб тощо). У разі відмови від укладення шлюбу особи, яка одержала подарунок у зв'язку з майбутнім шлюбом, договір дарування за вимогою дарувальника може бути розірвано за рішенням суду. У разі розірвання договору дарування особа зобов'язана повернути річ, яка була їй подарована, а якщо вона не зберіглася – відшкодувати її вартість.

Сім'ю складають особи, які уклали шлюб, спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (ч. 1 ст. 3). При цьому подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно (абз. 2 ч. 2 ст. 3 СКУ).

Відповідно до ст. 119 СКУ за заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання («сепарації») у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. У разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя цей режим припиняється.

В Проекті ЦКУ запропоновано виділити окремо Главу 5 «Режим окремого проживання подружжя» – статті 33–35, положення яких дають можливість більш докладно визначитись, наприклад, з метою встановлення режиму, що спрямований на тимчасово призупинення дії окремих прав і обов'язків дружини та чоловіка, зокрема, майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутим у шлюбі; дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців після встановлення

такого режиму, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка. Режим окремого проживання подружжя може встановлюватися також і шляхом укладення договору, який підлягає нотаріальному посвідченню, а звідси режим окремого проживання подружжя встановлюється або з дня набрання законної сили рішенням суду, або з дня нотаріального посвідчення такого договору, якщо інше не передбачено цим договором. При встановленні режиму окремого проживання подружжя, суд або нотаріус повинні пересвідчитися в тому, що його встановлення здійснено з врахуванням найкращих інтересів та прав дитини відповідно до положень ст. 1476 Проекту ЦКУ.

Література

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Проект Кодексу (станом на 22.01.2026). URL: <https://itd.rada.gov.ua/f6892c51-ef3f-4eac-86e4-e225f615ddb6>

N. M. Bulat

PhD in Law,
Associate Professor in the Department of Civil Law Disciplines
at Odesa I. I. Mechnikov National University (Odesa),
OSUN VUIAS Fellow at the Institute for Advanced Study
at Central European University (Budapest)

HUMAN CONTRIBUTION WHEN AI IS USED IN THE INVENTIVE PROCESS: THE PERSPECTIVE OF INVENTIONS AND UTILITY MODELS

While sufficient human contribution (human contribution involving intellectual and creative activity, as the Law of Ukraine ‘On Protection of Rights to Inventions and Utility Models’ states [1, art. 1]) is required to recognise a person as an inventor, patentability criteria remain objective. This means that patent offices assessing novelty, inventive step, and industrial applicability do not investigate the inventive process behind

innovations. The relevant risks are usually mitigated by allowing any person who believes themselves to be an inventor to claim inventorship. However, this mechanism does not work in the case of AI-generated innovations [2, p. 923; 3, p. 407; 4, p. 375].

Although human input is still required when AI is used in the inventive process [5; 6, p. 384, 386], the issue is whether the input in a particular case is substantial enough to qualify the person as an inventor and how to evaluate this input in light of objective patentability criteria.

In this regard, inventive step (non-obviousness to the person skilled in the art) can be helpful [7]. If one assumes that the person skilled in the art is 'equipped' with routinely used AI and is 'able' to apply AI in an obvious way (which, taking into account the current technological landscape, seems justified), the threshold of non-obviousness may only be overcome in the case of substantial creative human contribution [7, p. 10]. In other words, although the subjective requirement of substantial human contribution is not assessed directly, it can be evaluated indirectly through the objective criterion of inventive step, which can exclude AI-generated innovations lacking substantial human contribution from patent protection as being obvious.

However, in many jurisdictions, it is possible to obtain protection for 'minor' innovations by relying on utility model rights. For example, in Ukraine, the duration of protection for utility models is shorter, and the patentability requirements are less stringent and do not include an inventive step [1, art. 6(4), art. 7(2)]. This situation regarding the patentability criteria for utility models raises the question of how to determine what constitutes a sufficient human contribution in cases where an inventive step is not required.

In this context, the lower level of protection and the less stringent patentability criteria for utility models may correspond to a lower threshold of human contribution or creativity. Such creativity may be limited even to the mere recognition of an obvious AI-generated output, i.e., reading the output, without which a patent application is not possible. In other words, if a person simply accepts a solution proposed by AI (an action which is always required, at least to transform an AI output

into a patent application), without any creative input across all stages of the inventive process, including recognition, this act of agreement could constitute sufficient participation under the utility model regime, whereas the same scenario would not meet the requirements for full patent protection, as it would not lead to an inventive step. This implies that, in the context of the utility model regime, even a minimal human contribution may be sufficient to meet the inventorship requirement.

By contrast, the replacement of a human by AI as an inventor, that is, treating AI as a possible inventor in a hypothetical scenario, is a more problematic issue. Since there is no clear distinction between sufficient and insufficient contribution, such an approach risks situations in which human contribution could be underestimated, and ‘crediting’ AI instead could unreasonably prejudice the interests of human contributors.

Thus, for full patent protection, sufficient human contribution can be confirmed by the inventive step criterion, which will exclude from protection AI-generated innovations – without substantial human contribution – as being obvious to the person skilled in the art ‘equipped’ with AI [7]. Along with that, utility models provide a flexible mechanism for protecting AI-generated outputs in cases where an inventive step is not required, allowing even minimal human contribution – such as merely acknowledging or accepting an obvious AI-generated solution (without which the application would hardly be conceivable) – to satisfy the inventorship requirement. However, hypothetically designating AI as an inventor remains problematic, as this approach risks underestimating human involvement and potentially prejudicing the interests of the human contributor.

Funding and acknowledgements. The research supporting this paper was fully sponsored by Central European University Foundation of Budapest (CEUBPF). The theses explained herein represent the ideas of the author, and do not necessarily reflect the views of CEUBPF.

References

1. Law of Ukraine ‘On Protection of Rights to Inventions and Utility Models’ of 15 December 1993 № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> (last accessed 11 May 2026).

2. Stierle M. Artificial Intelligence Designated as Inventor – An Analysis of the Recent EPO Case Law. *GRUR International*. 2020. Volume 69, Issue 9. P. 918–924. DOI: <https://doi.org/10.1093/grurint/ikaa105>.
3. Gibson J. Artificial intelligence and patents: DABUS and methods for attracting enhanced attention to inventors. *Queen Mary Journal of Intellectual Property*. 2021. Volume 11, Issue 4. P. 401–408. DOI: <https://doi.org/10.4337/qmjip.2021.04.00>.
4. Kim D. The Illusory Standard of Significant Human Contribution to AI-Assisted Inventions after the DABUS Decision of the German Federal Court of Justice. *IIC*. 2025. Volume 56. P. 369–380. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40319-025-01567-8>.
5. Kim D. ‘AI-Generated Inventions’: Time to Get the Record Straight? *GRUR International*. 2020, Volume 69, Issue 5. P. 443–456. DOI: <https://doi.org/10.1093/grurint/ikaa061PH>.
6. Lim P. H., Li P. Artificial intelligence and inventorship: patently much ado in the computer program. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2022. Volume 17, Issue 4. P. 376–386. DOI: <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpac019>.
7. Bulat N. When it comes to the use of AI in the inventive process: Is there room to confirm the subjective inventorship standard in a world of objective patentability criteria? *The Journal of World Intellectual Property*. 2026. P. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1111/jwip.70019>.

Н. С. Василевська

доктор філософії (Ph-d) з права,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

«ПРАВО НА ЗАБУТТЯ» В НОВОМУ КОДЕКСІ ПРАВА ПРИВАТНОГО

Розвиток мережі Інтернет, цифрових платформ, соціальних мереж, пошукових систем та штучного інтелекту перетворило інформаційний простір на колаж новин, особистої інформації, суджень та недостовірних відомостей, а персональна

інформація про особу зберігається та поширюється необмежений період, часто без її волі та контролю. Технологічний прогрес створює все ширше коло потреб та можливостей для збору та обробки персональних даних, а самі персональні дані знаходять все ширше використання в найрізноманітніших сферах від бізнесу до політики. Персональні дані – це всі відомості про особу, які ідентифікують або можуть використовуватись для її ідентифікації [1, ст. 2]. Їх використання стає багатограним: від допомоги в роботі та побуті до перетворення їх на інструмент порушення прав та свобод людини, зокрема права на приватність. У зв'язку з цим, розвиток системи захисту персональних даних є одним із найбільш актуальних завдань, які стоять перед українським суспільством на сучасному етапі. Крім того, створення дієвої системи захисту персональних даних належить до міжнародних зобов'язань України, в тому числі пов'язаних із європейською інтеграцією нашої держави.

У європейському праві сформувалася концепція «права на забуття» («right to be forgotten» або «right to erasure»), яка стала одним із ключових цифрових прав людини та важливим елементом права на приватність. Право на забуття закріплене у статті 17 Загального регламенту про захист даних (GDPR – General Data Protection Regulation), який застосовується з 2018 року в країнах Євросоюзу та Великої Британії [2]. Сутність цього права полягає у можливості особи вимагати видалення персональних даних, припинення їх обробки, знищення або знеособлення відомостей, що порушують право на приватне життя гарантоване статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3, ст. 8]. Право на забуття ґрунтується на ідеї, що людина повинна мати контроль над власними персональними даними та можливість знищення або видалення інформації, яка є недостовірною, неактуальною, надмірною, незаконно обробленою, або втратила суспільний інтерес. Відповідно до статті 17 GDPR особа має право вимагати видалення персональних даних за відповідних підстав, а саме: дані більше не потрібні для цілей їх обробки, особа відкликала згоду на обробку, обробка здійснювалася незаконно, особа заперечує проти обробки, дані використовувалися для прямого маркетингу, існує судове рішення або законний обов'язок щодо видалення, оброблялися дані дитини у сфері інформаційних послуг. Водночас право на забуття не є абсолютним,

перебуваючи у постійному балансі з правом на свободу вираження поглядів, свободою преси, суспільним інтересом та правом громадськості на доступ до інформації. Аналіз судової практики європейських країн свідчить про залежність рішень від індивідуальних особливостей справи та встановлення справедливого балансу між конкуруючими правами [4]. Так, щодо пересічних громадян пріоритет переважно надається захисту приватного життя, щодо публічних осіб перевага часто надається суспільному інтересу та свободі інформації.

На сьогодні концепція права на забуття прямо не закріплена у законодавстві України, однак окремі її елементи містяться у Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010р. № 2297-VI [1]. Закон передбачає, що персональні дані підлягають видаленню або знищенню у разі: закінчення строку їх зберігання, припинення правовідносин між суб'єктом даних і володільцем, наявності припису Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, набрання законної сили рішення суду. Таким чином, чинне українське законодавство вже містить окремі механізми видалення персональних даних, однак не формує цілісної концепції права бути забутим. Проект нового Цивільного кодексу України пропонує окрему статтю 328 «Право на забуття», що є важливим кроком у розвитку права на приватність [5, ст 328]. Запропоновані положення статті можна сформулювати наступним чином: фізична особа матиме право вимагати вилучення інформації про себе, її знеособлення, знищення персональних даних, припинення деіндексації посилань у пошукових системах, якщо інформація є недостовірною, неактуальною, неповною, незаконно обробленою, втратила суспільний інтерес або порушує особисті немайнові права особи. В той же час право на забуття не застосовується, якщо інформація: необхідна для реалізації свободи слова, використовується у журналістській діяльності, становить архівну, історичну чи наукову цінність, стосується публічних осіб у зв'язку з виконанням ними службових повноважень, необхідна для охорони здоров'я, обробляється на виконання вимог закону. Питання визначення «суспільного інтересу», оскільки саме ця категорія часто стає ключовою при вирішенні спорів щодо видалення інформації в європейській практиці, залишається поза увагою законодавця і в зазначеному контексті оцінка вагомості «суспільного

інтересу» інформації покладається на саму особу, суб'єкта персональних даних. Зауважимо, що відповідно до ЗУ «Про публічну інформацію» від 13.01.2011р. № 2939-VI саме розпорядник інформації повинен у конкретній ситуації оцінити, збалансувати та вирішити, який інтерес має більший пріоритет, якщо переважає інтерес суспільства – надати інформацію, а якщо інтерес захисту приватності – відмовити [6]. Закон «Про доступ до публічної інформації» дозволяє поширювати таку інформацію, якщо суспільний інтерес в її отриманні (що полягає в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини) переважає шкоду, яка може бути завдана розголошенням інформації.

Отже, відсутність зрозумілих критеріїв визначення «суспільного інтересу» (вагомості, значущості інформації про конкретну особу для інших) і пріоритетність особи (суб'єкта персональних даних) в оцінці ступеня важливості інформації для суспільства – є основною причиною критики зазначеної статті проекту.

Серед проблем щодо механізмів реалізації права на забуття окремо слід звернути увагу на складність видалення інформації з глобальної мережі Інтернет суто з технічної сторони, а також складність взаємодії з іноземними цифровими платформами та пошуковими системами. Відсутні також ефективні механізми юридичної відповідальності та критерії визначення складу правопорушення як в сфері захисту персональних даних так і щодо розголошення конфіденційної інформації загалом.

Право на забуття є одним із найважливіших цифрових прав сучасної людини та складовою права на приватність і захисту персональних даних. Пропонована стаття про право на забуття у проекті Цивільного кодексу України свідчить про поступову адаптацію національного законодавства до європейських стандартів захисту персональних даних. Водночас реалізація цього права потребує чіткого законодавчого механізму, визначення меж суспільного інтересу, належного балансу між приватністю та свободою слова, створення ефективних процедур видалення інформації та узгодження українського законодавства з положеннями GDPR.

Література

1. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення 12.05.2026 р.)
2. Регламент європейського парламенту і ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення 12.05.2026 р.)
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 12.05.2026 р.)
4. Право на забуття: Практика ЄСПЛ та Суду ЄС від 28.02.2025 р. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/right-to-be-forgotten-ukr> (дата звернення 12.05.2026 р.)
5. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення 12.05.2026 р.)
6. Про публічну інформацію : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 12.05.2026 р.)

Т. Ю. Венгер,

адвокат, аспірант 3 року навчання
кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Науковий керівник: **А. Л. Святошнюк**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

АСТРЕНТ У ПІДРЯДНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗАМОВНИКА В ПРОЄКТІ ОНОВЛЕНОГО ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Проблема невиконання зобов'язань при укладенні договорів підрядного типу змушує цивілістичну науку шукати нові правові інструменти. Такі традиційні способи захисту прав

замовника у договорі підряду як стягнення договірної пені чи компенсація збитків часто демонструють низьку ефективність у випадках, коли підрядник умисно ухиляється від виконання негрошового зобов'язання в натурі.

В світлі модернізації приватного права України та створенні проекту нового Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], концептуальним нововведенням стає легалізація інституту астренту. Даний механізм покликаний забезпечити реальне виконання судового рішення шляхом прогресуючого фінансового тиску на недобросовісного боржника.

Статтею 880 проекту нового ЦК України встановлено, що судову неустойку (астрент) застосовують для спонукання до виконання рішення суду, яким на боржника у негрошовому зобов'язанні покладено обов'язок вчинити певні дії або утриматися від вчинення дій [1].

Так, проект ЦК не дає прямого визначення поняття астренту, проте можливо виокремити наступні ознаки астренту.

По-перше, сферою застосування астренту є винятково негрошові зобов'язання. Судова неустойка призначена для випадків, коли боржника судовим рішенням зобов'язано вчинити певні дії (наприклад, передати майно, знести самочинне будівництво, спростувати недостовірну інформацію) або утриматися від їх вчинення. До грошових вимог астрент не застосовується.

По-друге, метою астренту є спонукання боржника до швидкого та добровільного виконання рішення суду. Наявність прогресуючого штрафу робить тривале ігнорування судового акту економічно не вигідним.

По-третє, формою стягнення є фіксована грошова сума на користь кредитора. Вона може нараховуватися: за кожен день, тиждень або інший період прострочення; у вигляді одноразової фіксованої суми за кожен окремий факт порушення [1].

По-четверте, сума судової неустойки стягується безпосередньо на користь кредитора (позивача), а не в дохід держави, що відрізняє астрент від класичного процесуального штрафу.

По-п'яте, астрент спрямований виключно у майбутнє – він активується з моменту набрання судовим рішенням законної сили та діє до його фактичного виконання.

Таким чином, астрент (судова неустойка) – це грошова сума фіксованого або прогресуючого характеру, яка стягується судом безпосередньо на користь кредитора з метою спонукання боржника до швидкого виконання судового рішення у сфері винятково негрошових зобов'язань і діє з моменту набрання рішенням законної сили до його фактичного виконання.

Зокрема, у сфері підрядних правовідносин замовник є найбільш уразливою стороною у разі зупинення робіт чи виявлення дефектів, оскільки заміна підрядника в судовому порядку або самостійне виправлення браку третіми особами вимагає тривалого часу та складного доведення розміру збитків.

На нашу думку, інститут астренту був би максимально ефективним у таких специфічних підрядних спорах: 1) зобов'язання підрядника щодо безвідплатного усунення дефектів та недоліків робіт; 2) передача технічної, дозвільної та виконавчої документації; 3) звільнення будівельного майданчика після розірвання договору.

Таким чином, впровадження інституту астренту (судової неустойки) у ст. 880 проекту ЦК України кардинально змінює парадигму захисту прав замовника у підрядних зобов'язаннях. Цей інструмент дозволяє нівелювати ризики «паперового» правосуддя, трансформуючи процес виконання судового акта з пасивного очікування дій державних чи приватних виконавців у динамічний фінансовий примус, що гарантує реальне відновлення порушених прав замовника.

Література

1. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) : Законопроект № 14394 від 22.01.2026 р. / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837>

М. К. Галянтич

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник
відділу проблем приватного права НДІ приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПРАВ

Розвитку житлового законодавства в Україні, як окремої комплексної галузі права, характерна повна правова невизначеність, що ви являється у фрагментарності правового регулювання, наявності прогалин, відсиловних норм та норм, які втрачають регулюючий вплив. Пункт 7 ст. 9 Закону України «Про основні засади житлової політики», визначає, що житлова політика реалізується через спеціальне житлове законодавство або шляхом включення положень, що стосуються житла, до законодавства в інших сферах. Тобто Закон визнає наявність спеціального житлового законодавства та законодавства в інших сферах, не уточнюючи цих положень. Закон України «Про основні засади житлової політики» реформує житлову сферу скасовуючи застарілий Житловий кодекс України.

При цьому не систематизовано законів України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків», «Про житловий фонд соціального призначення», «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення», «Про житлово-комунальні послуги», «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг», «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання», «Про теплопостачання», «Про ринок електричної енергії», «Про відходи» тощо та підзаконними нормативними актами. призводить до накопичення нормативного матеріалу.

Дотримання житлових прав неможливо через прогалини у законодавчій сфері, зокрема через нечіткість визначення

понять, що містяться у житловому законодавстві, подвійних тлумачень, що призводить до колізій, або взагалі відсутності норм, які б забезпечували захист прав громадян. Однією з таких прогалин є недостатнє та нечітке визначення принципів та понять наведених в Законі України «Про основні засади житлової політики». Так відповідно до ст. 6 житлова політика базується на таких принципах з відповідними поясненнями: 1) принцип доступності та безбарерності; 2) принцип непопущеності права на житло та недоторканності житла; 3) принцип прозорості та громадської участі; 4) принцип свободи вибору; 5) принцип справедливості та рівного доступу кожного до житла; 6) принцип стратегічного планування; 7) принцип соціальної інтеграції. Всі зазначені принципи державної житлової політики вже отримали своє закріплення в конституційному праві та іншому законодавстві України та міжнародних договорах.

Конституція України, у ст. 47 гарантує, що кожен має право на житло, кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє житло. Права і обов'язки закріплено у Загальній декларації з прав людини, у якій поняття «гідний рівень життя» пов'язано з наявністю у людини житла. Статтею 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права встановлено, що держави, які беруть участь у ньому, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає і неухильне поліпшення умов проживання.

В сучасній науці відсутні єдині погляди щодо реалізації права на житло. Поняття «право на житло» включає в себе сукупність житлових прав, це збірне поняття, складовими елементами якого є сукупність прав, які лише при здійсненні яких свідчать про реалізацію житлового права. Житлові права є особливою формою взаємного зв'язку між конкретними суб'єктами через їхні права, обов'язки. Житлові права і обов'язки належать двом сторонам, то мають бути чітко визначені права і обов'язки обох сторін, як це проголошено в законах України.

Навантаження, що брав на себе скасований ЖК України, вирішуються різними законами. Так, Закон України «Про

основні засади житлової політики» додатково залучає до житлової сфери закони України: Кодекс цивільного захисту України, закони України «Про Національну поліцію», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про адміністративну процедуру», «Про архітектурну діяльність», «Про будівельні норми», «Про енергетичну ефективність будівель», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про публічно-приватне партнерство» тощо.

Пункт 4 ст. 8 Закону України «Про основні засади житлової політики» також передбачає, що програмні документи житлової політики розробляються з дотриманням вимог законів України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про державні цільові програми», що додатково створює плутанину. Відповіді, що входить у поняття «реалізація права на житло» Закон України «Про основні засади житлової політики» не дає. В той же час реалізація це процес втілення, здійснення або виконання планів, проєктів, ідей у житті.

Застосування механізму реалізації суб'єктивного права на житло потребує свого вирішення на рівні удосконалення напрямів забезпечення права на житло. Громадяни, можуть реалізувати конституційне право на житло шляхом отримання соціального житла, або шляхом самостійного (на власний розсуд, за власні чи залучені кошти) вирішення свого (свої сім'ї) житлового питання тощо.

Житлові правовідносини визначаються нормативними документами прийнятими ще у розвиток скасованого Житлового кодексу. В ч. 3 ст. 810 ЦК містить відсилочну норму щодо найму житла, що є об'єктом державної і комунальної власності застосовуються правила ЦК, якщо інше не встановлено законом.

Відповідно до ст. 1 Законі України «Про основні засади житлової політики» виділяють житло для тимчасового проживання – житло, що відповідає мінімальним вимогам до споживчої якості житла та створюється, утримується і надається органом державної влади чи органом місцевого самоврядування для задоволення потреби в тимчасовому проживанні

особам, визначеним законом, до моменту їх повернення до покинутого місця проживання, отримання в оренду соціального житла, що відповідає загальним вимогам до споживчої якості житла, відновлення пошкодженого чи зруйнованого житла або набуття житла у власність у спосіб, визначений законом. У цьому випадку виникає питання необхідності визнання такого житла житлом. Саме відповідність «житла», як об'єкту житлових правовідносин має визначатися моментом його державної реєстрації Об'єктами житлових прав є житлові приміщення прийняті в експлуатацію.

Реалізацією є здійснення, робити реальним, втілювати у життя. Проблемним є питання про ефективність реалізації чинного законодавства. Відомо, що прийняті в останні роки в Україні закони ще недостатньо виконуються з різних причин. До таких чинників слід віднести загострення економічної кризи, внаслідок війни, недосконалість організаційно-правового механізму їх реалізації.

Поняття право на житло є ширшим, ніж «житлові права фізичної особи. Житловій сфері, яке втілюється у житловому законодавстві повинен відповідати спеціальний закон, який би детальніше розглядав ці положення, передбачав реальні гарантії забезпечення їх реалізації. Доцільно було б у подальшому розробити новий ЖК, що передбачав би гарантії прав на житло всім категоріям громадян.

Подальше вдосконалення чинного законодавства України буде сприяти більш якісному розвитку законодавства в цілому, ефективному регулюванню, суспільних відносин, надасть можливість забезпечувати на її основі не лише єдність нормативно-правової системи в державі, а й її узгодженість та стабільність, розраховані на тривалу перспективу. Це, в свою чергу, сприятиме досягненню точного і неухильного додержання і застосування законів і нормативно-правових актів в житловій сфері. Житлова сфера може бути визначена доволі широко, так до неї не слід включити будівництво й реконструкцію житла, споруд і елементів інженерної та соціальної інфраструктури, його утримання і ремонт, тобто весь комплекс питань, не пов'язаних з проживанням людини.

До житлового фонду включають сукупність усіх приміщень незалежно від форм власності, включаючи житлові будинки, спеціалізовані будинки (гуртожитки, готелі-притулки, будинки

маневреного фонду, житла з фондів житла для тимчасового оселення переселенців і осіб, визнаних біженцями, житла з фонду житла для тимчасового проживання громадян, які втратили житло в результаті звернення стягнення на житло, придбане за рахунок кредиту банку чи іншої кредитної організації або засобів цільової позики, наданої юридичною особою на придбання житла, і закладене в забезпечення повернення кредиту або цільової позики, спеціальний будинок для самотніх людей похилого віку, будинок-інтернат для інвалідів, ветеранів тощо), квартири, службові приміщення, інші приміщення в інших будівлях, придатних для проживання.

Висновки. Завдання держави полягає в забезпеченні практичної реалізації права на житло шляхом створення відповідної нормативної правової бази. Наслідком відсутності ЖК є те, що в юридичній науці сформувалися різні точки зору і концепції правових підходів щодо поняття «житлові відносини», «суб'єкти житлових відносин», «об'єкт житлових відносин», що прямо впливає на їх зміст і місце в системі правовідносин, співвідношення житлового законодавства з іншими галузями тощо. Виникає потреба у систематизації нового житлового законодавства України, усував прогалини правового регулювання у житловій сфері.

В основу унормування законодавства України мають бути покладені принципи системності та узгодженості (взаємозв'язок і взаємодія законодавчих актів); пріоритетність (узгодження національного законодавства з нормами міжнародного права).

О. М. Гнатів

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

У Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [1] позовна давність розглядається, як різновид строків захисту цивільних прав і детермінується, як строк звернення

до суду із вимогою про захист свого права або охоронюваного законом інтересу. Такий підхід обумовив ухвалення Верховним Судом (далі – ВС) 02 липня 2019 року Постанови у справі № 916/3006/17 [2], де кардинально змінив підхід до строків звернення до нотаріуса про вчинення виконавчого напису, утотожнивши останні із позовною давністю. Водночас, Велика Палата вказала, що на цей трирічний строк не поширюється ст. 259 ЦК України, згідно із якою сторони можуть домовитися у письмовій формі про збільшення цього строку. Більш того, такі висновки ВС не узгоджуються між собою.

Проте, позовна давність є інститутом цивільного права, який дозволяє забезпечити принцип пропорційності у реалізації права на захист. Як неодноразово наголошує Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), право на захист не є абсолютним, воно піддається легітимним обмеженням. До таких легітимних обмежень, окрім позовної давності, також належать сплата судового збору, неможливість звернення з тотожним позовом тощо. У своєму рішенні у справі ВАР «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії» [3] ЄСПЛ інтерпретує позовну давність як строк, після закінчення якого правопорушник має законне право не бути притягнутим до відповідальності. Такий підхід до розуміння позовної давності хоч і не є новим, але його не можна вважати достатньо висвітленим в українській літературі та національній судовій практиці.

Підхід ВС до строку звернення до нотаріуса про вчинення виконавчого напису став предметом розгляду у ЄСПЛ за заявою ТОВ «Укркава». ЄСПЛ у своєму рішенні [4] наголосив, що строки звернення до нотаріуса про вчинення виконавчого напису є чітко визначені у законі, тому правовий висновок щодо застосування позовної давності у три роки до вчинення виконавчого напису незалежно від суб'єктного складу суперечить принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України [5]), зокрема такій його складовій, як правова визначеність.

ЄСПЛ слушно вказує на ті функції, які мав би виконувати ВС щодо забезпечення єдності судової практики та вирішення виключних правових проблем. Функція правотлумачення не перетворює ВС на орган законодавчої влади. Водночас, Верховна Рада України мала б зважувати на ті колізії та проблеми,

які вирішує у межах своєї компетенції ВС, та використовувати їх для удосконалення механізму правового регулювання цивільних відносин.

Рішення ЄСПЛ у справі «ТОВ «Укркава» проти України» обумовило прийняття Великою Палатою ВС нової Постанови у справі № 916/3006/17 [6], згідно із якою позовна давність трактується як інститут судового захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. При цьому, позовна давність не може застосовуватися до позасудових форм захисту цивільних прав (хоча ВС вказав способів, але спосіб – це визначених законом або договором засію, з допомогою якого відновлюється цивільне право або ж надається компенсація у разі не можливості такого відновлення).

Встановлення строків у позасудових формах захисту не є новим, проте ці строки здебільшого стосуються розгляду звернення за захистом. Так, у ст. 925 ЦК України встановлено місячний строк для розгляду претензії у договорах перевезення. Однак, у Законі України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року [7] встановлено строк для звернення зі скаргою, який становить тридцять календарних днів. При цьому момент, з якого обчислюється відповідний строк диференціюється.

Тому ВС у своїй Постанові мав би наголосити на тому, що законами України можуть бути встановлені строки для захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів у позасудовому порядку (у позасудових формах захисту). Водночас, такий строк не може перевищувати позовну давність. Друге важливий момент, такі строки звернення за захистом у позасудовій формі не впливають на перебіг позовної давності.

У процесі оновлення цивільного законодавства України слід враховувати цю ситуацію із строками захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Більш того, Закон України «Про нотаріат» слід привести до вимог ЦК України та вимог законодавства України у сфері діджиталізації.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

2. Постанова ВС від 02 липня 2019 року у справі № 916/3006/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83589983>
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «БАТ «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії» від 08 березня 2012 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-106308%22%5D%7D>
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «ТОВ «Укркава» проти України» від 06 лютого 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_016-25#Text
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1998 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08#n54>
6. Постанова ВС від 19 листопада 2025 року у справі № 916/3006/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131941716>
7. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>

І. О. Голоденко

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФІЛЬТРИ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Однією з актуальних проблем сучасного цивільного судочинства є забезпечення добросовісного здійснення учасниками справи наданих їм процесуальних прав. Незважаючи на законодавче закріплення принципу добросовісності учасників цивільного процесу, практика свідчить про наявність численних випадків використання процесуальних прав у супереч їх функціональному призначенню. Це актуалізує питання вдосконалення правових інструментів протидії недобросовісній процесуальній поведінці.

У зв'язку з цим особливий інтерес становлять процесуальні фільтри як сукупність процесуально-правових засобів, спрямованих на забезпечення належної реалізації процесуальних

прав, дотримання розумних строків розгляду справ та запобігання надмірному навантаженню на судову систему.

Аналіз положень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) дозволяє дійти висновку, що нормативне підґрунтя процесуальних фільтрів становлять насамперед положення статей 2, 12, 13, 43, 44, 49, 81, 126, 185, 357, 389 ЦПК України [1], що свідчить про існування механізму контролю за реалізацією процесуальних прав учасниками цивільного процесу.

Варто зазначити, що відповідно до ст. 44 ЦПК України учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами, а зловживання такими правами не допускається [1]. Законодавець не обмежується декларативним закріпленням цього принципу, а встановлює правові наслідки його порушення, зокрема можливість повернення заяви, залишення її без розгляду або застосування заходів процесуального примусу. Таким чином, норма ст. 44 ЦПК України виконує функцію універсального процесуального фільтра, спрямованого на виявлення та припинення недобросовісної процесуальної поведінки.

Отже, аналіз процесуального законодавства дозволяє виокремити декілька груп процесуальних фільтрів.

По-перше, це фільтри доступу до суду, які пов'язані з дотриманням встановлених законом вимог до форми та змісту процесуальних документів. Зокрема, стаття 185 ЦПК України передбачає залишення позовної заяви без руху у разі її невідповідності встановленим законом вимогам. У цьому випадку процесуальний фільтр виконує превентивну функцію, забезпечуючи належну організацію судового процесу.

По-друге, законодавство містить часові процесуальні фільтри, що проявляються у встановленні строків на вчинення процесуальних дій. Наслідком їх недотримання може бути втрата права на відповідну процесуальну дію або відмова у відкритті провадження за скаргою.

По-третє, самостійне місце займають доказові процесуальні фільтри, які передбачають перевірку належності, допустимості, достовірності та достатності доказів. Такі обмеження

покликані забезпечити реалізацію принципу концентрації доказів та процесуальної економії.

Окреме місце в системі процесуальних фільтрів посідають касаційні фільтри, закріплені у статті 389 ЦПК України. Їх правова конструкція відображає функціональне призначення касаційного провадження, яке полягає не у повторній перевірці фактичних обставин справи, а у забезпеченні однакового та правильного застосування норм права судами. У зв'язку з цим законодавець пов'язує можливість касаційного перегляду судових рішень із наявністю спеціальних підстав, що свідчать про значення відповідної справи для формування або розвитку єдиної правозастосовної практики.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що процесуальні фільтри є самостійним елементом механізму цивільно-процесуального регулювання, який забезпечує контроль за належністю, допустимістю та добросовісністю реалізації процесуальних прав учасниками справи. На відміну від традиційного підходу, відповідно до якого процесуальні фільтри ототожнюються переважно з касаційними обмеженнями, їх доцільно розглядати як комплексний правовий інститут, що охоплює фільтри доступу до суду, часові, доказові та касаційні фільтри. Саме сукупність зазначених механізмів забезпечує запобігання процесуальним зловживанням, підтримання процесуальної дисципліни та досягнення мети цивільного судочинства, визначеної статтею 2 ЦПК України.

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення правової природи процесуальних фільтрів.

Так, С.С. Бичкова та В.О. Кучер пов'язують відповідні процесуальні механізми з принципом добросовісного здійснення процесуальних прав [2, с. 5; 3, с. 313]. На думку науковців, реалізація процесуальних прав повинна здійснюватися відповідно до їх функціонального призначення та не може бути спрямована на створення перешкод у здійсненні правосуддя. Відповідно, процесуальні фільтри розглядаються як засіб контролю за належною процесуальною поведінкою учасників справи.

Н. Ю. Сакара досліджує проблему через категорію доступу до правосуддя. Науковиця наголошує, що будь-які процесуальні

обмеження повинні відповідати принципу пропорційності та не порушувати сутність права особи на судовий захист [4, с. 29].

Більш розповсюдженою є думка, відповідно до якої процесуальні фільтри розглядаються як самостійний механізм управління судовим навантаженням та забезпечення якості правосуддя. Зокрема, Н. В. Адамчук характеризує касаційні фільтри як інструмент багаторівневого контролю, покликаний забезпечити ефективне функціонування касаційної інстанції та формування єдності судової практики [5, с. 26, 30]. Водночас сучасна доктрина поступово відходить від вузького розуміння процесуальних фільтрів виключно як касаційних обмежень і поширює їх зміст на всю систему процесуальних засобів, спрямованих на забезпечення належного перебігу цивільного процесу.

Варто зазначити, що у сучасній доктрині процесуальні фільтри переважно ототожнюються з механізмами доступу до суду або перегляду судових рішень. Водночас, на нашу думку, пропонується розглядати автоматизований розподіл справ між суддями як інституційний процесуальний фільтр, який забезпечує неупереджене формування складу суду та запобігає можливим зловживанням процесуальними правами, пов'язаним із маніпулюванням підсудністю, ініціюванням необґрунтованих відводів або створенням умов для розгляду справи заздалегідь визначеним суддею. Саме тому його функціональне призначення виходить за межі організаційного забезпечення діяльності суду та охоплює гарантування принципів незалежності суддів і справедливого судочинства.

Отже, проаналізувавши цивільне процесуальне законодавства та наукові підходи, можна зазначити, що процесуальні фільтри у цивільному судочинстві – це система встановлених цивільним процесуальним законодавством правових механізмів, критеріїв та умов реалізації процесуальних прав, спрямованих на забезпечення ефективності судочинства, підтримання балансу між правом на доступ до правосуддя та принципом процесуальної економії, а також на запобігання зловживанню процесуальними правами шляхом відсіву необґрунтованих, недобросовісних або процесуально неприйнятних звернень до суду.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6446>
2. Бичкова С. С. Зловживання процесуальними правами як перешкода ефективному захисту приватних прав та інтересів. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/223caa22-0fdc-450e-b5bf-cfd26836c154/content>
3. Кучер В. О. Цивільні процесуальні обов'язки сторін у позовному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 84; частина 1. 2024. С. 311–316. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/48.pdf>
4. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія / Н. Ю. Сакара. Х. : Право, 2010. 256 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2010/Sakara_2010.pdf
5. Адамчук Н. В. Типологізація фільтрів касаційного оскарження в цивільному процесі. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/2_2025/7.pdf?utm_source=chatgpt.com

О. П. Граматик

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Науковий керівник: ***С. М. Клейменова***,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ТУРИСТИЧНІ ПОСЛУГИ ЯК ВИД ПОСЛУГ

Розвиток туризму свідчить про культурний стан суспільства. Одним із важелів регулювання відносин щодо належного надання туристичних послуг є наявність відповідних правових норм у цій сфері життєдіяльності. В Україні спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює відносини у сфері туризму, є Закон України «Про туризм». Туризм – частина соціальної сфери, оскільки створює умови для різноманітних

видів діяльності та відпочинку, сприяє збереженню здоров'я населення, формує загальноосвітній та культурний рівень нації. Водночас безпосередньо туристична діяльність, тобто діяльність, спрямована на організацію подорожей, є однією з галузей економіки.

Закон України «Про туризм» не містить поняття туристичних послуг. У ньому дається визначення «туристичного продукту, туристичний продукт – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг: який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо). Особливістю цього виду послуг, як зазначалося вище, є їхня комплексність, тобто окрема туристична послуга об'єднує в собі кілька окремих видів послуг. Наприклад: екскурсійні послуги, транспортні послуги, готельні послуги. Не викликає сумніву й той факт, що туристові надаються послуги з перевезення, переміщення, харчування й інші послуги, які надаються відповідними підприємствами туристичної індустрії. Об'єднання організаторами туристичної подорожі цих послуг у єдину комплексну послугу й реалізація її туристові, не може змінити об'єкт цивільних прав і трансформувати послуги в товар (майнове право) [2, с. 123].

Характерною рисою цього виду послуг є те, що в разі неналежного надання однієї зі складових послуг туристична послуга в цілому вважатиметься наданою з вадами. Отже, якість туристичної послуги в цілому залежить від якості кожної зі складових такої послуги.

Крім того, слід погодитися з тим, що введене в Закон України «Про туризм» поняття туристичного продукту розглядається як право на тур, призначене для реалізації туристові, – спотворює юридичну природу виникаючих відносин (надання послуг), оскільки туристові потрібно не право на тур, а сам тур – комплекс послуг.

В економічній літературі до складу туристичного продукту, поряд з комплексом послуг, включається й сукупність

речовинних споживчих цін (товарів). Очевидно, туристичні послуги, екскурсійні послуги, товари туристичного призначення є необхідними складовими ринку туристичної індустрії, але не охоплюються поняттям туристичний продукт. Продаж сувенірів, товарів туристичного призначення не належать до туристичної діяльності. Отже, туристичний продукт не може містити в собі товари, а являє собою комплекс туристичних послуг.

Отже, для організації туристичної поїздки організатори тура комплектують туристичні послуги (перевезення, розміщення, харчування, екскурсії тощо) залежно від мети поїздки, її маршруту й строків проведення в єдиний туристичний продукт. Потім сформований у такий спосіб туристичний продукт рекламується й реалізується споживачеві шляхом надання йому усього комплексу послуг відповідно до програми тура.

Закон України «Про туризм» не дає визначення туристичних послуг. У зв'язку з тим, що комплекс туристичних послуг і є сутність туристичного продукту реалізованого споживачеві, вважаємо за доцільне ст. 1 Закону доповнити поняттям туристичних послуг і сформулювати їхнє визначення в такий спосіб:

Туристичні послуги – послуги з розміщення, харчування, перевезення, екскурсійні послуги, послуги гідів, перекладачів і інші послуги, спрямовані на задоволення потреб туристів.

Туристичні послуги, як об'єкти цивільних прав, поряд із загальними властивостями послуг взагалі, мають суцього специфічні особливості, що відображають мету й дотримання необхідних дій.

Діяльність організаторів туристичної подорожі спрямована на надання послуг, тому що її здійснення не супроводжується створенням речей. Її цінність у тому корисному ефекті, який одержує турист, роблячи подорож. Корисний ефект надаваних туристові послуг споживається в процесі самої діяльності.

Тому що туристичні послуги виявляються в комплексі, включаючи в себе перевезення, харчування, проведення екскурсій, розміщення, то в ряді випадків (наприклад, при харчуванні туристів) результат діяльності може мати матеріальний характер, однак у порівнянні з усім комплексом надаваних послуг туристові, він незначний.

Процес проведення туристичних послуг відділений від їхнього збуту, тому послуги виявляються споживачеві не організаторами туристичної подорожі, а безпосередньо виконавцями (виробниками) туристичних послуг.

Однієї з головних рис туристичних послуг є те, що вони надаються й споживаються одночасно й невіддільні від джерела їх надання.

Таким чином, туристичні послугам притаманні ознаки, які характерні для всіх послуг як об'єктів цивільного права, а також властиві особисті ознаки, які вказують на специфічний вид послуг.

Література

1. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95-ВР 1995 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text>
2. Яворський Р. І. Договір про надання туристичних послуг : дисер. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Л., 2015. 196 с.

У. П. Гришко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника

ОБМЕЖЕННЯ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Принцип свободи підприємницької діяльності, закріплений у статті 42 Конституції України і є одним із фундаментальних прав людини та основою ринкової економіки. У сучасних умовах євроінтеграції України, прагнення до побудови конкурентоспроможної економіки та створення сприятливих умов для інвестицій, питання реалізації принципу свободи набуває особливої актуальності. Водночас суб'єкти підприємництва

стикаються з численними обмеженнями їх діяльності, пов'язані із надмірним регуляторним тиском, непередбачуваністю законодавства та проблемою балансування між свободою і державним втручанням.

Слід розрізняти обмеження принципу підприємницької діяльності для фізичної-особи підприємця та для юридичних осіб.

Щодо фізичних осіб підприємців, то вони можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність не заборонену законом. Право на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Окремі обмеження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законами України (ст.64 Конституції України).

Обмеження підприємницької діяльності може бути у двох формах:

1) повне обмеження, при якому певним особам забороняється здійснення будь-яких видів підприємницької діяльності, тобто має місце заборона здійснення підприємницької діяльності взагалі;

2) часткове обмеження, при якому не забороняється певним особам здійснювати окремі види підприємницької діяльності [1].

За суб'єктивним складом конституційна свобода підприємництва обмежується законом щодо діяльності депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Забороняється підприємницька діяльність: а) військовослужбовцям; б) посадовим особам органів прокуратури, поліції, Служби безпеки України, суду; в) особам, які мають непогашену судимість за корисливі злочини; г) особам, які мають обмежену дієздатність за рішенням суду внаслідок душевної хвороби чи слабоумства (стаття 25 Закону України «Про запобігання корупції»).

Щодо обмеження принципу свободи підприємницької діяльності для фізичних та юридичних осіб, то відповідно до ч. 3 ст. 91 ЦК України юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). Такі обмеження підприємницької діяльності

пов'язується з певними її видами, які з огляду на шкідливий вплив на здоров'я людини, довкілля або загрозу безпеці держави потребують отримання спеціального дозволу (ліцензії). Наприклад, 1) ліцензій, процедуру отримання яких передбачено Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» та іншими нормативно-правовими актами; 2) інших документів дозвільного характеру згідно з положеннями Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [2, с. 225].

Г. Ілющенко досліджує обмеження свободи підприємницької діяльності за суб'єктним критерієм: 1) за вироком суду у випадках: а) осудження до позбавлення волі (особа на певний строк позбавляється права обирати рід занять і місце проживання); б) позбавлення права займати визначені посади або займися визначеною діяльністю; 2) за законом посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування [3, с. 111].

Ще одна група обмежень стосується встановлення державою монополії на певні види діяльності, які можуть здійснюватися виключно державними підприємствами, передбачені Законом України «Про підприємництво» (ст. 4) обмежується здійснювати такі види підприємницької діяльності, що пов'язана з: 1) з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, яка може здійснюється відповідно до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»; 2) з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, що може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами; 3) виробництвом бензинів моторних сумішевих або з додаванням (змішуванням) біоетанолу та/або біокомпонентів на його основі до вуглеводневої основи (бензинів, фракцій, компонентів

тощо), здійснюється підприємствами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики в паливно-енергетичному комплексі; 4) виробництвом біоетанолу, здійснюється суб'єктами господарювання за наявності відповідної ліцензії [4].

Крім загальних обмежень принципу свободи підприємницької діяльності, можна виокремити ряд спеціальних вимог (обмежень) до провадження підприємницької діяльності:

1. Законом України «Про захист економічної конкуренції» забороняються антиконкурентні узгоджені дії, зловживання монопольним становищем. Узгоджені дії, суб'єктів підприємництва, які заборонені статтею 6 даного Закону, можуть здійснюватися з дозволу органів Антимонопольного комітету України або Кабінету Міністрів України, якщо буде доведено, що ці дії сприяють вдосконаленню виробництва, придбанню або реалізації товару; техніко-технологічному, економічному розвитку; розвитку малих або середніх підприємств; оптимізації експорту чи імпорту товарів; розробленню та застосуванню уніфікованих технічних умов або стандартів на товари; раціоналізації виробництва [5].

2. Обмеження щодо суб'єктів підприємництва, які мають намір здійснювати банківську діяльність визначені Законом України «Про банки та банківську діяльність». Зокрема такі юридичні особи мають документи для проведення державної реєстрації виключно після погодження Національним банком України статуту цієї юридичної особи.

Статтею 19 Закону України «Про банки та банківську діяльність» закріплює основну вимогу щодо провадження банківської діяльності, необхідність протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку України документи для отримання банківської ліцензії. Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, а також мінімальний розмір статутного капіталу банку не може бути меншим 200 мільйонів гривень [6].

3. У сфері страхової діяльності встановлені обмеження щодо видів організаційно правових форм підприємницьких

юридичних осіб, а саме страховики в Україні створюються у формі акціонерного товариства або товариства з додатковою відповідальністю (ст. 8 Закону України «Про стархування») [7].

4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає ряд вимог до суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема обов'язкова екологічна експертиза для окремих видів діяльності; дозволи на викиди та скиди забруднюючих речовин; дотримання нормативів екологічної безпеки.

5. Суб'єкти господарювання, які здійснюють розрахункові операції в готівковій та/або в безготівковій формі (із застосуванням електронних платіжних засобів, платіжних чеків, жетонів тощо) при продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також операції з приймання готівки для виконання платіжної операції зобов'язані проводити розрахункові операції через зареєстровані, опломбовані у встановленому порядку та переведені у фіскальний режим роботи реєстратори розрахункових операцій [8].

6. У період воєнного стану в межах тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб одним із заходів правового режиму воєнного стану є можливість військових адміністрацій самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю (стаття 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Таким чином, свобода підприємницької діяльності охоплює широкий спектр правомочностей суб'єктів підприємницької діяльності, серед яких: свобода вибору діяльності, свобода господарської діяльності після державної реєстрації, свобода укладання договорів, та ін. Проте, така свобода підприємницької діяльності не є абсолютною. Серед обмежень можна виокремити такі основні види: *за нормативним закріпленням* – обмеження визначені Конституцією України

і обмеження визначені в окремих спеціальних законах; *за суб'єктами* – обмеження щодо фізичних осіб підприємців і обмеження щодо юридичних осіб; *за видами діяльності* – обмеження щодо видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, обмеження у сфері банківської, страхової та інших видів діяльності.

Література

1. Обмеження права та конституційне право на зайняття підприємницькою діяльністю. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/obmejennya-prava-taconstytuciine-pravo-na-zanyattya-pidpryemnyckou-diyalnistu/>
2. Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні : монографія. К. : КНУТД, 2022. 300 с.
3. Льющенко Г. В. Деякі аспекти обмежень права на підприємницьку діяльність. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 4. С. 111–114. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/4_2013.pdf#page=111
4. Закон України «Про підприємництво» (чинна стаття 4) від 07.02.1991 № 698-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>
5. Закон України Про захист економічної конкуренції від 11.01.2001 № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#n46>
6. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14?find=1&text=статутний+капітал#n329>
7. Закон України від «Про страхування» 18.11.2021 № 1909-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#n209>
8. Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 № 265/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-вр#Text>

Ю. О. Заїка

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України

ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА СПАДКОЄМЦІВ ЗА ЗАКОНОМ: КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОЕКТ ЦК УКРАЇНИ СКРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

При спадкуванні за заповітом – підставою спадкування є заповіт і до спадкування закликаються особи, яких заповідач призначає спадкоємцями. Проте громадяни не завжди використовують надані їм можливості визначити долю свого майна на випадок смерті, покладаючи правове регулювання проблем в одній із найважливіших сфер свого життя на законодавця, який перебирає на себе функцію заповідача і «призначає» спадкоємців.

Характерною ознакою спадкування за законом є втручання держави в приватну сферу [3, с. 221]. Підставами спадкування за законом є наявність родинних відносин; відносин усиновлення (удочеріння); сімейних відносин; відносин з утримання.

Домінуючою ознакою, яка визначає спадкоємців за законом, є наявність родинних зв'язків осіб, які претендують на одержання спадщини, із померлим. Черговість спадкоємців залежить від ступеня їх споріднення зі спадкодавцем: чим ближче ступінь споріднення, тим більше можливостей у родича спадкодавця стати його спадкоємцем.

Спадкове право, норми якого складаються із вікових національних звичаїв і традицій, враховують менталітет нації, є однією із найстабільніших і консервативних підгалузей цивільного права [2, с. 413].

Розробники Проекту Цивільного кодексу України відійшли від сталих, багатолітніх традицій формування черг спадкоємців за законом [5].

У статті 1758 Проекту «Друга черга спадкоємців за законом» передбачено, що у другу чергу право на спадкування

за законом мають внуки спадкодавця, батьки яких є живими на час відкриття спадщини. А сьогоднішні спадкоємці другої черги – рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері стають спадкоємцями третьої черги. Тобто, одні родичі другого ступеня споріднення стають «ріднішими» інших і набувають пріоритет у отриманні спадщини. Економічне і політичне співіснування з європейською спільнотою передбачає і сприйняття міжнародних стандартів у спадковому праві.

Успішність правової адаптації залежить від сумісності правових систем, що зумовлює необхідність врахування властивостей останніх [6, с. 85]. Оскільки Україна обрала європейський вектор розвитку законодавства, то спробуємо встановити місце онуків у спадковому правонаступництві в європейських країнах. Модернізований Цивільний кодекс Польщі не виокремлює онуків у спеціальну чергу, а надає їм у ст. 931 право спадкування за правом представлення [12]. За Французьким цивільним кодексом онуки також не утворюють окремої черги, яка могла б конкурувати з іншими родичами, а лише представляють свого померлого предка у першій черзі (статті 744, 754) [10]. У статті 467 Цивільного кодексу Італії зазначено, що спадкування за правом представлення дозволяє нащадкам посісти місце і ступінь (чергу) свого предка [11]. У частині 2 статті 10 Цивільного кодексу Нідерландів передбачено, що нащадки дитини, брата, сестри, дідуся, бабусі чи прадіда отримують спадщину в порядку представлення [8]. Відповідно до § 1924 Німецького цивільного уложення, поки діти спадкодавця є живими, нащадки усуваються від спадкування, тобто діти «закривають» шлях до спадщини своїм власним дітям (онукам спадкодавця) [9]. Аналогічним за змістом є § 733 Цивільного кодексу Австрії [7]. Таким чином, жодна з аналізованих європейських моделей спадкування за законом не виділяє онуків в автономну чергу, яка б випереджала повноцінний другий ступінь споріднення по бічній або висхідній лінії, оскільки онуки спадкують за правом представлення у першій черзі.

Досліджуючи зазначену правову колізію, необхідно наголосити на руйнуванні фундаментального принципу близькості

крові, відповідно до якого черги спадкоємців за законом мають конструюватися за суворим правилом пріоритету ближчого ступеня споріднення, де кожен ступінь визначається кількістю народжень від спільного предка. Оскільки повнорідні брати й сестри, як і дід із бабою, перебувають у другому ступені споріднення, їхнє штучне усунення від спадкування онуком за наявності живих батьків останнього відверто ламає послідовність черг і безпідставно дискримінує бічну та висхідну лінії на користь нисхідної. Така ситуація спотворює правову природу та функціональне призначення інституту права представлення, який за своєю правовою природою є механізмом соціально-захисного характеру, створеним виключно для відновлення майнових прав нащадків у разі передчасної смерті їхнього прямого предка.

Застосування цієї логіки за наявності живих і працездатних батьків онука нівелює презумпцію волі спадкодавця, а також суперечить принципам справедливості та родинної солідарності. В історії українського права стабільність родового майна традиційно забезпечувалася взаємодопомогою між рідними братами й сестрами та повагою до старшинства. Тому такий перехід спадкування через покоління руйнує природні взаємовідносини членів родини та суперечить усталеному укладу української сім'ї.

Інтернаціоналізація приватних відносин в тому числі і спадкових вимагає їх уніфікації з правом країн Європейського Союзу з урахуванням положень Угоди про асоціацію України з ЄС [4, с. 548]. Проект ЦК України створює штучну конструкцію, яка ізолює українське право від загальноєвропейських стандартів, оскільки змішуються два абсолютно різні правові механізми: право представлення (спадкування замість батька/матері) та самостійне право черговості в порядку черги.

Оцінюючи якість розробленої новели, варто звернутися до фундаментальної настанови професора Є. В. Васьковського, який наголошував, що законодавча техніка вимагає, щоб текст закону складався із одних норм і не включав в себе ніяких мотивувань чи міркувань, які б не мали обов'язкового значення для громадян [1, с. 146–147].

Запропоноване авторами проекту виокремлення онуків до другої черги спадкування свідчить про прагнення розробників посилити правовий захист цієї категорії осіб. Однак, з погляду законодавчої техніки, таке рішення позбавлене системної логіки та порушує цілісність інституту спадкування за правом представлення. Впровадження цієї норми створює внутрішню колізію в кодексі, оскільки заміна об'єктивних критеріїв черговості суб'єктивними мотивами суперечить засадам цивілістичної методології.

Література

1. Васьковський Е. В. Цивилистическая методология. Часть 1. Учение о толковании и применении гражданских законов. Одесса : Экономическая типография, 1901. 376 с.
2. Заїка Ю. О. Спадкове право і цивілістична доктрина // Правова доктрина України : у 5 т. Т. 3. Доктрина приватного права / Н. С. Кузнецова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Х. : Право, 2013. С. 413–432.
3. Заїка Ю. О. Спадкування за законом: законодавство і сучасна доктрина. Спадкове право: національний, порівняльний та міжнародний аспекти. Українсько-англомовне науково-практичне видання / за заг. ред. С. Я. Фурси, О. В. Кіріяк. Київ : Алерта, 2025. С. 221–244.
4. Коссак В. М. Основні напрями новелізації спадкового права в умовах оновлення цивільного кодексу України // Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів : колект. монографія / за ред. А. С. Довгерта, Є. О. Харитонова. Одеса : Гельветика, 2020. С. 548–564.
5. Проект Цивільного кодексу України № 15150 від 09.04.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837> (дата звернення: 14.05.2026).
6. Харитонов Є. О. Україна – Європа : проблеми адаптації у галузі приватного права : монографія. Одеса : Фенікс. 2017. 358 с.
7. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch § 1, Fassung vom 22.04.2026 URL: <https://ris.bka.gv.at/NormDokument.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622&FassungVom=2026-04-22&Artikel=&Paragraf=1&Anlage=&Uebergangsrecht=> (дата звернення: 14.05.2026). [Австрія]

8. Burgerlijk Wetboek Boek 4. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002761/2018-09-19> (дата звернення: 14.05.2026).
9. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/21693> (дата звернення: 14.05.2026).
10. Code Civil. Version applicable à compter du 24 avril 2026. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (дата звернення: 14.05.2026).
11. Codice civile. URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-civile> (дата звернення: 14.05.2026).
12. Kodeks cywilny. USTAWA z dnia 23 kwietnia 1964 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640160093/U/D19640093Lj.pdf> (дата звернення: 14.05.2026).

В. М. Зубар

кандидат юридичних наук,
професор кафедри цивільного права
НУ «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КНИГИ 3 (ПРАВО РЕЧОВЕ) ПРОЄКТУ ЦК УКРАЇНИ

Проект книги 3 ЦК України (право речове) має вирішальне значення для модернізації національного речового права в контексті наближення до загальноєвропейських стандартів приватного права. Концептуальні засади цієї книги ЦК розроблялися з урахуванням положення Німецького Цивільного уложення (НЦУ) й інших сучасних актів цивільної кодифікації країн Західної Європи (Голландії [1], Естонії [2], Молдови [3], Литви [4], Угорщини, Чехії [5], тощо). Крім того, були враховані актуальні елементи французької та романської традицій цивільного права. Низку нових правових конструкцій і підходів було запозичено з актів паневропейського та національного приватного «м'якого права» (Проект загальних координат приватного права/DCFR, [6] Принципи європейського трастового права, Конвенція про застосовне право до трастів та їх визнання [7], Концепція оновлення Цивільного кодексу України [8], Модельні правила речового права [9] тощо).

Слід зазначити, що не усі запропоновані експертною групою положення щодо речового права знайшли своє відображення у проєкті, який був прийнятий Верховною Радою України у першому читанні.

На догматичному рівні важливо відмежовувати фактичне володіння, найбільш повне речеве право (право власності) та обмежені речеві права.

Наразі, законодавство і доктрина використовують традиційні словосполучення «речеві права на чуже майно» (*jura in re alie*), які дають підстави для помилкового враження, що вони містять зобов'язальні права на майно, такі як право оренди.

Це відповідає правам, за якими набувачеві надається певне володіння та користування, але не відповідає суті речових забезпечувальних прав – заставі, у тому числі іпотеці – за якими набувачу надається не володіння або користування, а повноваження примусового розпорядження, які долають волю власника отяженого майна.

З точки зору положень проєкту книги 3 ЦК можна зробити висновок, що не кожне право щодо майна є речовим правом, але лише щодо майна, яке наділено цим правовим характером внаслідок прямої вказівки закону. Проста схожість певних правових вимог (зокрема, оренди) або публічних прав (зокрема, право майнового відання, інші права на управління державним або комунальним майном) не є підставою для їх кваліфікації як речові права.

Відповідно до ст. 356 проєкту ЦК України речовими правами є право власності та обмежені речові права, що їх встановлюють на річ, яку має або матиме в майбутньому власник. Слід визнати, що заміна категорії «права на чуже майно» на категорію «обмежені речові права» є виправдною. Але, нажаль, у п. 38 перехідних положеннях проєкту знову згадуються «речові права на чуже майно», що не відповідає запропонованій концепції.

Ст. 568 проєкту ЦК України вводить поняття посідання як здійснення особою фактичного контролю над річчю, що забезпечує їй можливість ефективно панувати над нею, безвідносно до наявності у цієї особи юридичного титулу на річ. У доктрині цивільного права традиційно цей інститут мав назву

«володіння». Зміна термінології до ближчого за звучанням латинського терміну «*possessio*» може розглядатися як крок уперед. Але у проекті кодексу поряд з цим часто використовується термін «володіння» (наприклад, «незаконне володіння» ст. 365, 366 проекту). У зв'язку з цим виникає питання співвідношення категорії «посідання» та «володіння».

Відповідно до Концепції оновлення Цивільного кодексу України пропонувалося запровадження принципу єдиної нерухомої речі, де земельна ділянка є єдиною нерухомою річчю, право власності на яку поширюється й на істотні складові частини цієї речі, тісно пов'язані із землею. Ця ідея була підтримана експертною групою. Принцип єдиної нерухомої речі спирається на класичну римську максиму *superficies solo cedit* – «збудоване слідує за землею», що проголошує приєднання до землі всього, що на ній знаходиться. Традиційно у цивілістиці виділяють два базових підходи, щодо співвідношення земельної ділянки та будівель як об'єктів права власності – принцип «єдиної правової долі», де земельна ділянка та розміщені на ній будівлі залишаються окремими об'єктами права власності (дупліцитет) та принцип «єдиної речі», де нерухомою річчю є не «земля і будівля окремо», а єдиний комплекс – земельна ділянка разом із розташованими на ній будівлями та спорудами як її складовими частинами. Будівля в такій моделі не є самостійною річчю, а розглядається як *суттєва складова* (composita) земельної ділянки.

Нажаль, ця ідея не знайшла своє відображення в запропонованому проекті ЦК України. Ст. 373 проекту ЦК до нерухомих речей (нерухоме майно) відносить земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, розміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення, зокрема будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва. До нерухомих речей належать житлові та нежитлові приміщення, а також призначені для розміщення транспортних засобів частини будівель або споруд (машиномісця). Слід визнати, що таке визначення поняття нерухомої речі фактично підтверджує відмову від раніше анонсованого принципу «єдиної нерухомої речі» і залишення дупліцитету,

де земельна ділянка та розміщені на ній будівлі є окремими об'єктами права власності. Такий підхід не відповідає загальним європейським тенденціям та створює багато спорів (наприклад, дискусію, що є головним земля чи будівля).

Література

1. Dutch Civil Code (Civil Code of Netherland). URL: www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm
2. General part of the Civil Code Act of Estonia. Passed 27.03.2002. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/530102013019/consolide>
3. Гражданский кодекс Республики Молдова : Закон № 133 от 15.11.2018: вступает в силу 01.03.2019. Кишинэу : Farmec-Lux, 2019). F.E.-P. «Tipografia Centrala»). 640 с.
4. Civil Code of the Republic of Lithuania, of July 18, 2000, Law № VIII-1865 (Last amended on April 12, 2011, № XI-1312). URL: <https://wipolex.wipo/int/ru/text/202088>
5. The Civil Code of Czech Republic. Law № 89/2012. URL: obcanskyzakonik.justice.ca/images/pdf/Civil-C-de/pdf
6. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame pf Reference (DCFR). URL: https://www.law.kuleuven.be/persons/mstorme/european-private-law_en.pdf
7. Principles of European Trust Law/ D.J. Hayton, S.C.J.J. Kortmann, H.L.E. Verhagen. Kluwer Law International. 1999. 215 p. URL: <https://222.gbv.gbv.de/dms/spk/sbb/recht/toc/268358230.pdf> Convention on the Law Applicable to trusts and on their Recognition. URL: <https://assets.hcch.net/docs/8618ed48-e52f-4d5c-93c1-56d58a610cf5.pdf>
8. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕК», 2020. 128 с.
9. Модельні правила речевого права / за ред. професора Р. А. Майданіка. Тернопіль : Підручники і посібники, 2025. 304 с.

О. О. Ковалішин

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Науковий керівник: **С. М. Клейменова**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ДО ПИТАННЯ ПРО ОЗНАКИ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ ЯК ВИДУ ПОСЛУГ

На сьогоднішній день значення аудиторських послуг у сфері підприємницької діяльності не можна недооцінити. Це пояснюється тим, що якісний аудит дозволить вивести господарську діяльність її учасників у винне русло. Для правильного розуміння правової природи аудиторських послуг необхідно визначити їхнє місце в системі послуг як об'єктів цивільного права.

Насамперед слід визначити, що Цивільний кодекс України не дає легального розуміння послуг як об'єкта цивільного права, відповідно немає й нормативного визначення ознак послуг. При цьому в юридичній науковій літературі втримуватися й визначення послуг, і їх ознаки. У контексті розгляду аудиторських послуг, доцільним буде звернути увагу на даний вид послуг з погляду підприємницької діяльності. Так, Ю. Дишкантюк, встановлює «...послуги в сфері господарювання – це економіко-соціальна професійна діяльність, змістом якої є сукупність певних дій, що надаються певними суб'єктами (вузькопрофіль ними спеціалістами), які, як правило, реалізуються (споживаються) під година їх здійснення (надання) на платних засідках» [2, с. 289]. Дане визначення послуг відображає їхню суть саме як підприємницької (господарської) діяльності, що повною мірою відповідає природі аудиторських послуг. Закон України «Про аудита фінансової звітності та аудиторську діяльність» не встановлює окремого поняття «аудиторські послуги». Алі в Законі України

є положення про аудиторську діяльність та види аудиторських послуг. Так, п. 3. ст. 1 визначає, що аудиторська діяльність – це незалежна професійна діяльність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, з надання аудиторських послуг. А в якості видів аудиторських послуг розглядаються – аудит, огляд фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності, виконання завдань з іншого надання впевненості та інші професійні послуги, що надаються суб'єктами аудиторської діяльності відповідно до міжнародних стандартів аудиту, стандартів аудиту Великої Британії або Сполучених Штатів Америки, та з урахуванням вимог цього Закону (п. 7 ст. 1 Закон України «Про аудита фінансової звітності та аудиторську діяльність»). Як видно, нормативно-правовий акт, що регулює діяльність по наданню аудиторських послуг не дає їхнього чіткого визначення. Однак, законодавчий акт дає визначення « аудиторської діяльності». Оскільки «послуга» розглядається саме через певну діяльність, то в цьому випадку можна допустити, що встановлене законом поняття «аудиторської діяльності» слід розуміти, як «аудиторську послугу». На це вказує й утримання ст. 6 Закону України «Про аудита фінансової звітності та аудиторську діяльність».

Більшості послуг властиві загальні ознаки, а саме: неупредметнений результат діяльності послугодавця, синхронність надання й одержання послуги, нестійкість якості послуги, невіддільність послуги від джерела її надання. Це найбільш характерні ознаки послуг. Дані ознаки властиві й аудиторським послугам.

По-перше, результат діяльності, спрямованої на надання аудиторських послуг нематеріальний, цим кардинально відрізняється від найпоширеніших об'єктів цивільних прав – речей. Не можна розглядати як упредметнений результат висновок аудитора. Висновок є формою результату аудиторської діяльності.

По-друге, властивість аудиторської послуги – це синхронність надання й одержання. Одержання (прийняття) її замовником і процес надання послуги виконавцем ідуть

одночасно. При цьому, для аудиторської послуги характерно особливе розуміння даного ознаки. Дійсно, коли виявляється аудиторська послуга у формі консультацій, роз'яснень, вона споживається одночасно із процесом надання. Однак, коли формою результату буде висновок, те не можна говорити про синхронність надання й споживання. Це саме те випадок, коли ефект результату зберігається на певний, обмежений час.

По-третє, на нашу думку ознака «нестійкість якості послуги» чи навряд може бути застосований до аудиторських послуг, оскільки саме якісність даного виду послуг буде свідчити про сумлінний виконання договірних зобов'язань. Властиво заради належного виконаного аудита й укладається відповідний договір між клієнтом і аудитором. Більше того, на необхідність надання якісного проведення діяльності аудитора вказують положення Закону України «Про аудита фінансової звітності та аудиторську діяльність». Так, п. 16 ст. 1 ЗУ вказує на обов'язковий аудита: «обов'язковий аудит фінансової звітності – аудит фінансової звітності (консолідованої фінансової звітності) суб'єктів господарювання (їх груп), утворень без статусу юридичної особи, які відповідно до законодавства зобов'язані оприлюднити або надати таку фінансову звітність (консолідовану фінансову звітність), користувачам фінансової звітності разом з аудиторським звітом, а також комбінованої (субконсолідованої) фінансової звітності банківських груп та небанківських фінансових груп, інших утворень, які відповідно до законодавства зобов'язані надати таку звітність разом зі звітом суб'єкта аудиторської діяльності, що проводиться суб'єктами аудиторської діяльності на підставах та в порядку, передбачених цим Законом». Виходячи з утримування даного легітимного розуміння «обов'язкового аудита» можна зробити висновок про те, що зазначений вид аудиторських послуг повинен бути виконаний з дотриманням відповідних норм і правил. У випадку з іншими видами аудита також слід указати, що вони також повинні відповідати винній якості.

В-четвертих, така ознака послуг як невіддільність послуги від джерела її надання повною мірою може бути застосовано до аудиторських послуг. Невіддільність послуги від джерела означає, що аудиторська вус-лугу не створюється сама по собі

й не може існувати окремо від свого джерела (аудитора, консультанта). Саме фізична особа-фахівець надає аудиторську послугу, тому й неможливо відокремити фізично результат його діяльності.

В-п'ятих, аудиторським послугам властива специфічна ознака – наявність відповідного документа, що дозволяє здійснювати даний вид діяльності. Закон України «Про аудита фінансової звітності та аудиторську діяльність» установлює чіткі вимоги до статусу аудитора. Особи, що не володіють статусом аудитора, як фізичні, і юридичні, не можуть надавати аудиторські послуги. Законодавець у такий спосіб визначає аудитора: «аудитор – фізична особа, яка підтвердила кваліфікаційну придатність до провадження аудиторської діяльності, має відповідний практичний досвід та зареєстрована в Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності» [п. 2. ст. 1 ЗУ]. Таким чином, надавати аудиторські послуги може особу, яка має такі повноваження згідно чинного законодавства України.

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що аудиторським послугам властиві як загальні ознаки послуг, так і специфічні, які характерні тільки даному виду послуг.

Література

1. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII Редакція від 01.01.2024, підстава – 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>
2. Дишкантюк Ю. Поняття й ознаки послуги як предмета господарсько-правового регулювання. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/1635>

В. М. Коссак

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
ЛНУ імені Івана Франка,
заслужений юрист України

ДОГОВІР ЯК ПІДСТАВА ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КРИТЕРІЇВ РЕАЛЬНОСТІ ТА КОНСЕНСУАЛЬНОСТІ ВИНИКНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ СТОРІН

В умовах переходу до ринкової економіки та скасування Господарського кодексу України важливе значення має з'ясування правових наслідків укладення договору. В цьому контексті актуальним є питання з'ясування моменту виникнення цивільних прав та обов'язків, які складають зміст зобов'язального правовідношення.

Регламентація договірних відносин здійснюється на основі нормативної бази, яка є джерелом регулювання. Волевиявлення сторін базується на нормах приватного права. Цивільний кодекс України [1] (далі – ЦК України) визначає договір як домовленість двох або більше сторін, спрямовану на виникнення, зміну або припинення їхніх цивільних прав та обов'язків. У статті 11 ЦК України передбачено, що договір (правочин) є підставою виникнення цивільних прав та обов'язків, акцентуючи увагу на значенні договору як юридичного факту. Це загалом відповідає теоретичній класифікації юридичних фактів на дії та події. Власне договір є дією, що полягає у домовленості сторін (контрагентів) на основі їхнього вільного волевиявлення, яке спрямоване на досягнення певної мети. Остання полягає у настанні цивільно-правового результату майнового чи немайнового характеру.

Особливістю договірного правовідношення є те, що виникнення взаємних цивільних прав та обов'язків не перебуває у безпосередньому зв'язку із виконанням зобов'язання, зміст якого становлять зазначені права та обов'язки. Наявність домовленості підтверджує узгодження волевиявлення сторін щодо настання певних цивільно-правових наслідків. Останні

не можуть відбутися без погодженої волі сторін договору. Реалізація волевиявлення сторін здійснюється в рамках договірної правовідносини з врахуванням норм цивільного права. Презумпція правомірності договору (правочину) полягає в непротивіччї дії сторін нормам і засадам цивільного права. Правомірність дії означає, що договір є підставою виникнення зміни чи припинення прав та обов'язків для його контрагентів. У разі порушення вимоги щодо правомірності договору (правочину) він позбавляється статусу юридичного факту, що є підставою виникнення цивільного правовідносини.

Спрямованість на виникнення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків є визначальною ознакою договору як юридичного факту. Встановлення, зміна чи припинення цивільного правовідносини має місце у разі волевиявлення сторін, спрямованого на досягнення певного правового результату. Тому важливо з'ясувати зміст волевиявлення кожної із сторін.

Важливе теоретичне і практичне значення має диференціація договорів на реальні та консенсуальні. Досягнення домовленості сторін договору неможливе без їх згоди (консенсусу). Відповідно всі договори за своєю природою є консенсуальними, що є своєрідною презумпцією, яку можна спростувати за наявності, передбачених законом обставин. Водночас для виникнення договірних цивільних прав та обов'язків в реальних договорах необхідно вчинити певні дії: передати грошові кошти, речі тощо.

Якщо законом допускається укладення договору в усній формі, то факт його укладення можна доводити показами свідків. Складніша ситуація у разі, передбаченої законодавством вимоги щодо письмової форми договору. В такому випадку юридичним фактом підтвердження реальності будуть дії, спрямовані на виконання договору.

На практиці виникають ситуації, коли за наявності укладеного в письмовій формі договору відсутні докази щодо обставин вчинення реальних дій, які підтверджують виникнення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, що становлять зміст зобов'язального правовідносини. Наслідком є заперечення (оспорення) однією із сторін юридичного факту виникнення зобов'язальних відносин.

Належність договорів (правочинів) до реальних необхідно розглядувати через призму фактичного вчинення дій, що свідчить про виникнення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків у сторін договірних відносин. Дії сторони (сторін), які підтверджують виникнення цивільноправових відносин є елементом юридичного складу поряд з досягненням консенсусу (згоди) у передбаченій законом формі. Відповідно дотримання визначеної законом форми договорів (правочинів), які належать до реальних ще не дає підстав для трактування їх як юридичних фактів без вчинення фактичних дій, що визначають зміст правовідношення.

Водночас договори, стосовно яких законом встановлена обов'язкова нотаріальна форма не можуть вважатися реальними, оскільки права та обов'язки сторін виникають з моменту нотаріального посвідчення. В юридичній літературі доволі часто договори, що за своєю природою є фідуціарними, відносять до реальних.

Так, в ст. 1029 Цивільного кодексу України міститься дефініція договору управління майном, відповідно до якої за цим договором одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача).

Коментований договір, як правило, в теоретичних працях розглядається як реальний, виходячи з довірчої природи відносин між установником управління та управителем. Мається на увазі, що після укладення договору в письмовій формі установник управління передає в управління майно, яке є предметом договору і відповідно з цим пов'язується виникнення зобов'язального правовідношення. Однак у разі передання в управління нерухомого майна договір підлягає нотаріальному посвідченню.

Згідно з ч. 1 ст. 1042 Цивільного кодексу України управитель має право на плату встановлену договором, а також на відшкодування необхідних витрат зроблених ним у зв'язку з управлінням майном. Тому в даному випадку має практичне значення трактування договору управління як реального

чи консенсуального. Адже п. 7 ч. 1 ст. 1044 ЦК України у разі відмови установника управління з іншої ніж вказаної в пункті 6 цієї частини названої статті причини від договору, він зобов'язаний виплатити управителеві плату, передбачену договором. Таким чином, критерій реальності чи консенсуальності виникнення взаємних прав та обов'язків сторін договору управління майном має практичні наслідки. Тому в оновленому проєкті Цивільного кодексу України необхідно чітко визначати в дефініціях договірних конструкцій момент укладення договору як юридичного факту.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

М. Б. Кравчик

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ САМОЧИННОГО БУДІВНИЦТВА В КОНТЕКСТІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Спадковому правонаступництву притаманний універсальний характер, відповідно у доктрині цивільного права виникають дискусії щодо специфіки спадкування об'єктів незавершеного будівництва, які мають ознаки правового режиму самочинного будівництва. Детального обґрунтування потребує питання визначення складу спадщини за ознаками законності виникнення тих чи інших прав та обов'язків спадкодавця, що потенційно входитимуть до складу спадщини, з урахуванням усіх винятків, передбачених ст. 1219 ЦК України.

Приписи, які містяться в частині 1 статті 376 Цивільного кодексу України зі змінами у відповідності до Закону України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності та вдосконалення державного регулювання у сфері містобудівної діяльності» № 4220-VI від 22.12.2011 зазначено, що житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право виконувати будівельні роботи чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил [1]. До завершення будівництва особа вважається власником матеріалів, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва.

Серед представників цивілістичної науки, а також у судовій практиці немає єдиного підходу до визначення обґрунтованості позовних вимог спадкоємців про визнання права власності саме на об'єкти самочинного будівництва. Зокрема, одні посилаючись на п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» дотримуються підходу за яким до спадкоємців переходить право власності на будівельні матеріали, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва [2]. Інші дотримуються позиції, що цей пункт не узгоджується з ч. 3 ст. 376 Цивільного кодексу України, за якою: право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно. А також підкреслюють, що твердження у вищезазначені постанові суперечить нормам про поняття спадкування і склад спадщини відповідно до статті 1216, 1218 ЦК України.

У постанові Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 6 «Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)» у п. 6 зазначено, що право власності на самочинно збудовані житлові будинки, будівлі, споруди, інше майно не набувають як особи, що здійснили це будівництво,

так і їхні спадкоємці. Права спадкоємців щодо самочинно збудованого майна визначаються судом відповідно до положень ст. 1218 ЦК України з урахуванням роз'яснень, викладених у п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» [3]. Також у постанові Верховного Суду від 12.04.2023 р. у справі № 511/2303/19 зазначено, що якщо спадкодавцем було здійснене самочинне будівництво (ч. 1 ст. 376 ЦК України), до спадкоємців переходить право власності на будівельні матеріали, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва. Прослідковується позиція, що до спадкоємців, як правонаступників осіб які здійснювали таке будівництво не переходять права на таке майно.

На підставі наведеного можна зробити висновок, що п. 7 вищезазначеної постанови дещо звужує зміст норми ст. 376 Цивільного кодексу України, яка конкретизує правовідносини щодо самочинного будівництва у разі смерті особи – забудовника об'єкта самочинного будівництва. У ній встановлено три види правових наслідків його здійснення та визначення юридичної долі такого об'єкта: 1) право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути визнане судом за особою, яка здійснила самочинне будівництво; 2) майно може бути знесене за вимогою власника земельної ділянки, якщо він заперечує проти визнання права власності на нерухоме майно за особою, яка здійснила самочинне будівництво на його земельній ділянці, або якщо це порушує права інших осіб; 3) може бути визнане право власності на самочинне будівництво за власником земельної ділянки.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 23.06.2020 у справі № 680/214/16 надано Верховним Судом висновок, що «власником самочинного будівництва може бути лише той, хто має речове право на земельну ділянку, відповідно до принципу *superficies solo cedit* («збудоване на землі слідує за нею»). Звідси випливає, що до спадкоємців переходить право на звернення до суду про визнання права власності на самочинне будівництво, якщо таке право не пов'язане з особою спадкодавця нерозривно. Про те в цьому випадку слід застосовувати положення ст. 376 ЦК України, так як визнання

права власності за ст. 392 ЦК України застосовується лише у випадку, якщо це право оспорується, або не визнається, або ж у випадку втрати правовстановлюючих документів щодо такого майна.

З вище дослідженого випливає, що лише правонаступники на підставі спадкування мають право на звернення до суду з позовом про визнання права власності на самочинне будівництво за умови, що земельна ділянка, на якій воно споруджене, надана під уже збудоване майно (відповідно до ст. 376 ЦК України) [4, с. 149].

Отже, у ч.ч. 3, 5 ст. 376 ЦК України закріплені матеріальні норми, які мають природу суб'єктивного цивільного права, згідно яких право вимагати визнання права власності на самочинно збудоване майно переходить у порядку спадкування відповідно до норм статей 1216, 1218 ЦК України. Якщо таке право належало спадкодавцеві згідно законодавства, воно також належить спадкоємцеві, який прийняв спадщину. Також варто зазначити, що таке право може бути реалізовано і у порядку процесуального правонаступництва на будь-якій стадії цивільного процесу відповідно до ст. 37 ЦПК України [5], наприклад, у такому випадку, коли спадкодавець встиг звернутися до суду з відповідним позовом, але процес зупинився внаслідок його смерті.

Визначаючи правову природу майнових прав на об'єкти самочинного будівництва у судовій практиці прослідковуються різні підходи щодо визнання прав спадкоємців на такі об'єкти. При визначенні можливості визнання права власності на самочинно збудований об'єкт усталеним у судовій практиці є підхід, що визнання права власності на самочинно збудований жилий будинок у порядку спадкування здійснюється судом за наявності даних про те, що це питання було предметом розгляду компетентного державного органу, рішення якого чи його відсутність дають підстави вважати про наявність спору про право.

У спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають з часу відкриття спадщини. Частиною першою статті 1297 ЦК України передбачено, що спадкоємець,

який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. Однак, відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину (частина третя статті 1296 ЦК України). Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до глави 29 ЦК України.

Отже, здійснюючи системний аналіз зазначених норм права та їх тлумачення можна прийти до висновку, що спадкоємець, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, має майнові права з часу її відкриття, а документом для підтвердження права власності на спадкове майно є свідоцтво на спадщину, отримане в установленому законодавством порядку. Відсутність реєстрації права власності відповідно до Закону України «Про реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» не зумовлює позбавлення особи прав користування та володіння спадковим майном.

Сучасні виклики диктують формування нових підходів до врегулювання спадкових правовідносин. Системна трансформація суспільних відносин призводить до потреби оновлення і спадкового законодавства та прийняття нового Цивільного кодексу, приписи якого відповідатимуть суспільним викликам сьогодення. Ці прояви знаходять свої своє відображення у законотворчих напрацюваннях у вигляді розробки нового Цивільного кодексу України, що має назву «Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного)» проект якого зареєстрований 22 січня 2026 року у Верховній Раді (№ 14394), (далі Проект), метою якого є системне оновлення приватного права, впровадження балансу кодифікації та адаптації норм цивільного законодавства до сучасних викликів сьогодення, про що зазначається в пояснювальній записці до законопроекту. Відповідно до Проекту № 15150 від 09 квітня 2026 року можна відслідкувати прагнення авторів забезпечити баланс між реформаторськими тенденціями та збереженням традиційних цивілістичних догм, що стане запорукою сталості правозастосовної практики на шляху захисту інтересів суб'єктів спадкових правовідносин. У даному випадку авторами

запропоновано зберегти традиційний підхід розуміння самочинного будівництва у ст. 478 Проекту.

Спадкоємець (спадкоємці) є правонаступником як в матеріально-правовому та процесуальному аспекті всіх прав, які б належали за життя спадкодавцю щодо набуття права власності, за умов встановлених законодавством, на об'єкт самочинного будівництва. Відповідно, пропонуємо внести зміни до ч. 3 ст. 376 ЦК України, та ст. 478 проекту нового Цивільного кодексу України «Кодексу права приватного» виклавши їх в такій редакції: *«Право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, або за спадкоємцями такої особи у разі її смерті, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно»*.

Особливості здійснення права на спадкування права на нерухоме майно в першу чергу залежать від виду успадкованого майна та характеристик відповідного об'єкта. На сьогодні сучасна правова цивілістична наука має обов'язком продовжувати поглиблювати доктринальний правовий аналіз спадкування права на самочинне будівництво з врахуванням вже сучасних потреб суспільства через призму оновлення цивільного законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів держави.

Література

1. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40–44, ст. 356. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1476889891842274> (дата звернення 01.11.2026).
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#doc_info (дата звернення 01.11.2026).
3. Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 6 «Про практику застосування судами статті 376 Цивільного

кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-12#Text> (дата звернення 10.10.2026).

4. Кравчик М. Б. Проблемні питання спадкування самочинного будівництва. Європейські перспективи. № 4. 2025. С. 145–150.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 10.10.2026 року).
6. Постанова Верховного Суду від 18 лютого 2021 року у справі № 609/1231/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94974095> (дата звернення 10.10.2026 року).

Л. В. Красицька

доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ПРАВО ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ

Земельна ділянка як об'єкт права власності завжди становила інтерес для кожного з подружжя, особливо в процесі поділу майна подружжя, тому визначення правового режиму земельної ділянки як об'єкту права особи приватної власності одного з подружжя чи об'єкту права спільної сумісної власності подружжя має як науковий, так і практичний інтерес.

Безумовно, визначення правового режиму земельної ділянки і права власності одного з подружжя на неї залежить від правового регулювання відносин щодо набуття земельної ділянки у приватну власність, зокрема, щодо її приватизації.

Варто зазначити, що Кодекс про шлюб та сім'ю України окремо не визначав особливостей правового режиму земельної ділянки, набутої у власність одним із подружжя в шлюбі, що, безумовно, було обумовлено тим, що за радянського

періоду не йшлося про приватну власність громадян на земельну ділянку і тільки земельна реформа, проведена вже в незалежній Україні сприяла тому, що земельні ділянки стали об'єктами права приватної власності.

У межах цього дослідження становить інтерес саме визначення правового режиму земельної ділянки, яка набувалася одним із подружжя. Варто зазначити, що Закон УРСР «Про власність» від 7 лютого 1991 року № 697-ХІІ у першій редакції визначав об'єкти права індивідуальної власності громадян, до яких земельні ділянки не належали, і допускав тільки надання землі громадянам у довічне успадковуване володіння для ведення селянського (фермерського) й особистого підсобного господарства, садівництва, будівництва та обслуговування жилих будинків і задоволення інших потреб, передбачених законом [1].

Законом України «Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР» від 13 березня 1992 року № 2196-ХІІ [2], який набрав чинності 16.05.1992, та Законом України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України» від 5 травня 1993 року № 3180-ХІІ [3], який набрав чинності 04.06.1993, були внесені зміни до Земельного кодексу УРСР та Закону УРСР «Про власність» і було передбачено, що «громадяни України мають право на одержання у власність земельних ділянок для: ведення селянського (фермерського) господарства; ведення особистого підсобного господарства; будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель (присадибна ділянка); садівництва; дачного і гаражного будівництва. Громадяни набувають право власності на земельні ділянки у разі: одержання їх у спадщину; одержання частки землі у спільному майні подружжя; купівлі-продажу, дарування та обміну» [3].

Частина 4 ст. 6 Земельного кодексу України від 18 грудня 1990 року № 561-ХІІ у редакції від 13.03.1992 передбачала, що «безплатно земельні ділянки передаються у власність громадян для: ведення селянського (фермерського) господарства у межах середньої земельної частки, що обчислюється у порядку, передбаченому цією статтею; ведення особистого підсобного господарства; будівництва та обслуговування будинку і господарських будівель (присадибна ділянка),

в тому числі земельні ділянки, що були раніше надані у встановленому порядку громадянам для цієї мети, у межах граничного розміру, визначеного статтею 67 цього Кодексу; садівництва; дачного і гаражного будівництва» [4].

Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III у першій редакції в ч. 1 ст. 81 передбачив, що «громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі: а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; б) *безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності*; в) *приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування*; г) *прийняття спадщини*; ґ) *виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю)*» [5]. У чинній редакції ЗК України збережено положення про зазначені вище підстави набуття громадянами України права власності на земельні ділянки з уточненням положень про придбання земельних ділянок «за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами».

Отже, зазначені вище зміни до законодавчих актів України створили правові механізми задля можливості набуття земельних ділянок в приватну власність одним із подружжя.

Варто зазначити, що в пункті 18-2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» зазначається, що «відповідно до положень статей 81, 116 ЗК окрема земельна ділянка, одержана громадянином у період шлюбу в приватну власність шляхом приватизації, є його особистою приватною власністю, а не спільною сумісною власністю подружжя, оскільки йдеться не про майно, нажите подружжям у шлюбі, а про одержану громадянином частку із земельного фонду. Якщо на такій земельній ділянці знаходиться будинок, будівля, споруда, що є спільною сумісною власністю подружжя, то у разі поділу будинку, будівлі, споруди між подружжям та виділу конкретної частини будинку, будівлі, споруди до особи, яка не мала права власності чи користування земельною ділянкою переходить це право у розмірі частки права власності

у спільному майні будинку, будівлі, споруди у відповідності до статей 120 ЗК, 377 ЦК» [6].

Спори між подружжям при поділі майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, викликали різні підходи правозастосовної практики щодо визначення правового режиму земельних ділянок, набутих одним із подружжя у власність в період шлюбу.

При цьому законодавець в цей час прийняв Закон України «Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України щодо об'єктів права спільної сумісної власності подружжя» від 11 січня 2011 року, який набрав чинності 08.02.2011, і передбачив наступні положення: «Об'єктом права спільної сумісної власності подружжя є житло, набуте одним із подружжя під час шлюбу внаслідок приватизації державного житлового фонду, та земельна ділянка, набута внаслідок безоплатної передачі її одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, у тому числі приватизації» [7].

У судовій практиці було виснувано, що «норма ч. 5 ст. 61 СК (чинна на час виникнення спірних правовідносин), якою передбачено, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя є житло, набуте одним із подружжя під час шлюбу внаслідок приватизації державного житлового фонду, та земельна ділянка, набута внаслідок безоплатної передачі її одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, у тому числі приватизації, до правовідносин, які виникли до набрання чинності цією нормою, не підлягає застосуванню. За змістом положень статей 81, 116 ЗК земельна ділянка, одержана громадянином під час шлюбу в приватну власність шляхом приватизації, є його особистою приватною власністю, а не спільною сумісною власністю подружжя, оскільки така земельна ділянка не є майном, набутих подружжям під час шлюбу, а отримана громадянином у власність шляхом здійснення свого права на приватизацію» (постанова Верховного Суду України від 15 лютого 2012 року в справі № 6-98цс11) [8].

Законом України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка» від 17 травня 2012 року № 4766-VI, який

набрав чинності 13.06.2012, частину п'яту статті 61 Сімейного кодексу України було виключено, а статтю 57 СК України, яка визначає майно, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка, було доповнено положеннями, що особистою приватною власністю дружини, чоловіка є: житло, набуте нею, ним за час шлюбу внаслідок його приватизації відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»; земельна ділянка, набута нею, ним за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її, його користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України [9].

У процесі оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України пропонується в проекті Цивільного кодексу України в п. 5 ч. 1 ст. 1585 передбачити, що особистим майном кожного з подружжя є земельна ділянка у випадках, встановлених цим Кодексом. У статті 1586 проекту ЦК України, що має назву «Права подружжя на земельну ділянку», пропонується визначити, що *«земельна ділянка, яку набуто одним із подружжя у зв'язку з приватизацією земельної ділянки, що перебувала у постійному користуванні державного або комунального сільськогосподарського підприємства, або набуто у межах безоплатної передачі із земель державної або комунальної власності порядком, визначеним законом, є особистим майном такої особи. Земельна ділянка залишається особистим майном одного з подружжя навіть у разі будівництва на ній нерухомого майна, що належить до спільного майна подружжя. У разі поділу спільного майна суд може визнати право одного з подружжя на частку у земельній ділянці, яка є особистим майном другого з подружжя, за умови присудження йому компенсації відповідно до статті 1595 цього Кодексу»*.

Вбачається, що положення проекту ЦК України щодо прав одного з подружжя на земельну ділянку необхідно уточнити з урахуванням положень чинного Земельного кодексу України та частину першу статті 1586 проекту ЦК України викласти в редакції: «1. Земельна ділянка, яку набуто одним із под-

ружжя внаслідок безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності або приватизації земельних ділянок, що були раніше надані йому у користування, або виділення в натурі (на місцевості) належної йому земельної частки (паю), є особистим майном такої особи».

Література

1. Про власність : Закон УРСР від 7 лютого 1991 року № 697-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12/ed19910207#Text> (дата звернення: 10.05.2026).
2. Про внесення змін і доповнень до Земельного кодексу Української РСР : Закон України від 13 березня 1992 року № 2196-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-12/ed19930505#Text> (дата звернення: 10.05.2026).
3. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України : Закон України від 5 травня 1993 року № 3180-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3180-12/ed19930505#Text> (дата звернення: 10.05.2026).
4. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 року № 561-XII у редакції від 13.03.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19920313#Text> (дата звернення: 10.05.2026).
5. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/ed20011025#Text> (дата звернення: 10.05.2026).
6. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04#Text> (дата звернення: 10.05.2026).
7. Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України щодо об'єктів права спільної сумісної власності подружжя : Закон України від 11 січня 2011 року № 2913-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2913-17#Text> (дата звернення: 10.05.2026).
8. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо майна, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка : Закон України від 17 травня 2012 року № 4766-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4766-17#Text> (дата звернення: 10.05.2026).
9. Постанова Верховного Суду України від 15 лютого 2012 року, судова справа № 6-98цс11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/21840085> (дата звернення: 10.05.2026).

10. Проект Цивільного кодексу України (реєстр. № 15150) URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=15150&conv=9> (дата звернення: 10.05.2026).

В. В. Криворучко

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
Науковий керівник: ***С. М. Клейменова***
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВИЙ СТАТУС СПОЖИВАЧА
ЯК УЧАСНИКА ПРАВОВІДНОСИН ПО НАДАННЮ
РЕКЛАМНИХ ПОСЛУГ**

Рекламні правовідносини в сучасних умовах цифровізації охоплюють не лише класичну модель «рекламодавець – виробник реклами – розповсюджувач реклами», а й особу, на яку реклама спрямована, тобто споживача реклами. Саме споживач є кінцевим адресатом рекламного впливу, а тому його правовий статус має розглядатися не як пасивне становище «отримувача інформації», а як комплекс прав, гарантій та способів захисту від недобросовісної, прихованої, дискримінаційної або агресивної реклами.

Закон України «Про рекламу» прямо визначає, що він регулює відносини, пов'язані з виробництвом, розповсюдженням та споживанням реклами на території України, а отже, стадія споживання реклами є самостійним елементом рекламних правовідносин [1, ст. 2].

У національному законодавстві існує певна термінологічна подвійність: з одного боку, Закон України «Про рекламу» оперує категорією «споживачі реклами» як невизначеним колом осіб, на яких спрямовується реклама; з іншого боку,

законодавство про захист прав споживачів виходить із персоніфікованої моделі споживача як фізичної особи, що придбаває, замовляє або має намір придбати продукцію для особистих потреб. Це породжує науково-практичне питання: чи є споживач реклами лише адресатом інформаційного впливу, чи повноцінним учасником правовідносин із власними суб'єктивними правами, юридичними гарантіями та процесуальними можливостями захисту [1, ст. 1].

Метою тез є визначення особливостей правового статусу споживача як учасника правовідносин із надання рекламних послуг, а також обґрунтування необхідності розуміння такого статусу через поєднання інформаційного, приватноправового, публічно-правового та цифрового компонентів.

Передусім слід зазначити, що рекламні правовідносини мають комплексний характер. Їх ядро становлять відносини між рекламодавцем, виробником реклами та розповсюджувачем реклами, однак їх соціально-правовий сенс полягає у впливі на поведінку споживача. Так, згідно чинного законодавства України, реклама призначена для формування або підтримання обізнаності споживачів та їхнього інтересу щодо особи, ідеї або товару. Отже, споживач є не випадковим зовнішнім спостерігачем, а адресатом, задля якого рекламна послуга фактично створюється та розповсюджується.

Правовий статус споживача реклами доцільно розглядати у широкому та вузькому значеннях. У вузькому значенні це невизначене коло осіб, на яких спрямована реклама. У широкому значенні – це фізична особа або група осіб, на економічну, інформаційну чи поведінкову автономію яких впливає рекламне повідомлення. Такий підхід відповідає і європейській логіці регулювання: Директива 2005/29/ЕС про недобросовісні комерційні практики визначає комерційні практики бізнесу щодо споживачів як дії, бездіяльність, повідомлення, рекламу або маркетинг, безпосередньо пов'язані з просуванням, продажем чи постачанням продукту споживачам [4].

Основою правового статусу споживача реклами є право на достовірну, точну та безпечну інформацію. Закон України «Про рекламу» встановлює принципи законності, точності, достовірності та використання таких форм і засобів, які

не завдають шкоди споживачеві реклами [1, ст. 1]. Водночас Закон України «Про захист прав споживачів» гарантує споживачу право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, яка забезпечує можливість свідомого і компетентного вибору [2, ст. 15].

Таким чином, реклама та інформація про продукцію не є тотожними явищами, але вони функціонально пов'язані, оскільки обидві впливають на формування споживчого вибору.

Особливе значення має заборона недобросовісної реклами. Закон України «Про рекламу» визначає недобросовісну рекламу як таку, що вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству через неточність, недостовірність, двозначність, перебільшення, замовчування або порушення вимог щодо часу, місця і способу розповсюдження. Це положення є ключовим для характеристики споживача як охоронюваного суб'єкта: законодавець захищає не лише майновий інтерес особи після придбання товару, а й стадію формування її волі до укладення договору.

Правовий статус споживача реклами має також превентивний вимір. Законодавство забороняє, зокрема, поширювати інформацію про товари, виробництво, обіг чи ввезення яких заборонено законом; наводити дискримінаційні твердження або зображення; закликати до дій, що можуть завдати шкоди життю, здоров'ю людини чи довкіллю; використовувати засоби і технології, які впливають на підсвідомість споживачів реклами. Отже, споживач реклами захищається не лише від неправдивої інформації, а й від маніпулятивного, небезпечного та дискримінаційного впливу.

Важливим є розмежування понять «споживач реклами» та «споживач товару, роботи чи послуги». Споживач реклами може ще не перебувати у договірних відносинах із продавцем або виконавцем, однак уже перебуває в інформаційно-правовому полі рекламного впливу. Саме тому його захист має переддоговірний характер. Якщо ж реклама спонукає особу до укладення договору шляхом обману, неповної інформації або агресивного впливу, тоді рекламне правовідношення трансформується у споживче договірне правовідношення

з відповідними наслідками, включно з можливістю відшкодування шкоди та визнання правочину недійсним.

Окремої уваги потребує цифровий вимір правового статусу споживача реклами. Сучасна реклама активно поширюється через онлайн-медіа, соціальні мережі, платформи спільного доступу до відео, чат-боти, електронну пошту та інші цифрові інструменти. Чинне законодавство України поширює вимоги рекламного законодавства на рекламу з використанням електронних комунікацій, включно з електронною поштою, сервісами обміну повідомленнями, веб-сайтами, чат-ботами, автоматичними повідомленнями та іншими цифровими технологіями. У цьому контексті споживач набуває додаткового права – права контролювати використання власних контактних даних для отримання реклами.

Показовою є також заборона реклами у формі спаму, оскільки законодавець прямо встановлює, що розповсюдження реклами у формі спаму, зокрема масові дзвінки без попередньої письмової згоди споживача, забороняється; використання номерів телефонів чи інших мережевих ідентифікаторів допускається лише за наявності попередньої згоди та за умови можливості безоплатної відмови від отримання реклами. Це свідчить про поступовий перехід від традиційної моделі захисту споживача як покупця до моделі захисту інформаційної автономії особи.

Правовий статус споживача реклами охоплює також право на звернення до компетентних органів і право на державний захист. Контроль за дотриманням законодавства про рекламу здійснюють, зокрема, центральний орган виконавчої влади у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, Антимонопольний комітет України, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Національний банк України та інші органи в межах компетенції.

Відповідальність за порушення законодавства про рекламу має міжгалузевий характер. Особи, винні у порушенні рекламного законодавства, можуть нести дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність. Водночас положення Закону України «Про рекламу» прямо

не обмежують прав споживачів реклами, яким завдано шкоди недобросовісною, неправомірною порівняльною або дискримінаційною рекламою, на відшкодування шкоди. Це дає підстави стверджувати, що споживач реклами має не лише публічно-правові гарантії через державний контроль, а й приватноправовий інструментарій захисту.

Європейський підхід також підтверджує необхідність розглядати споживача реклами як активного суб'єкта захисту. Директива 2005/29/ЕС спрямована на досягнення високого рівня захисту споживачів і забороняє недобросовісні комерційні практики, якщо вони суперечать професійній сумлінності та істотно спотворюють або можуть спотворити економічну поведінку середнього споживача. Директива 2006/114/ЕС про оманливу та порівняльну рекламу, своєю чергою, виходить із того, що реклама впливає на економічний добробут споживачів і суб'єктів господарювання, а порівняльна реклама може бути допустимою лише за умови її об'єктивності, перевірюваності та відсутності оманливого характеру [5].

Важливо враховувати й оновлення українського споживчого законодавства. Новий Закон України «Про захист прав споживачів» 2023 року має набрати чинності через один рік з дня його опублікування, але не раніше дня припинення чи скасування воєнного стану; чинний Закон 1991 року залишається чинним до майбутньої втрати чинності на підставі нового закону. Новий закон деталізує поняття споживача, посилює вимоги до доступності, повноти та зрозумілості інформації, а також враховує потреби вразливих категорій споживачів [3]. Це має значення і для рекламних правовідносин, оскільки реклама часто передусе укладенню споживчого договору.

Отже, правовий статус споживача як учасника правовідносин із надання рекламних послуг є комплексним. Його зміст становлять: право на достовірну та неоманливу рекламу; право на захист від прихованої, дискримінаційної, агресивної та недобросовісної реклами; право на інформаційну автономію в цифровому середовищі; право на звернення до контролюючих органів; право на відшкодування шкоди; право на судовий захист.

При цьому, споживач реклами не завжди є стороною договору про надання рекламних послуг, однак він є охоронюваним учасником рекламних правовідносин, оскільки саме на нього спрямовано юридично значущий рекламний вплив.

З огляду на вищевикладене, споживач у сфері рекламних послуг повинен розглядатися не як пасивний адресат рекламного повідомлення, а як самостійний суб'єкт правової охорони. Його правовий статус формується на перетині рекламного, цивільного, споживчого, конкурентного, інформаційного та цифрового права. Подальший розвиток законодавства має бути спрямований на: уточнення співвідношення понять «споживач реклами» і «споживач продукції»; посилення механізмів індивідуального та колективного захисту від недобросовісної реклами; забезпечення прозорості реклами в соціальних мережах та у сфері інфлюенс-маркетингу; удосконалення захисту персональних даних споживачів у рекламних комунікаціях. Такий підхід відповідатиме як національним потребам, так і європейським стандартам захисту споживача.

Література

1. Про рекламу: закон України від 03.07.1996 № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про захист прав споживачів: закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
3. Про захист прав споживачів: закон України від 10.06.2023 № 3153-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text>
4. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council concerning unfair business-to-consumer commercial practices. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2005/29/oj/eng>
5. Directive 2006/114/EC of the European Parliament and of the Council concerning misleading and comparative advertising. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/114/oj/eng>

Л. Г. Лічман

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Інституту правотворчості
та науково-правових експертиз НАН України,
заслужений юрист України, суддя у відставці

НОВЕЛИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ВЛАСНИКА ЖИТЛА НА КОРИСТУВАННЯ ЦИМ ЖИТЛОМ

Слово житло походить від слів «жити», «життя». Житло як оселя, домівка, дім, тощо має неабияку цінність для кожної людини, сім'ї та родини. Кожному гарантується недоторканність житла (ч. 1 ст. 30 Конституції України). Згідно зі ст. 47 Конституції України кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Відповідно до ст. 48 Конституції України кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [1].

Ці конституційні приписи та гарантії спрямовані на охорону і захист права кожного на житло. Стабільне право користування житлом є важливим і чутливим для кожного, особливо під час повномасштабного вторгнення росії на суверенну територію України і втрати житла мільйонами громадян України.

Термін «житло» у п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади житлової політики» від 13 січня 2026 року № 4751-IX (далі – Закон № 4751-IX) вживається в такому значенні: «житловий будинок, квартира, кімната в гуртожитку, призначені для постійного або тимчасового проживання, житлове приміщення у нежитловій будівлі, призначене для тимчасового проживання, що відповідають вимогам до споживчої якості житла» [2].

Судова практика українських судів і, перш за все, практика Європейського суду з прав людини значно ширше тлумачать цю правову категорію, особливо під час застосування, а, значить, і тлумачення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка передбачає право кожного на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції [3]. Наведене підтверджується ухвалою Великої Палати Верховного Суду від 25 червня 2025 року (справа № 607/15144/20) про звернення до Європейського суду з прав людини з приводу надання консультативного висновку стосовно того, чи є приміщення культових споруд – монастирів (келії) житлом у розумінні статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4].

Як зазначається в правничій літературі, під правом на житло слід розуміти гарантовану законом можливість практичної реалізації суб'єктивних житлових прав для задоволення власних житлових потреб, що полягають у володінні та користуванні жилими приміщеннями у будинках різних форм власності, при забезпеченні державою режиму недоторканності жилих приміщень, при цьому вимога про надання житла безоплатно або за доступну плату не є суб'єктивним цивільним правом [5, с. 7].

Отже, володіння та користування жилими приміщеннями у будинках різних форм власності складають зміст права на житло. Право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом є правом на чуже житло. Правове регулювання речових прав на чуже майно у Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 року (далі – ЦК) було однією з новел цивільного законодавства України. Найбільш поширеним видом речового права на чуже майно, цілком очікувано, стало право користування (сервітут). До особистого сервітуту законодавець відніс право членів сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, на користування цим житлом відповідно до закону (ст. 405 ЦК) [6].

В регулюванні цих відносини ЦК і ст. ст. 156, 157 Житлового кодексу України спостерігалась дихотомія, внаслідок якої не була остаточно сформована єдина, усталена правозастосовна, судова практика. Відповідно до п. 1 ст. 2 Прикінцевих

і Перехідних положень Закону № 4751-IX Житловий кодекс України втратив чинність, крім низки статей, до переліку яких не входять ст. ст. 156, 157. Закон № 4751-IX відносини між членом сім'ї власника житла і самим власником житла щодо права користування не врегулював, обмежившись загальними положеннями (ч. 1 ст. 11, ч. 2 ст. 33, ч.ч. 1 і 2 ст. 34). Таким законом щодо відносин між членом сім'ї власника житла і самим власником житла щодо права користування, до якого відсилає Закон № 4751-IX, є ЦК. 28 квітня 2026 року Постановою Верховної Ради України № 4859-IX прийнятий за основу проект Цивільного кодексу України (реєстр. № 15150) [7].

Проектом запроваджується значна кількість новел. Відповідно до ч. 1 ст. 491 проекту ЦК члени сім'ї власника, який проживає в належному йому житловому приміщенні, мають право користування таким приміщенням на праві соціального узufрукта [8]. Право узufрукта та право сервітуту віднесені до обмежених речових прав, для яких є характерним те, що суб'єкт обмеженого речового права реалізує свої повноваження переважно перед відповідними повноваженнями власника. Поняття узufрукта визначено в ч. 1 ст. 502 проекту ЦК, відповідно до якої власник речі має право надати таку річ фізичній або юридичній особі (узufруктарію) у володіння для користування, одержання плодів, продукції і доходів від користування нею на тих самих умовах, що й власник, але з обов'язком збереження призначення речі (узufрукт) [8]. Сервітут є право користування чужим майном, встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, що не можуть бути задоволені в інший спосіб (ч. 1 ст. 515 проекту ЦК). Соціальний узufрукт можуть встановлювати для забезпечення соціально значущих інтересів. Коло осіб, стосовно яких можуть встановлювати соціальний узufрукт, визначає закон. Соціальний узufрукт діє довічно, якщо іншого не встановлено рішенням суду. На відносини за соціальним узufруктом поширюють приписи цього Кодексу про сервітут з урахуванням приписів цієї глави та суті соціального узufрукта (ст. 505 проекту ЦК) [8].

Отже, власник житлового приміщення, який в ньому проживає, вправі передати члену своєї сім'ї (узufруктарію

та сервітуарію) у довічне користування таке приміщення за його цільовим призначенням, якщо іншого не встановлено рішенням суду. Підставами встановлення як узуфрукта, так і сервітуту є закон, договір або заповіт. У встановлених законом випадках узуфрукт може встановлюватися рішенням суду. Сервітут можуть набути за набувальною давністю. Сервітут підлягає державній реєстрації порядком, встановленим для державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. Встановлення соціального узуфрукта є підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків між власником житлового приміщення та узуфруктарієм.

Щодо припинення узуфрукта і сервітуту, а, значить, і відповідних правовідносин, то варто зазначити, що підстави припинення лише частково співпадають. Після припинення узуфрукта узуфруктарій зобов'язаний повернути власнику річ у тому самому стані, в якому її було отримано від власника, з урахуванням нормального зносу, або у стані, визначеному законом, договором або заповітом. Наслідки припинення сервітуту мають бути аналогічними. Якщо після припинення узуфрукта або сервітуту узуфруктарій, сервітуарій відмовляється виселитися із житлового приміщення, виселення відбувається за позовом власника житла на підставі рішення суду. Судова практика виходить з того, що суд, вирішуючи питання про виселення, зобов'язаний застосувати вимоги статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме: чи буде виселення без надання іншого житлового приміщення члена сім'ї власника житла чи колишнього члена законним втручанням у право на мирне володіння майном; чи буде забезпечений «справедливий баланс» та пропорційність між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи без покладення на неї індивідуального та надмірного тягара.

Таким чином, можна прийти до висновку про незавершеність правового регулювання юридичного режиму житлового приміщення, який є предметом узуфрукта або сервітуту, прав і обов'язків власника житла і членів його сім'ї. Така незавершеність не відповідає юридичній визначеності, яка віднесена до основних складників правовладдя (верховенства права).

В абз. 1 п. 4.4.2. Рішення Другого Сенату Конституційного Суду України від 3 грудня 2025 року № 6-р(П)/2025 (справа № 3-28/2024(59/24) щодо представництва прокурором інтересів держави в суді) зазначається, що принцип юридичної визначеності вимагає, зокрема, чіткості, зрозумілості правових норм, їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності (абзац шостий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017); принцип юридичної визначеності як складова конституційного принципу верховенства права є сукупністю вимог до організації та функціонування системи права, процесів правотворчості та правозастосування у спосіб, який забезпечував би стабільність юридичного становища індивіда; зазначеного можна досягти лише у спосіб законодавчого закріплення якісних, зрозумілих норм (абзац третій підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 6 червня 2019 року № 3-р/2019) [9].

Отже, за правовою природою правовідносини з користування членами сім'ї власника житлового приміщення цим житлом є сервітутом. Доцільно визначити підстави набуття права користування членами сім'ї власника житлового приміщення цим житлом, підстави зміни і припинення прав і обов'язків учасників цих правовідносин, в тому числі після припинення сімейних правовідносин. Системно-логічне тлумачення змісту глав 30 та 32 ЦК дозволило раніше нам сформулювати норму права, відповідно до якої, якщо фізична особа, яка не може задовольнити власну потребу у житлі, будучи членом сім'ї власника житла, вселилась до цього житла за згодою його власника, то вона набуває суб'єктивне право користування чужим житлом на невизначений строк, а у власника житла виникає суб'єктивний обов'язок не перешкоджати їй у здійсненні права користування [10, с. 302].

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://za-kon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2026).
2. Про основні засади житлової політики : Закон України від 13 січня 2026 року № 4751-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4751-20#Text> (дата звернення: 12.05.2026).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text (дата звернення: 12.05.2026).
4. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 25 червня 2025 року, судова справа № 607/15144/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128876517> (дата звернення: 12.05.2026).
5. Галянтич М. К. Приватноправові засади реалізації житлових прав громадян України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 40 с.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.05.2026).
7. Про прийняття за основу проекту Цивільного кодексу України : постанова Верховної Ради України від 28 квітня 2026 року № 4859-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4859-20#Text> (дата звернення: 12.05.2026).
8. Проект Цивільного кодексу України (реєстр. № 15150) URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=15150&conv=9> (дата звернення: 12.05.2026).
9. Рішення Другого Сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Товариства з обмеженою відповідальністю «Рейнір Бізнес Груп» щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзацу першого частини третьої, абзаців першого, другого, третього частини четвертої статті 23 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (щодо представництва прокурором інтересів держави в суді) від 3 грудня 2025 року № 6-р(II)/2025 (справа № 3-28/2024(59/24). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-25#Text> (дата звернення: 12.05.2026).
10. Цивільне право України: погляд у майбутнє : збірник наукових праць до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової / за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 622 с.

Є. О. Мічурін

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕНСНІСТЬ І ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Глобальна цифровізація суспільства спричинила активне впровадження штучного інтелекту в освітню та наукову діяльність, що водночас загостило питання академічної доброчесності. Зростаючий вплив технологій вимагає чіткого нормативного та етичного регулювання використання штучного інтелекту (ШІ) [1]. Адже наукові роботи повинні ґрунтуватися на достовірності, повазі до авторського права та особистій творчій участі дослідника. Сучасна академічна культура і необхідність дотримання авторського права потребують вироблення спеціальної системи правил і норм права. Це необхідне для коректного застосування технології штучного інтелекту, щоб уникати порушень права інтелектуальної власності, зокрема – плагіату; унеможливлення поширення неперевіреної, недостовірної інформації.

Необхідність прискіпливої перевірки інформації, що отримується від ШІ пов'язана із технічними особливостями цієї технології. По-суті ШІ являє собою математичну модель у вигляді комп'ютерної програми, що обробляє масиви даних – вхідну інформацію, отриману з різноманітних джерел і генерує вихідну інформацію. Частина цих джерел може містити авторські твори, що ШІ може некоректно подавати без зазначення авторства творця.

Відтак, при використанні ШІ можливим є порушення авторських прав через використання цієї технології, коли у потоці вхідної для аналізу інформації нею використовуються авторські твори без посилань на джерело. Це може призвести до порушення права інтелектуальної власності з боку користувача, через відсутність посилань ШІ на джерело. Для цього необхідно робити додаткову перевірку. Наразі існує необхідність

формування спеціалізованих систем ІІІ, які б працювали винятково з легальними базами даних і враховували авторське право під час генерації відповідей. Однак навіть у такому разі вимагається контроль людини, бо відповідальність за використання інформації у наукових працях несе саме автор.

Саме тому використання генерованих ІІІ результатів і видача їх людиною за власні здобутки становить порушення авторського права та академічної доброчесності. Можна порівняти це із ситуацією, коли людина переписує фрагменти робіт інших авторів у бібліотеці без посилання на джерело. Друга вада – інформація може бути недостовірною. Інформація, отримана через інтернет, куди інтегровані алгоритми ІІІ, може бути хибною або неперевіреною, оскільки існуючий нині універсальний ІІІ не відрізняє наукові, неакадемічні, недостовірні ресурси.

Штучний інтелект може бути корисним для пошуку даних, структурування матеріалу, навіть певним чином – пошуку ідей через творче осмислення отриманих даних завдяки свідомості людини. Утім, ІІІ не здатен забезпечити тієї глибини аналізу, критичного мислення та творчого підходу, що є обов'язковими для наукової діяльності. Особливо це важливо у праві.

Так, якщо уявити використання існуючого нині універсального ІІІ для створення нормативних актів або юридичного аналізу, це може призвести до суттєвих помилок. Зокрема, порушення структури законодавчого тексту до ігнорування важливих у праві культурних, ментальних, системоутворюючих та інших особливостей, які зрозумілі лише фахівцю. Штучний інтелект не розрізняє специфіку правової інформації: чи то є науковий текст, або ж навчальний чи нормативний. Усе це він може змішувати в один масив, що унеможливорює його використання як самостійного джерела для юридичної творчості. Наприклад, цивільне право має власну специфіку як наука та навчальна дисципліна [2, с. 13]. Змішування цих аспектів і подача у текстах нормативних актів призведе до того, що вони втратять ознаку юридичної визначеності, яка необхідна у законодавчій техніці.

Іншою суттєвою проблемою є те, що ІІІ здатний генерувати недостовірні відомості, викривляти факти, спотворювати

цитати або подавати застарілу інформацію як актуальну. Такі випадки вже описані в науковій літературі [3] та підтверджують необхідність обов'язкової перевірки будь-яких даних, отриманих через ШІ. Отже, апелювання до штучного інтелекту як до «першоджерела» є некоректним і неприпустимим через технічні особливості його функціонування. ШІ може бути лише серед допоміжних джерел інформації, що можуть підштовхувати до напрямку думки дослідника, але остаточний зміст, перевірка та творче опрацювання даних завжди покладаються на людину. Тому використання штучного інтелекту в освіті і науці повинно вміщувати перевірку фактів, порівняння з авторитетними джерелами і неухильне дотримання вимог щодо цитування авторських праць.

Сучасна освітня та наукова система повинна навчати правильному використанню ШІ, формувати правила, рекомендації та етичні стандарти, що забезпечать свідоме та коректне застосування технологій. Зарубіжні організації, наприклад, Американська психологічна асоціація (англ. American Psychological Association, APA) розробляють практичні поради стосовно ШІ: під час досліджень використовувати його як допоміжне джерело інформації, а не як інструмент для створення наукових текстів [3, с. 193]. В українському законодавстві також назріла потреба чітко визначити статус цифрових об'єктів цивільних прав, запровадити правила використання ШІ в освітній діяльності, а також створити етичний кодекс академічної доброчесності щодо застосування таких технологій.

Не менш важливим є закріплення вимог академічної доброчесності у договорах про надання освітніх послуг і трудових договорах наукових та педагогічних працівників. Це дозволить формалізувати відповідальність і сприятиме культурі відповідального використання цифрових інструментів. Адже підвищення рівня правової культури, повага до інтелектуальної власності та сумлінне ставлення до наукової праці становлять основу сучасної академічної етики.

Штучний інтелект має розглядатися як допоміжний засіб, що покликаний полегшити працю людини, але не замінити її у науковій діяльності. Остання вимагає творчого підходу,

аналізу, критичної оцінки та відповідальності, а ці властивості притаманні лише людині. Тому використання ШІ повинне супроводжуватися дотриманням авторського права, перевіркою достовірності даних, коректним цитуванням та високими стандартами академічної культури.

Лише за умови поєднання технічних можливостей ШІ та людського інтелекту можна забезпечити відповідальне, етичне й правомірне застосування новітніх технологій у науці та освіті. При унормуванні діяльності штучного інтелекту треба прагнути до оптимального поєднання здібностей людини та технічних можливостей цієї технології, відповідно вдосконалювати правила академічної доброчесності з метою додержання етики, поваги до творчої праці людини, норм авторського права.

Література

1. Мічурін Є. О. Правова природа штучного інтелекту. Форум права. 2020. № 5. С. 67–75. URL: https://forumprava.pp.ua/files/067-075-2020-5-FP-Michurin_9.pdf
2. Мічурін Є. О. Шишка О. Р. Цивільне право. Альбом схем : навчальний посібник : у 2 ч. Ч. 1. Вид. 6-те, перероб. Харків : Право, 2022. 220 с.
3. Пинчук О., Малицька О. Відповідальне та етичне використання штучного інтелекту в дослідницькій і публікаційній діяльності. Інформаційні технології і засоби навчання. 2024. Том 100. № 2. С. 180–198.

С. Є. Морозова

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ЖИТЛОВІ СЕРТИФІКАТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ЗРУЙНОВАНЕ ЖИТЛО: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Внаслідок збройної агресії РФ мільйони українців втратили житло, що зумовило потребу у створенні дієвих механізмів

компенсації. В Україні вже ухвалено низку нормативно-правових актів, що врегульовують процедуру компенсації за зруйноване житло, запроваджено програми із відновлення або придбання постраждалими житла у власність.

Ключовим актом є Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» № 2923-IX від 23.02.2023, який визначає поняття компенсації, коло отримувачів та запроваджує житловий сертифікат як форму відшкодування. Механізм надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна та її використання відповідно до Закону № 2923-IX визначено у Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2023 № 600. Згадані Закон і Порядок періодично оновлюються, однак все одно містять низку прогалин і суперечностей.

Житловий сертифікат – це електронний документ, що електронний документ, що підтверджує гарантії держави щодо забезпечення фінансування придбання об'єкта житлової нерухомості (у тому числі інвестування/фінансування його будівництва), земельної ділянки, на якій розташовано такий об'єкт, частки у праві власності на таке майно в обсязі, що дорівнює грошовій сумі, зазначеній у такому документі. Він є одним із способів компенсації, визначених законодавством.

У разі знищення житла є низка проблем практичного застосування законодавства, зокрема:

- невідповідність суми сертифіката ринковій вартості житла;
- відсутність покриття супутніх витрат;
- складність процедури оцінки пошкодженого майна;
- неможливість компенсації за частково приватизовані квартири;
- відсутність доступу до компенсації для іноземців;

– неможливість/складність компенсації за втрату об'єктів житла на окупованих територіях.

Крім цього, слід відзначити низку інституційних та процедурних недоліків.

Все це має негативні соціально-економічні наслідки. Зокрема, наявна модель компенсації не враховує реальних фінансових можливостей людей, які часто втратили не лише житло, а й все, що в ньому було. Це створює ризики соціальної нерівності, ускладнює відновлення житлового фонду, поновлення прав громадян, повернення їх до нормального життя.

Під час удосконалення законодавства слід унормувати:

– включення частин квартир до переліку об'єктів, що підлягають компенсації;

– механізм державного замовлення на будівництво житла для постраждалих від війни.

Удосконалення потребують:

– процедури оцінки та підтвердження руйнувань;
– можливості використання житлових сертифікатів;
– формула суми житлового сертифіката з метою наближення її до ринкових цін.

Комплексне оновлення механізмів компенсації за зруйноване житло – це не просто технічне вдосконалення законодавства, а ключ до реального відновлення людських життів. Розширення переліку об'єктів, що підлягають компенсації, включно з частинами квартир, створення державного замовлення на будівництво житла, прозорі та уніфіковані процедури оцінки руйнувань, а також гнучкіші можливості використання житлових сертифікатів – усе це формує нову якість державної політики у сфері відновлення.

Сьогодні житловий сертифікат може стати не лише фінансовим інструментом, а й реальним мостом між втратою та поверненням до нормального життя. Але його ефективність залежить від того, наскільки держава здатна забезпечити відповідність номіналу сертифіката ринковим цінам, усунути бюрократичні бар'єри та створити умови, за яких кожен постраждалий зможе швидко й гідно відновити своє право на житло.

У підсумку, лише за умови системної модернізації відповідних норм житлові сертифікати здатні забезпечити реальне, а не декларативне відновлення житлових прав громадян у контексті триваючої збройної агресії.

Н. О. Петренко

кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

«ТЕМНА СТОРОНА» КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ УРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ

У сучасній правовій доктрині альтернативні способи урегулювання спорів розглядаються не лише як сукупність процедур, а як особлива модель вирішення конфліктів, що ґрунтується на системі відповідних принципів. Саме принципи відображають внутрішню логіку функціонування альтернативних способів урегулювання спорів, визначають межі допустимої поведінки їх учасників та спрямовують процес урегулювання конфлікту. У цьому контексті принципи фактично відповідають на питання про те, яким чином мають здійснюватися альтернативні процедури.

Серед таких принципів особливе місце займає принцип конфіденційності, який традиційно розглядається як одна з ключових. Його значення полягає у створенні умов для відкритого діалогу сторін, формування довіри до процедури та сприяння досягненню взаємоприйнятного результату. Водночас конфіденційність не є однозначним явищем і потребує комплексного осмислення.

З одного боку, цей принцип виступає гарантією ефективності альтернативних процедур, а з іншого – породжує низку теоретичних і практичних питань, пов'язаних із межами його застосування, можливими винятками та ризиками зловживання. Саме тому, дослідження принципу конфіденційності є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Конфіденційність є «фундаментом» альтернативних способів урегулювання спорів (медіації, арбітражу, переговорів). На відміну від судового розгляду, який зазвичай має публічний та відкритий характер, оскільки одним із його основоположних принципів є принцип гласності, альтернативні процедури

орієнтовані на забезпечення приватності процедури та обмеження розголошення інформації.

Водночас, попри фундаментальне значення принципу конфіденційності для альтернативних способів урегулювання спорів, його реалізація не позбавлена певних недоліків і суперечностей. Зокрема, у практиці застосування цього принципу виникають питання щодо меж його дії, можливостей зловживання та співвідношення з іншими засадами правового регулювання. У зв'язку з цим доцільним є подальше дослідження проблемних аспектів принципу конфіденційності, які будуть розглянуті нижче.

По-перше, реалізація цього принципу може призводити до зниження прозорості процедур, що ускладнює оцінку їх якості та добросовісності поведінки учасників. Наведене, у свою чергу, здатне створювати передумови для зловживань або недобросовісних практик. Відсутність публічного контролю може також зумовлювати сумніви щодо неупередженості чи належного рівня професійності осіб, залучених до вирішення спору, навіть якщо такі випадки на практиці є поодинокими.

По-друге, ще одним із недоліків принципу конфіденційності в альтернативних способах урегулювання спорів є відсутність сталої практики, подібної до судового прецеденту, та, відповідно, можливості її системного дослідження і аналізу. Зокрема, саме через конфіденційний характер таких процедур їх результати, зокрема арбітражні рішення, угоди, укладені в медіації, чи домовленості, досягнуті під час переговорів, як правило, не підлягають оприлюдненню. У зв'язку з цим правові підходи, тлумачення та результати урегулювання спорів, сформовані в межах відповідних процедур, залишаються недоступними для широкої юридичної спільноти. Крім того, обмежений доступ до таких даних ускладнює формування та ведення узагальненої статистики щодо застосування альтернативних способів урегулювання спорів, що, у свою чергу, негативно впливає на можливість оцінки їх ефективності та подальшого розвитку.

По-третє, недоліком принципу конфіденційності в альтернативних способах урегулювання спорів є обмеження можливостей повноцінного захисту прав сторін у разі подальшого

звернення до суду. Зокрема, інформація, отримана під час відповідних процедур, як правило, не може бути використана як доказ, що ускладнює доведення обставин справи або підтвердження позиції сторони. Це може мати особливе значення у випадках, коли в межах процедури були зроблені важливі заяви чи досягнуті попередні домовленості, які згодом не виконуються. У таких умовах сторона може бути позбавлена можливості посилатися на відповідні обставини, що може негативно впливати на ефективність захисту її прав та законних інтересів.

Аналіз недоліків принципу конфіденційності має важливе значення як для розвитку теорії альтернативних способів урегулювання спорів, так і для їх ефективного практичного застосування. Зокрема, виявлення проблемних аспектів дає змогу не лише глибше зрозуміти межі дії цього принципу, але й визначити оптимальні підходи до його реалізації з урахуванням необхідності забезпечення балансу між приватністю процедури та захистом прав учасників. Крім того, критичне осмислення недоліків сприяє вдосконаленню нормативного регулювання та формуванню більш узгодженої практики застосування альтернативних процедур. У цьому контексті дослідження негативних аспектів принципу конфіденційності є необхідною передумовою для підвищення довіри до альтернативних способів урегулювання спорів та забезпечення їх належної ефективності.

Зміцнення принципу конфіденційності в альтернативних способах урегулювання спорів доцільно забезпечувати шляхом комплексного поєднання кількох взаємопов'язаних підходів. Зокрема, важливим є чітке визначення меж конфіденційності як на нормативному, так і на доктринальному рівнях, що дозволить уникнути неоднозначного тлумачення та зловживань. Водночас доцільним є запровадження практики узагальнення та оприлюднення знеособлених результатів альтернативних процедур, що сприятиме розвитку правової доктрини та формуванню більш передбачуваної практики без порушення конфіденційності. Не менш важливим є посилення професійної відповідальності медіаторів, арбітрів та інших нейтральних осіб за дотримання вимог конфіденційності, зокрема через

встановлення чітких етичних стандартів і механізмів відповідальності за їх порушення. Окрему увагу слід приділити належному інформуванню сторін про зміст принципу конфіденційності, його межі та можливі правові наслідки, що забезпечить усвідомленість їх участі у відповідних процедурах та сприятиме підвищенню довіри до альтернативних способів урегулювання спорів.

Таким чином, «темна сторона» принципу конфіденційності в альтернативних способах урегулювання спорів полягає не у запереченні його цінності, а в усвідомленні ризиків, які можуть виникати при його надмірному або некритичному застосуванні.

І. В. Попадюк

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
Науковий керівник: ***С. Є. Морозова***
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

МЕЖІ ВТРУЧАННЯ У ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: АНАЛІЗ ПРОЦЕДУР ВИЛУЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ

В умовах війни держава змушена оперативно забезпечувати оборонні та суспільні потреби, що передбачає можливість вилучення земельних ділянок. Це може порушити баланс між публічним інтересом і правом приватної власності, гарантованим ст. 41 Конституції України.

На сьогодні відчуження земельних ділянок для суспільних потреб відбувається на підставі п. 6 ч. 1 ст. 346, ст. 350, 351 ЦК України, низки статей ЗК України, законів України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній

власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (далі – Закон № 1559-VI), «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (далі – Закон № 4765-VI).

Норми Закону № 1559-VI більшою мірою стосуються процедури відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності в мирний час.

Закон № 4765-VI визначає механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна для потреб держави в період дії воєнного чи надзвичайного стану для потреб суспільства та Держави.

Під час воєнного стану застосовується спрощена процедура відчуження об'єктів нерухомості, що дозволяє державі діяти швидше, але водночас підвищує ризики порушення прав власників.

І все ж у воєнний час межі втручання держави в приватну власність розширюються, але не стають необмеженими. Застосовуючи примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, держава повинна дотримуватися:

- принципу пропорційності – втручання має бути необхідним і мінімально достатнім;
- принципу законності – рішення приймаються уповноваженими органами;
- принципу компенсації – відшкодування має бути повним і попереднім, хоча може бути й післявоєнним.

Особливістю процедур примусового вилучення об'єктів права приватної власності під час війни є те, що рішення про це може ухвалювати військове командування; вилучення можливе без попередньої згоди власника; компенсація може бути після вилучення; оцінка вартості проводиться за спрощеними правилами; судовий контроль здійснюється переважно постфактум.

Це суттєво відрізняє воєнний режим від мирного, де процедура є довшою, формалізованою та орієнтованою на переговори з власником.

Серед основних проблем правозастосування слід назвати такі, як нечіткість критеріїв «воєнної необхідності»; ризики зловживань через швидкість ухвалення рішень; складність доведення реальної вартості земельної ділянки; відсутність єдиного реєстру вилучених земель; недостатній судовий контроль на етапі прийняття рішення.

Законодавчого визначення потребують критерії «воєнної необхідності», запровадження єдиного реєстру вилучених земельних ділянок, максимальна уніфікація процедур мирного та воєнного вилучення, запровадження незалежної оцінки вартості нерухомого майна, посилення судового контролю.

Примусове вилучення земельних ділянок в умовах збройної агресії російської федерації проти України виступає вимушеним, але юридично виправданим заходом для підтримки обороноздатності країни. Водночас розширення повноважень держави у цій сфері не означає відмови від конституційних засад охорони приватної власності. Забезпечення справедливого балансу між інтересами держави та правами окремих осіб потребує насамперед законодавчої визначеності процедур, відкритості у прийнятті рішень та дієвих механізмів відшкодування завданих збитків. Лише за таких умов втручання держави у майнові права громадян залишатиметься в межах правової держави та не підриватиме довіру суспільства до правової системи загалом.

А. Л. Святошнюк

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ЦИФРОВА РІЧ ЯК НОВИЙ ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОЗНАКИ

Статтею 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначено перелік цифрових благ як об'єктів цивільних прав, що можуть існувати у цифровому середовищі [1]. Цифрова річ розглядається як благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність [1, ст. 179-1].

Включення цифрових благ та цифрових речей до об'єктів цивільних прав дозволило врегулювати правовідносини щодо віртуальних активів, облікових записів, цифрового контенту та інших сучасних нематеріальних цінностей.

На основі аналізу вказаної норми, цифровим речам при-
таманні три обов'язкові кумулятивні ознаки: віртуальність (нематеріальність) – створюється та існує виключно в цифровому середовищі. Це відмежовує її від класичної матеріальної речі (ст. 179 ЦК); майнова цінність – об'єкт повинен мати економічну доцільність, грошовий еквівалент або корисні властивості для учасників цивільного обороту; оборотоздатність – здатність виступати об'єктом правочинів (купівлі-продажу, міни, дарування, спадкування).

Як вірно зазначають науковці, залишається відкритою проблема спеціального правового регулювання абсолютних прав на цифрові речі. Цифрові речі не можна регулювати речовим правом так само, як матеріальні через їх особливості [2].

Зокрема, класична тріада права власності заснована на фізичній природі об'єктів і в цифровій реальності зазнає фіаско за трьома критеріями – володіння, користування та розпорядження.

Так, традиційне володіння – це фізичне панування над річчю. Цифрова річ не має матеріального субстрату. «Володіння» нею трансформується у технічний контроль

(наприклад, наявність приватного ключа, пароля, логіна). Якщо втратити пароль, річ не зникла фізично, але ви втратили над нею контроль.

Щодо користування – то матеріальна річ зношується і зазвичай може використовуватися однією особою одночасно. Цифрова річ (наприклад, цифровий контент) має властивість невичерпності та ідеального копіювання. Нею одночасно без втрати якості можуть користуватися мільйони людей, що суперечить суті індивідуально-визначеної матеріальної речі.

Право розпорядження цифровою річчю також є «трансформованим». Передача матеріальної речі іншій особі означає, що вона зникає у відчужувача. При передачі багатьох цифрових речей (якщо це не реалізовано технологією блокчейн, де транзакція є безповоротною) відбувається не передача, а дублювання даних, де оригінал і копія ідентичні.

Крім того, найбільша практична проблема абсолютного права виникає у сфері цифрового контенту (акаунти у соцмережах, ігри, підписки). Купуючи цифрову річ на платформі, користувач вважає, що вона стає його «власністю» (абсолютне право). Насправді ж, він отримує лише відносне (зобов'язальне) право доступу на підставі ліцензії. Якщо платформа закритється, користувач втрачає все, бо не мав абсолютного права на цей об'єкт, яке б захищалося від усього світу.

Отже, правова природа цифрової речі є дуалістичною і визначається як юридична фікція, що штучно поєднує технічну (інформаційну) сутність об'єкта з речово-правовим режимом матеріального світу.

Цифрова річ за своєю внутрішньою суттю є нематеріальним благом, яке позбавлене фізичної форми і складається з коду та даних в електронній формі. Проте, наявність майнової цінності відносить її до категорії майна в широкому цивілістичному розумінні.

Таким чином, правова природа права на цифрову річ трансформується. Класичне фізичне володіння (панування над матеріальним предметом) замінюється фактичним технічним контролем (цифровим пануванням). Особа визнається суб'єктом права на цифрову річ не тому, що тримає її в руках, а тому, що володіє ексклюзивним доступом (паролі, логіні, приватні криптографічні ключі), який дозволяє нею розпоряджатися.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Мічурін Є. О. Цифрова річ та інші цифрові блага як об'єкти цивільних прав. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2025. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/49.pdf>

Л. В. Сіщук

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
завідувач Лабораторії корпоративного права
імені академіка Володимира Луця
Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА В ТОВ

Реформування системи юридичних осіб державного сектору економіки є одним із найбільш складних етапів трансформації корпоративного законодавства України у зв'язку із припиненням дії Господарського кодексу України та переходом до регулювання юридичних осіб на засадах цивільного права. Практична реалізація зазначеної реформи породжує значну кількість правових питань, пов'язаних не лише із процедурою перетворення державних підприємств, але й із визначенням функціонування юридичної особи, правового режиму її майна, механізмів фінансування діяльності та податкових наслідків. Особливо складними є питання функціонування юридичних осіб, що фактично не здійснюють самостійної підприємницької діяльності, а забезпечують діяльність державних органів, оскільки для таких суб'єктів необхідно сформулювати механізм діяльності, що поєднуватиме правову форму товариства з публічною функцією забезпечення діяльності держави.

Як відомо, 28 лютого 2025 року набрав чинності Закон України № 4196-IX «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» (далі – Закон № 4196-IX) [1], одним із наслідків прийняття якого стало фактичне припинення функціонування державних та комунальних підприємств. Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону № 4196-IX вказаний Закон вводиться в дію через шість місяців з дня набрання ним чинності, тобто з 28 серпня 2025 року [1]. Саме з цієї дати розпочався перехідний період реформування державних та комунальних підприємств, а також одночасно втратив чинність Господарський кодекс України. При цьому особливе значення для державних підприємств має ст. 14 Закону № 4196-IX, що встановлює особливості припинення підприємств у перехідний період, оскільки протягом шести місяців з дня введення Закону в дію учасники (засновники) підприємства, а також уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності повинні були прийняти рішення про припинення державного підприємства, єдиним учасником (засновником) якого є держава [1], а саме до 28 лютого 2026 року.

Станом на цей час строк уже сплив. Відповідно, державні підприємства, щодо яких не прийнято рішення про припинення або перетворення, фактично перебувають у стані невиконання вимог спеціального закону. Більше того, правові наслідки неприйняття такого рішення прямо передбачені Законом. Відповідно до ч. ч. 10–11 ст. 14 Закону № 4196-IX [1] вказано, що у разі неприйняття рішення про припинення державного комерційного або казенного підприємства протягом визначеного шестимісячного строку повноваження щодо управління таким підприємством та його майном переходять до Фонду державного майна України. Надалі Фонд державного майна України повинен протягом одного року прийняти рішення про приватизацію або припинення такого підприємства.

Водночас Закон № 4196-IX передбачає обмежений перелік організаційно-правових форм, у які може бути перетворене державне підприємство. Відповідно до ч. 3 ст. 14 Закону державне комерційне або казенне підприємство може бути перетворене лише в акціонерне товариство, товариство

з обмеженою відповідальністю або державне некомерційне товариство. Для державних підприємств, діяльність яких полягає не у здійсненні підприємницької діяльності на ринку, а у забезпеченні функціонування державного органу, найбільш практичним видається саме товариство з обмеженою відповідальністю, 100 % корпоративних прав якого належать державі. Йде мова насамперед про державні підприємства, які здійснюють допоміжне господарське забезпечення діяльності державних органів, зокрема транспортне обслуговування, ремонт приміщень, забезпечення роботи адміністративного персоналу, закупівлю інвентарю, господарське утримання будівель, технічне обслуговування тощо. Такі підприємства зазвичай не здійснюють класичної підприємницької діяльності з метою отримання прибутку та не орієнтовані на ринок як самостійний суб'єкт підприємницької діяльності. У зв'язку з цим виникає проблема правової природи фінансування діяльності ТОВ після перетворення державного підприємства. Якщо фінансування здійснюватиметься на підставі договорів про надання послуг між державним органом і товариством, виникає ризик формування доходу товариства, а також виникнення об'єкта оподаткування податком на прибуток. У той же час законодавець фактично визнає існування особливої форми товариства, яке не функціонує як класичний суб'єкт підприємницької діяльності.

У такому випадку найбільш обґрунтованим механізмом фінансування діяльності товариства є фінансування через внески держави як єдиного учасника товариства. Такий підхід відповідає корпоративній природі правовідносин між державою та товариством і дозволяє уникнути кваліфікації надходжень як оплати товарів чи послуг. Правову основу для такого фінансування формують положення Закону України «Про управління об'єктами державної власності». Зокрема, відповідно до ст. 5² цього Закону управління корпоративними правами держави включає реалізацію прав держави як учасника господарського товариства. Відповідно до ст. 6 Закону уповноважені суб'єкти управління об'єктами державної власності здійснюють повноваження власника корпоративних прав держави. Крім того, ст. 9⁶ Закону передбачає особливості

управління господарськими товариствами [2], 100 % корпоративних прав яких належать державі, що включає розроблення і виконання фінансового плану та звітування за ним у встановленому законом порядку. У такому разі фінансування витрат на оплату праці, ремонти та закупівлю інвентарю може здійснюватися державою як єдиним учасником товариства у формі цільових внесків власника на підставі рішень органу управління об'єктами державної власності, а не як надання оплатних послуг. Це має принципове значення для подальшого бухгалтерського та податкового обліку таких операцій, адже таке фінансування не є оплатою послуг та не формує доходу товариства.

Крім того, правовий механізм внесення коштів учасником товариства передбачений Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», відповідно до якого майно товариства формується, зокрема за рахунок вкладів учасників товариства. Стаття 12 Закону передбачає можливість внесення учасниками додаткових вкладів. Вклади (внески) до додаткового капіталу товариства вносяться учасниками товариства без зміни номінальної вартості або зміни розміру статутного капіталу товариства. Вкладом (внеском) учасника товариства до додаткового капіталу товариства можуть бути гроші, цінні папери, інше майно, якщо інше не встановлено законом [3]. У контексті дослідження питання фінансування товариства, єдиним учасником якого є держава, рекомендовано у статуті передбачити спеціальні положення щодо правового режиму цільового фінансування, визначити напрями використання коштів, порядок покриття витрат та закріпити, що внески учасника не є оплатою послуг та доходом товариства.

Додатково правову основу фінансування вказаних товариств формує бюджетне законодавство. Відповідно до п. 38 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України одержувачем бюджетних коштів може бути суб'єкт господарювання або інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, але уповноважена розпорядником бюджетних коштів на виконання заходів бюджетної програми [4]. З наведеного випливає, що товариство з обмеженою відповідальністю, 100 % корпоративних

прав якого належать державі, може виступати одержувачем бюджетних коштів для забезпечення виконання функцій із забезпечення діяльності державного органу.

Водночас ключове значення має правильна кваліфікація таких надходжень у бухгалтерському обліку. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» у ст. 4 закріплює принцип превалювання сутності над формою [5]. Це означає, що при визначенні економічної природи операції необхідно виходити з її фактичного змісту. У ситуації фінансування товариства державою як єдиним учасником фактично не відбувається продаж товарів або надання послуг державному органу. Йдеться про фінансування діяльності юридичної особи власником корпоративних прав. Саме тому такі надходження не повинні кваліфікуватися як дохід від реалізації. Крім того, відповідно до ст. ст. 1, 8 та 9 цього Закону підприємство самостійно формує облікову політику, а підставою для бухгалтерського обліку є первинні документи [5]. У даному випадку такими документами можуть виступати рішення власника, фінансовий план, кошторис витрат, рішення уповноваженого суб'єкта управління корпоративними правами держави тощо.

У цьому напрямку особливе значення мають положення НП(С)БО 15 «Дохід». Відповідно до п. 5 вказаного стандарту доходом визнається збільшення активів або зменшення зобов'язань, що приводить до зростання власного капіталу підприємства. Водночас відповідно до п. 16 НП(С) О 15 цільове фінансування не визнається доходом доти, доки не існує підтвердження того, що воно буде отримане та підприємство виконає умови щодо такого фінансування. Крім того, відповідно до п. 19 НП(С) О 15 внески учасників товариства взагалі не визнаються доходом підприємства [6]. Отже, кошти, внесені державою як єдиним учасником товариства до додаткового капіталу не повинні визнаватися доходом товариства за умови їх цільового використання. Водночас витрати товариства мають відображатися відповідно до НП(С)БО 16 «Витрати». Згідно з п.п. 5–7 цього стандарту витрати визнаються у періоді їх фактичного здійснення [7]. Таким чином, витрати на оплату праці, ремонти, закупівлю матеріалів та інвентарю відображаються як витрати

діяльності товариства, а джерелом їх покриття виступає цільове фінансування власника.

Вказані рішення розкривають й податкові наслідки такого фінансування. Відповідно до ст. 134.1.1 Податкового кодексу України об'єктом оподаткування податком на прибуток є фінансовий результат до оподаткування, визначений за даними бухгалтерського обліку та скоригований у випадках, передбачених законом. Згідно ст. 44.1 цього ж Кодексу облік для цілей оподаткування ведеться на підставі даних бухгалтерського обліку [8]. Отже, якщо внески учасника з цільовим фінансуванням не визнаються доходом у бухгалтерському обліку, вони не визнаються доходом і не формують фінансового результату до оподаткування податком на прибуток. Крім того, ПК України не містить окремого коригування результату щодо цільового фінансування та внесків учасника до додаткового капіталу товариства. Це свідчить про відсутність спеціальної податкової норми, яка б вимагала включення таких коштів до об'єкта оподаткування.

Таким чином, фінансування діяльності товариства з обмеженою відповідальністю, створеного шляхом перетворення державного підприємства, може здійснюватися державою як єдиним учасником товариства через механізм цільового фінансування та внески до додаткового капіталу товариства. За умови дотримання вимог бухгалтерського законодавства такі кошти не формують дохід товариства та не створюють об'єкта оподаткування податком на прибуток. Разом із тим необхідним є затвердження внутрішніх фінансових документів товариства, фінансових планів, кошторисів та рішень власника щодо надання фінансування.

Література

1. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України № 4196-IX від 09.01.2026 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2025, №№ 28–29, ст. 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>
2. Про управління об'єктами державної власності : Закон України № 185-V від 21.09.2006 р. Відомості Верховної Ради

- України (БВР), 2006, № 46, ст. 456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#top>
3. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України № 2275-VIII від 06.02.2018 р. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 13, ст. 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
 4. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
 5. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України № 996-XIV від 16.07.1999 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 40, ст. 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
 6. НП(С)БО 15 «Дохід», затверджено наказом Міністерства фінансів України № 290 від 29.11.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0860-99#Text>
 7. НП(С)БО 16 «Витрати», затверджено наказом Міністерства фінансів України № 318 від 31.12.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00#Text>
 8. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top>

І. В. Спасибо-Фатеева

доктор юридичних наук, професор,
завідуюча кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПРО ЗАКОНИ, КОМЕНТАРІ, ТЛУМАЧЕННЯ

Про законопроектну роботу.

Закони, законотворчість, кодифікація. Коли пишуться закони? – мета їх прийняття. Як пишуться закони? Хто їх пише? Чи хтось вчить тому, як пишуться закони? Можливо, це одна з найвразливіших сфер нашого суспільства. Коли те, до чого треба ставитися з високим ступенем відповідальності, стає тим, про що не мають жодного уявлення ті, хто приймають закони. І мало уявлення мають ті, хто їх розробляє.

Особливо небезпечним стає прийняття законів у політичній ситуації, коли політична сила у законотворчому органі має всі переваги і голосування за закон стає чітко передбачуваним, а тому – абсолютно непереконливою є теза, що як скоро за закон проголосувала більшість, то це є показовим для його рівня. Прикладів можна навести масу.

В Україні у період тривалої відсутності взагалі унормування того, як пишуться закони, власної правової культури та традиції, навичок їх написання ми мали закони «дитячого» періоду – після набуття Україною незалежності, «підліткового» періоду», коли Україні хотілося (або треба було) у когось запозичувати, і «зрілого» періоду, коли Україна мала вже формувати власне законодавство на рівні інших країн, але в силу глобалістичних причин одразу потрапила під вимоги відповідності законодавства європейським стандартам. Тому вважати, що українські закони сформовані на базі історичного досвіду та розвитку права і правової культури в нашій країні немає підстав.

Щодо самого законотворчого процесу, то з початку існування України як незалежної держави і аж до 2023 р., коли було прийнято Закон «Про правотворчу діяльність», тобто 22 роки, ця діяльність фактично залишалася неунормованою. Можливо, не варто було б говорити про проблеми, які з цим пов'язані, якби в нашій країні були б сформовані правові традиції у сфері правотворчості. А от за їх відсутності така ситуація сама по собі свідчить про якість українського законодавства.

Про це можна довго говорити, але позначу лише на три аспекти. Перший – засилля публічного права та його фактичний примат над приватним; і як би не формувалося і не реформувалося приватне право, воно все одно залишається другорядним, залежним від фінансового, адміністративного і навіть кримінального. При цьому жодних правових перешкод для подолання такої тенденції не зроблено і не робиться. По-друге, постійні зміни до законів, які вносяться невідомо з яких причин, для якої мети і з непередбачуваними наслідками. Принаймні, з пояснювальних записок це часто зовсім не слідує. В результаті ми маємо латане-перелатане

законодавство, немовби дороги після зими. По-третє, якщо ж виникає ідея кардинальних змін законодавчого масиву, як правило, у вигляді кодифікації чи оновлення кодексів, то ми постійно наражаємося на проблеми, які в принципі, очікувані – або концептуально хибний кодекс (як це було з Господарським кодексом), або інші вади, через які шлях прийняття нових редакцій кодексів перекрито (це стосується кримінального та цивільного кодексів).

Прийняття Закону «Про правотворчу діяльність» ситуацію аж ніяк не покращило, про що свідчать сучасні законодавчі перипетії з кодексами. А прийняття Закону «Про лобювання» (2024 р.) може зовсім привести до патової ситуації у законотворчій сфері.

На превеликий жаль, про такий стан та тенденції українського законодавства наразі мало обговорень. Між тим це одне з ключових питань для суспільства, яке має жити за виваженими, зрозумілими та справедливими законами. Відомі правники минулого цьому питанню приділяли значно більше уваги. Згадаймо Ієремію Бентама [1, с. 336–339], який опікувався й рівнем свободи та її обмеженням законом, і станом війн, які руйнівним чином відбиваються на суспільстві й не лише на матеріальних цінностях, які підлягають відновленню, а й на моральних. Мислитель застерігав про необхідність пам'ятати про безперервне існування людства, яке пов'язане в одне ціле, хоча окремі країни та держави й становлять його частини. А тому треба виходити з очікування майбутнього. Тільки завдяки цьому ми й здатні складати для себе правила такого безперервного існування. Через це вчений виходить на основний принцип, про який ми навіть не згадуємо – принцип безпеки, який має поширюватися на все унормування. Адже кожен член суспільства і суспільство в цілому мають чітко усвідомлювати те, наскільки вони залежать від законів і наскільки їх дії будуть відповідати тим наслідкам, що їх породив цей закон. Тож в цьому аспекті законодавець має ручатися за закони, які ним приймаються. А будь-яке посягання на цю впевненість та ухилення від такого кута зору на закон є свого роду злом, яке можна

віднести до обманутого законодавцем суспільства. При цьому науковець не просто розуміє, а відверто вказує на те, що юристи не звертають увагу на це відчуття, що він пояснює «надзвичайною плутаниною», вказуючи на недопустимість цього через величезне значення такого принципу для людського життя.

З часів написання цих рядків мало що змінилося. Принаймні в Україні немає відчуття того, щоб законодавець керувався цим принципом.

Водночас не все так погано: подібний до бентамівського підхід сприйнято іншою гілкою влади – судами. Про це свідчать деякі правові позиції Верховного Суду і зокрема вислів судді В. Крата про те, що «кожен хоче знайти точку опори, але ця точка опори десь постійно вислизає з-під ніг». Тим не менш суддя зазначив, що «ми рухаємось в напрямку того, щоб і судові рішення касаційної практики були розумно передбачуваними» і що касаційний суд не має бути джерелом невизначеності судової практики [2, с. 66].

Коментарі та тлумачення.

Перекидуючи місток від сказаного вище про рівень законотворчої техніки та взаємоузгодженість українських законів до їх коментування та тлумачення, зазначимо, що ця тема за обсягом проблем ще більша, ніж попередня. Тому ми не ставимо за мету її суцільне розкриття. Обмежимося лише деякими ілюстраціями неузгоджень норм різних законів та звернімося до такого авторитетного німецького вченого, як Давід Кестле-Лампартер, який у своїй фундаментальній праці «Світ коментарів: Структура, функція та значення юридичних коментарів в історії та сучасності» [3] зважав на значення і вади коментарів, що так само стосується й українських реалій. Науковець, наводячи думки та вислови відомих вчених, вказав на те, що в коментарях серед рясної половини замало пшениці, що юристи мають «складні відносини з коментуванням», що коментарі є явищем кон'юнктурним, що вони мають «справжній потік коментарів» і це як було у час народження BGB, так і мало що змінилося у Німеччині наразі. Науковець згадує, що Німецька рада з природничих і гуманітарних наук також висловила у 2012 році скептичне ставлення до наукової

цінності додаткових коментарів¹. Тож це не лише думка вказаного автора, а й багатьох німецьких вчених. Зокрема

¹ “Für die Ausübung eines juristischen Berufs bzw. den Transfer rechtswissenschaftlichen Wissens in die Praxis ist das Genre der Kommentarliteratur zwar unverzichtbar, in einigen rechtswissenschaftlichen Bereichen ist sie jedoch zur dominierenden Literaturgattung geworden. Diese Entwicklung wirkt sich auf den wissenschaftlichen Diskurs aus, weil sie Forschungsressourcen bindet. Aufgrund ihres Anspruchs, die Rechtsprechung wissenschaftlich-systematisiert auf dem neuesten Stand aufzubereiten, ist die Publikationsform Kommentar in besonderer Weise einem Aktualitätsdruck ausgesetzt. Viele Kommentare erscheinen daher in kurz bemessenen Auflagenintervallen. Dies erfordert eine hohe Disziplin bei den Autoren und bindet gleichzeitig in hohem Maße Forschungs- und Schreibkapazitäten der an ihnen beteiligten Rechtswissenschaftlerinnen und Rechtswissenschaftler. Bei der Erstellung bzw. bei Neu- und Wiederauflagen von Kommentaren sollte darauf geachtet werden, dass diese Literaturgattung ihre struktur- und prinzipienbildende sowie Debatten- und Auseinandersetzungsfunktion be- bzw. einhält. Seit etwa Mitte der 1990er Jahre ist eine Vermehrung der Kommentierungen zu bereits mehrfach kommentierten Gesetzen zu beobachten. Diese Entwicklung bindet nicht nur die Arbeitskapazitäten der an ihnen beteiligten Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler, sondern auch die finanziellen Ressourcen der öffentlichen Forschungsbibliotheken. Die überragende gesellschaftliche Bedeutung mancher Gesetze sowie die Notwendigkeit der Meinungsppluralität rechtfertigen Mehrfachkommentierungen; die Aufnahmefähigkeit des Buchmarktes allein ist jedoch kein Indiz dafür, dass ein zusätzlicher Kommentar nennenswerten wissenschaftlichen Mehrwert bringt. Andere Textgattungen (zur Bewertung der rechtswissenschaftlichen Publikationen vgl. B.II.4.b und B.II.5) oder die Hinwendung zu bislang vernachlässigten Rechtsmaterien versprechen hier einen höheren Nutzen für die wissenschaftliche Kommunikation und den Bedarf der Praxis” (Wissenschaftsrat, Perspektiven der Rechtswissenschaft in Deutschland: Situation, Analysen, Empfehlungen, Drs. 2558–12 (2012) (online: <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2558–12.pdf>)). – «Для вправління в юридичній професії, а так само для передачі наукових юридичних знань практиці жанр коментарів є, звичайно, незамінним, проте в деяких галузях права він перетворився на домінуючий вид літератури. Ця тенденція впливає на науковий дискурс, оскільки вона зв'язує ресурси для досліджень. З огляду на своє прагнення – науково-систематизовано висвітлювати судову практику у найновішому стані – форма публікації у вигляді коментаря особливо піддається тиску актуальності. Тому багато коментарів виходять з дуже короткими інтервалами між виданнями. Це вимагає від авторів високої дисципліни та водночас значною мірою зв'язує залучених до цього процесу правознавців у їх можливостях проводити дослідження та створювати нові праці. При створенні, а також при випуску нових коментарів та їх перевидань слід з наведених причин звертати увагу на те, щоб цей літературний жанр виконував або дотримувався своєї функції формування структури та принципів, а також функції дебатів та дискусій. Приблизно з середини 1990-х років спостерігається збільшення кількості коментарів до законів, які вже неодноразово коментувалися. Ця тенденція забирає не лише робочі ресурси науковців, які беруть у цьому участь, а й фінансові ресурси публічних наукових бібліотек. Виняткова суспільна важливість деяких законів, а так само необхідність плюралізму думок виправдовують багаторазове коментування; однак сама по собі купівельна спроможність книжкового ринку не є доказом того, що ще один додатковий коментар приносить значну наукову додану вартість. Інші жанри текстів (щодо оцінки юридичних публікацій див. В.П.4.b та В.П.5) або звернення до раніше ігнорованих правових тем обіцяють тут більшу користь для наукової комунікації та потреб практики.» (Німецька рада з природничих і гуманітарних наук, Перспективи правової науки в Німеччині: ситуація, Аналіз, пропозиції. Drs. 2558–12 (2012) (online: <http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2558–12.pdf>)). Переклад Ю. Муци

Р. Циммерманн пише, що кожен, хто знайомий з коментарями, може пересвідчитися, що вони «виглядають так, наче вони недбало зліплені з інших коментарів, у яких відсутній критичний аналіз монографічної літератури і не вистачає присмаку власних, далекоюсяжних думок»² [4, с. 2–3]. Подібна ситуація знайома й іншим країнам. Так, Джеймс Кент у своїй праці 1826 р. зазначав, що різні й суперечливі тлумачення й коментарі неминуче будуть виникати, що обумовлено, можливо, стільки ж часто через недоліків навичок і таланта у тих, хто коментує, так і у тих, хто пише закон [5, с. 437].

Втім коментарі ЦК в Україні відіграють значну роль для практичних працівників, які активно ними користуються. Звичайно, якщо це коментарі з вагомими аналітичними викладками, логічними розмірковуваннями та висновками, що з них слідують. Такий коментар по суті становить комунікаційний засіб, необхідний правникам, що заповнює прогалини, пояснює невизначеності закону, наводить спірні позиції та пропонує їх оцінку з обранням вірного підходу. Такі коментарі навіть дорівнюють «*sui generis*» [6] і їх використовують як вторинний юридичний текст, який додається до права як такого [7, 8, 9]. Однак з іншого боку коментар претендує на інтерпретацію тексту, з'ясування його сенсу, конкретизацію тексту, надання йому деталізованості та вагомості [10]. В результаті якісний коментар посідає місце «права, що стоїть за правом» [11] і навіть більше того – коментар стає головним текстом, а текст закону – суб-текстом, який так само не може обійтися без коментаря, як і коментар без коментованого тексту [12].

Отже, поле для обговорення якості законів, підготовки законопроектів та їх обговорення, коментування законів та їх тлумачення в Україні, як і в світі, непахане. Тому ми очікуємо нових цікавих праць на цю тему.

² “Jeder kennt Kommentierungen, die offenbar lieblos aus anderen Kommentierungen zusammengeschustert worden sind, in denen eine kritische Auseinandersetzung mit der monografischen Literatur nicht stattfindet und denen die Würze eigener, weiterführender Gedanken fehlt” (Zimmermann, Juristische Bücher des Jahres: Eine Leseempfehlung, NJW 2011, S. 3557). Переклад Ю. Мици.

Література

1. Бентам І. Избранные сочинения Иеремии Бентама / Перевод (по английскому изданию Боуринга и французскому Дюмона) А. Н. Пыпина и А. Н. Неведомского) с предисловием Ю. Г. Жуковского. – С.-Петербург: Изд. «Русской книжной торговли», 1867. – 678 с.
2. Крат В. Принцип юридичної визначеності в практиці Верховного Суду // Слово національної школи суддів України. 2022. № 4 (5). С. 66–77.
3. Kästle-Lamparter D. Welt Der Kommentare: Struktur, Funktion und Stellenwert juristischer Kommentare in Geschichte und Gegenwart. Tübingen : Mohr Siebeck, 2016. XVIII. 416 S.
4. Zimmermann, Juristische Bücher des Jahres: Eine Leseempfehlung, NJW 2011, S. 3557.
5. Kent, James. Commentaries on American law (1848). URL: <https://archive.org/details/commentariesonamer02kent/page/n11/mode/2up>.
6. Köttgen, Arnold, Kommentare zum Grundgesetz: Eine kritische Betrachtung, Archiv des öffentlichen Rechts 85 (1960), 77.
7. Foucault, Michel, Die Ordnung des Diskurses: Aus dem Französischen von W. Seitzer, mit einem Essay von R. Konersmann (1991), 18ff.
8. Assmann, Jan, Einführung: Text und Kommentar, in: Gladigow, Burkhard (Hg.), Text und Kommentar, Archäologie der literarischen Kommunikation IV (1995), 28.
9. Morlok, Martin, Der Text hinter dem Text: Intertextualität im Recht, in: A. Blankenage I/I. Pernice/ H. Schulze-Fielitz (Hg.), Verfassung im Diskurs der Welt: Liber amicorum für Peter Häberle (2004), 98.
10. Radbruch, Gustav, Rechtsphilosophie: Studienausgabe [= Rechtsphilosophie, 3. Aufl., 1932], hg. v. R. Dreier u. S.L. Paulson (2. Aufl., 2003), 108 [110].
11. Jansen, Bernd, Reihe Alternativkommentare: “work in progress” am Recht hinter dem Recht, Forum Recht 1993, 90.
12. Gruenwald, Ithamar, The “Scripture-Effect”: An Essay on the Sociology of the Interpretative-Reading of “Texts”, in: Gladigow, Burkhard (Hg.), Text und Kommentar, Archäologie der literarischen Kommunikation IV (1995), 86f.

Л. М. Токарчук

доктор юридичних наук, професор,
декан економіко-правового факультету
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ОНЛАЙН-СУДОЧИНСТВО ЯК НОВИЙ ЕТАП ЕВОЛЮЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Стрімка цифрова трансформація суспільства зумовлює докорінні зміни у функціонуванні правової системи, зокрема у сфері цивільного судочинства. Впровадження онлайн-форм здійснення правосуддя перетворилося на необхідну умову забезпечення доступності та безперервності судового захисту, особливо в умовах глобальних криз, пандемічних обмежень та воєнних викликів. Для України цифровізація судочинства має особливе значення з огляду на необхідність підтримання стабільної роботи судової системи за умов воєнного стану, енергетичної нестабільності та значної міграції населення.

Водночас інтенсивне впровадження цифрових технологій породжує нові правові, технічні та етичні ризики, пов'язані із забезпеченням процесуальних гарантій, кібербезпеки, захисту персональних даних, автентичності електронних доказів і дотримання принципів справедливого суду удистанційномусередовищі. За цих умов наукове осмислення онлайн-судочинства як нового етапу еволюції цивільного процесу та вироблення комплексних підходів до його правового регулювання є своєчасним і необхідним.

В умовах цифровізації формується нова модель правосуддя, в межах якої традиційні процесуальні процедури поступово інтегруються з інформаційно-комунікаційними технологіями, що зумовлює появу й поширення феномену онлайн-судочинства. Останнє охоплює сукупність організаційно-процесуальних рішень, пов'язаних із застосуванням електронного документообігу, дистанційної участі сторін у судових засіданнях із використанням відеоконференцзв'язку, функціонування електронних судових реєстрів, цифрових інформаційних систем та інших інструментів електронного правосуддя.

Національне законодавство та судова практика демонструють поступове впровадження елементів електронного правосуддя, що знаходить свій прояв в тому числі і у розвитку підсистеми «Електронний суд» [1].

Як зазначає О. Перунова, цифровізація здійснює комплексний і багатовимірний вплив на процесуальну форму цивільного судочинства, насамперед у частині трансформації механізмів документообігу, фіксації процесуальних дій та організації судового розгляду із застосуванням дистанційних технологій. Запровадження електронних інструментів у діяльність судів не обмежується технічним удосконаленням окремих процедур, а зумовлює поступове формування нової процесуальної парадигми, в межах якої цифрові засоби стають невід'ємним елементом реалізації права на судовий захист [2, с. 164].

Водночас цифровізація цивільного процесу формує не лише нові можливості, а й комплекс викликів, пов'язаних із забезпеченням процесуальних гарантій, захистом персональних даних, інформаційною безпекою, дотриманням принципів змагальності та публічності судового розгляду в електронному середовищі.

Ключовим інституційним кроком у цьому напрямі стало створення та поетапне впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), покликаної інтегрувати різні компоненти електронного правосуддя в єдиний цифровий простір. У межах ЄСІТС функціонує і підсистема «Електронний суд» [1], яка забезпечує подання процесуальних документів в електронній формі, автоматизований розподіл справ між суддями, дистанційну участь учасників процесу в судових засіданнях, технічну фіксацію перебігу судового розгляду та формування аналітичної й статистичної звітності. Така модель відповідає загальносвітовим тенденціям цифровізації судочинства та кореспондує з зарубіжними аналогами, зокрема з електронною системою керування судовими справами CM/ECF [3] та публічним реєстром PACER [4], які функціонують у судовій системі США.

Сучасне цивільне процесуальне законодавство України закріплює можливість здійснення процесуальної комунікації між судом і учасниками справи в електронній формі.

Зокрема, відповідно до статті 128 Цивільного процесуального кодексу України передбачено надсилання судових повісток та інших процесуальних повідомлень на офіційні електронні адреси сторін [5]. Практика застосування електронних засобів комунікації постійно розширюється: суди надсилають учасникам процесу копії судових рішень, процесуальні виклики та інші повідомлення через ЄСІТС, а за наявності відповідної згоди – також із використанням альтернативних електронних каналів зв'язку, що забезпечують фіксацію факту повідомлення.

Нещодавною інновацією у цій сфері стало впровадження експериментального механізму направлення судових повісток онлайн. Так, відповідно до наказу Державної судової адміністрації України № 28 від 23 січня 2023 року розпочато експеримент з використанням SMS та інтернет-месенджерів для інформування учасників судового процесу [6]. Зазначений підхід суттєво підвищує оперативність процесуальних комунікацій, скорочує часові витрати на доставку повідомлень і зменшує навантаження на бюджет, пов'язане з паперовим листуванням.

Онлайн-формат розгляду цивільних справ із використанням технологій відеоконференцзв'язку став невід'ємним елементом сучасної судової практики. Якщо раніше дистанційна участь у судових засіданнях мала винятковий характер, то в умовах пандемії COVID-19 відбулося її фактичне інституціоналізування як альтернативної та рівноцінної форми здійснення правосуддя. Надалі зазначена практика була адаптована і в період дії правового режиму воєнного стану в Україні, коли дистанційний формат судового розгляду набув особливого значення для забезпечення безпеки учасників процесу та підтримання безперервності судової діяльності [7, с. 129].

Як неодноразово зазначалося у практиці та офіційних роз'ясненнях Верховного Суду, застосування дистанційних форм судового розгляду є важливим елементом гарантування безпеки учасників судового процесу та реалізації принципу доступності правосуддя [8].

Чинне цивільне процесуальне законодавство України прямо передбачає таку можливість. Зокрема, відповідно

до процесуальних норм учасник може брати участь у судовому засіданні поза приміщенням суду із застосуванням власних технічних засобів на підставі відповідної ухвали суду.

Цифрові технології істотно посилили реалізацію принципу гласності та відкритості судового процесу. Інформаційна відкритість судової влади розглядається як один із пріоритетних напрямів розвитку електронного правосуддя та важливий інструмент зміцнення довіри суспільства до судової системи [9, с. 107].

Зокрема, через офіційний вебпортал судової влади кожен учасник процесу має можливість відстежувати рух своєї справи, ознайомлюватися зі станом її розгляду, а представники медіа та громадськості – отримувати доступ до узагальненої статистичної інформації щодо діяльності судів. У такий спосіб цифровізація судочинства сприяє підвищенню підзвітності судової системи перед суспільством та реалізації принципу публічного контролю за здійсненням правосуддя.

Інтенсивний розвиток електронного правосуддя актуалізує проблему нормативного та понятійного забезпечення цифрової трансформації цивільного процесу. Зокрема, у науковій доктрині звертається увага на відсутність у чинному законодавстві єдиного та чіткого визначення поняття «цифровізація судочинства», а також на непослідовність використання відповідної термінології. У вітчизняній правовій науці паралельно вживаються терміни «цифровізація» та «діджиталізація» щодо процесуальних трансформацій, що зумовлює потребу в їх нормативному розмежуванні та законодавчому закріпленні. Так, М. Мелянчук, справедливо звертає увагу, що в Україні нині відсутнє чітке нормативне розмежування понять «цифровізація» та «діджиталізація». З огляду на це, пропонується закріпити на рівні законодавства цифровізацію як суто технічний процес переведення інформації у цифровий формат, тоді як діджиталізацію слід визначити як комплексну трансформацію правосуддя, що включає автоматизацію процесів, упровадження інноваційних технологій і зміну підходів до судової діяльності [10, с. 43].

Цифрова трансформація супроводжується феноменом «цифрового розриву», коли окремі категорії громадян – зокрема особи похилого віку або особи з обмеженим доступом до мережі

Інтернет – можуть відчувати труднощі у використанні електронних судових сервісів. У зв'язку з цим держава має забезпечити доступні альтернативні форми участі в судовому процесі, розгорнути системи навчання та технічної підтримки користувачів, а також сприяти підвищенню цифрової компетентності суддів і адвокатів.

Таким чином, цифровізація цивільного судочинства та розвиток онлайн-форм здійснення правосуддя позначають перехід до нового етапу еволюції судової системи, що характеризується трансформацією процесуальних механізмів, зміною комунікативних моделей взаємодії між судом і учасниками справи та розширенням просторових меж доступу до правосуддя.

Література

1. Електронний суд / Державна судова адміністрація України. URL: <https://cabinet.court.gov.ua/login>.
2. Перунова О. М. Вплив цифровізації цивільного судочинства на процесуальну форму. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 1. С. 164–166. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/34>.
3. Electronic Filing (CM/ECF) / United States Courts. URL: <https://www.uscourts.gov/court-records/electronic-filing-cm-ecf>.
4. Public Access to Court Electronic Records / United States Courts. URL: <https://pacer.uscourts.gov>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
6. Про затвердження Порядку надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі : наказ Державної судової адміністрації України від 23 січня 2023 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028750-23#Text>.
7. Малоок А. І. Можливість застосування цифрових технологій у цивільному судочинстві в умовах воєнного стану в Україні. Universum: Юридичні науки. 2024. № 14. С. 127–133. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1367/1377>.
8. Дистанційні слухання в цивільному, господарському та адміністративному процесах: у Верховному Суді відбулася презентація тематичного дослідження. Верховний Суд. 19 листопада 2024 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1704347>.

9. Тімонов А. І. Принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві в умовах цифровізації правосуддя. *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 104–115. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.16>.
10. Мелянчук М. Цифровізація цивільного судочинства: новели та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2025. № 1. С. 38–44. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-7>.

М. С. Федорко

старший викладач
кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ОЦІНОЧНІ КАТЕГОРІЇ В ІНСТИТУТІ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ

Однією з проблем відшкодування збитків є реалізація принципу їх повного відшкодування, що охоплює відшкодування реальних збитків та упущеної вигоди. В умовах ускладнення сучасних економічних відносин методика розрахунку збитків вимагає гнучкого підходу. За цих обставин оціночні категорії є тим правовим інструментом, за допомогою якого суд у межах конкретної справи розкриває реальний зміст та обсяг завданих збитків, враховуючи поведінку як кредитора, так і боржника. Власне, індивідуалізація та змістовне наповнення оціночних категорій, зокрема таких як «реальність одержання доходів», «звичайні обставини», «невжиття заходів щодо зменшення збитків», і спрямовані на функціональне уточнення принципу повного відшкодування збитків. З огляду на це, дослідження сутності та практичного застосування оціночних категорій в інституті відшкодування збитків має велике теоретичне та практичне значення.

Цивільний кодекс України визначає упущену вигоду як «доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних

обставин, якби її право не було порушене» [1, ст. 22]. Відповідно до ч. 4 ст. 623 Цивільного кодексу України, «при визначенні неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання» [1, ст. 623]. Із зазначеного випливає, що оціночні категорії «реальність одержання доходів» та «звичайні обставини» застосовуються виключно при доведенні наявності та обґрунтуванні розміру упущеної вигоди. Щобільше, саме крізь призму ч. 4 ст. 623 Цивільного кодексу України нормативно закріплюється обов'язок кредитора підтвердити готовність до отримання прибутку, оскільки реальність доходів та звичайність обставин не можуть існувати у відриві від фактично вжитих особою заходів.

При цьому оцінці підлягають заходи, вжиті кредитором, що мали місце до порушення договору. Таким чином, визначальними є конкретні приготування кредитора для отримання прибутку, а не наміри або потенційні можливості. Підтвердженням реальної ймовірності отримання прибутку кредитором можуть слугувати укладені договори з іншими контрагентами, отримані ліцензії на здійснення певної діяльності, проектно-технічна документація, фінансова та податкова звітність за минулі періоди, первинна бухгалтерська документація, що підтверджує реальний обсяг торгівлі чи виробництва до моменту порушення.

Під звичайними обставинами слід розуміти певні умови, за яких кредитор отримав би дохід, якби його право не було порушене боржником. Суд порівнює поведінку сторін із звичайною практикою, що склалася у відповідній сфері [2; 3; 4; 5]. У вигляді упущеної вигоди відшкодовуються лише реально очікувані, а не абстрактні доходи. При цьому на кредитора покладається обов'язок довести об'єктивну можливість та гарантованість одержання ним відповідного доходу, а також те, що виключно неправомірні дії відповідача (боржника) стали єдиною причиною, яка позбавила його можливості отримати дохід. Якщо неодержання кредитором очікуваних доходів є наслідком недбалої поведінки самого кредитора, така упущена вигода не підлягає відшкодуванню.

Відповідно до положень ст. 616 Цивільного кодексу України, на кредитора покладається обов'язок вживати заходів

щодо зменшення розміру власних збитків. Слід відзначити, що у вказаній нормі відсутня вказівка на розумність у контексті дій кредитора щодо мінімізації власних збитків. Вказану ситуацію можна пояснити тим, що вимога розумності та добросовісності дій кредитора щодо мінімізації збитків діє опосередковано – через загальні засади цивільного законодавства.

В юридичній літературі обов'язок кредитора щодо мінімізації власних збитків розглядається як конкретний прояв принципу розумності у договірних правовідносинах [6], що дозволяє оцінити, які саме збитки могли бути об'єктивно відвернуті розумними діями постраждалої сторони. Проте відсутність у ч. 2 ст. 616 ЦК України вказівки на розумність як критерій поведінки кредитора при здійсненні ним дій щодо мінімізації власних збитків ускладнює формування стандарту належної поведінки кредитора, про що свідчить неоднорідна судова практика, яка демонструє, що суди вдаються до аналізу «належної» або «очікуваної» моделі поведінки кредитора [7].

З метою уніфікації судового розсуду виникає об'єктивна потреба у встановленні критеріїв розумної поведінки кредитора при мінімізації власних збитків. У межах проведених нами раніше досліджень було виокремлено такі критерії, зокрема: 1. Відповідність поведінки звичайним стандартам цивільного обороту та діловій практиці; 2. Доступність відповідних заходів конкретному кредитору за конкретних обставин; 3. Незалежність оцінки розумності від фактичного результату вжитих заходів [8, с. 105]. Вказані критерії дозволять трансформувати доволі абстрактне поняття «розумність» у конкретні правові параметри.

На нашу думку, використання критеріїв «належної» чи «очікуваної» моделей поведінки, на відміну від критерію розумної поведінки, є недосконалим, оскільки вони мають суб'єктивний характер, базуючись на суб'єктивних припущеннях та гіпотетичних очікуваннях особи. Натомість критерій розумної поведінки має виражений об'єктивний характер, оскільки спирається на реальні умови цивільного обороту та конкретні обставини справи, незалежно від фактичного результату вжитих заходів.

Оціночні категорії в інституті відшкодування збитків є необхідним інструментом цивільно-правового регулювання, оскільки завдяки своїй гнучкості вони дозволяють адаптувати правову норму до реалій цивільного обороту. Проте дієвість оціночних категорій залежить від чітких критеріїв, що гарантують правову визначеність.

Література

1. Цивільний кодекс України № 435-IV (2003). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18.05.2016 р. (справа № 6-237цс16). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58074088>
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.05.2018 р. (справа № 750/8676/15-ц). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74537186>
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 30.09.2021 р. (справа № 922/3928/20) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100918610>
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду 06.12.2019 р. (справа № 908/2486/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86141347>
6. Примак В. Д. Засада розумності в механізмі цивільно-правової відповідальності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. Вип. 6-2 (2). С. 37–40.
7. Рішення Носівського районного суду Чернігівської області від 27.04.2007 р. (справа № 2-194/2007). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/2466384>.
8. Федорко М. С. Критерії оцінки розумності поведінки кредитора при здійсненні ним дій щодо мінімізації збитків. International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs : електрон. наук. журн. / редкол.: Ю. В. Гаруст (голов. ред.) та ін. Київ : Наук.-дослід. ін.-т публ. права. 2025. № 4(6). С. 100–105.

А. М. Чорна

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правового забезпечення
підприємницької діяльності та фінансової безпеки
Харківського національного університету внутрішніх справ

І. І. Сядриста

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри правового забезпечення
підприємницької діяльності та фінансової безпеки
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ САМОВРЯДУВАННЯ В АДВОКАТУРІ

Правове регулювання адвокатської діяльності забезпечується законодавством України, зокрема це Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1]. Аналіз вищенаведених норм дозволяє зробити висновок, що адвокатське самоврядування надає право адвокатам самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури та в обов'язковому порядку повинно бути гарантоване державою відповідними засобами. У літературі принцип адвокатського самоврядування розглядається у плані того, що всіма справами створення та діяльності адвокатури відають самі адвокати безпосередньо чи шляхом обрання органів адвокатського самоврядування. Необхідно вказати, що мова йде, в першу чергу, що не лише Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» повинен визначати порядок формування та діяльності органів адвокатського самоврядування, а як показує практика – і інші закони, підзаконні, та насамперед, локальні нормативно-правові акти.

Національне законодавство про адвокатуру на цьому етапі розвитку ще не повною мірою відображає реалії адвокатського самоврядування та не відповідає в адекватній формі викликам сьогодення. Зокрема, окреслений законом спектр завдань адвокатського самоврядування є дещо неповним, обмеженим. Наприклад, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», на переконання Н. Бочуляка, має передбачати

положення стосовно таких завдань адвокатського самоврядування як: формування та забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування; формування професійного адвокатського корпусу; притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності [2, с. 11–12].

На думку вченої Н. Бакаянної, адвокатське самоврядування забезпечує захист адвокатів від незаконного впливу під час виконання професійних обов'язків, а також сприяє ефективному управлінню в системі адвокатури. Визначаючи сутність адвокатського самоврядування, необхідно враховувати, що воно є проявом демократичних принципів в адвокатській діяльності та відображає здатність адвокатів самостійно вирішувати питання, що належать до компетенції професійної спільноти відповідно до чинного законодавства. Це підтверджується також семантикою терміну «самоврядування». На переконання Н. Бакаянної, для повного розуміння змісту адвокатського самоврядування слід враховувати форми участі адвокатів у вирішенні зазначених питань, які в теорії самоврядування співвідносяться з різновидами демократії. Таким чином, «під адвокатським самоврядуванням необхідно розуміти гарантоване державою право адвокатів безпосередньо або через самостійно сформовані представницькі органи вирішувати питання діяльності адвокатури в порядку та межах, встановлених законодавством» [3, с. 290, 292–293].

Органи адвокатського самоврядування – це професійні недержавні некомерційні організації, які об'єднують всіх адвокатів України для вираження і захисту їх інтересів, забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування та діють у межах та порядку, визначених чинним законодавством України. Їх основною функцією є здійснення внутрішнього управління адвокатською діяльністю та забезпечення реалізації права адвокатів на самостійне вирішення питань, пов'язаних із організацією та функціонуванням інституту адвокатури в Україні.

На думку В. Решоти, нині сформовано розвинену та розгалужену систему органів адвокатського самоврядування як на регіональному, так і на національному рівнях. Її головною метою є представництво інтересів усіх адвокатів, а також

розробка норм і правил, обов'язкових для виконання адвокатами України. Ця система спрямована на створення незалежної від держави структури самоорганізації та самоуправління адвокатської спільноти. Вчений вказує, що вітчизняні органи адвокатського самоврядування проходять лише період їх становлення, а відтак питання ефективності їх діяльності, виконання покладених на них функцій та реальне представництво та самоорганізація усіх адвокатів України має бути предметом подальших наукових розробок [4, с. 269–270; 8, с. 230]. При цьому В. Решота визначає «адвокатське самоврядування як гарантовані державою можливість та здатність адвокатури України, як сукупності усіх адвокатів України, самостійно визначати та формувати внутрішню корпоративну структуру, порядок організації та функціонування органів адвокатського самоврядування» [4, с. 267].

Дослідник Н. Бочуляк констатує, що адвокатура сьогодні є одним із головних інститутів громадянського суспільства, який має особливий статус незалежної організації, оскільки не є структурним елементом ні системи державної влади, ні органів місцевого самоврядування, що прослідковується у незалежності адвокатури від держави в особі її владних органів (адміністративних, правоохоронних, судових тощо) і посадових осіб. Така незалежність є умовою реалізації власної конституційної місії стосовно захисту прав й свобод людини, що дає фактичну можливість захищати ці права і свободи, запобігати їх порушенням, зокрема, з боку держави [2, с. 9]. На думку вченого, у процесі визначення поняття адвокатського самоврядування потрібно брати до уваги те, що таке самоврядування є виявом демократії в інституті української адвокатури, самостійним вирішенням адвокатською спільнотою спектру питань, які згідно із національним законодавством належать до відання адвокатської професійної асоціації. Зміст поняття «адвокатське самоврядування» відображає еventуальні форми участі адвокатів у розв'язанні цих питань, які в концепції самоврядування пов'язуються з видами (формами) демократії. Враховуючи вказане, Н. Бочуляк приходить до висновку, що «адвокатське самоврядування – це гарантоване державою право адвокатів брати участь (безпосередню або через самостійно

сформовані представницькі органи) у вирішенні питань діяльності інституту адвокатури в межах та порядку, передбачених національним законодавством» [2, с. 11; 8, с. 229].

Розвиток адвокатського самоврядування в Україні неможливий без врахування зарубіжного досвіду, оскільки багато країн вже мають багаторічну практику, яка дозволяє ефективно регулювати діяльність адвокатури, забезпечуючи її незалежність та професійну етику. Зарубіжні моделі адвокатського самоврядування дозволяють оптимізувати механізми контролю за діяльністю адвокатів, запобігаючи корупції та зловживанням.

Враховуючи цей досвід, Україна має можливість вдосконалити систему адвокатського самоврядування, інтегруючи найефективніші практики, що відповідають національним умовам. Це сприятиме не лише підвищенню довіри громадян до адвокатів, а й створенню сприятливих умов для розвитку юридичної професії в країні.

На нашу думку, пріоритетними та ключовими напрямками реформування адвокатури та адвокатського самоврядування в Україні є: розширення професійних прав адвокатів та гарантування їхньої діяльності; підвищення стандартів та вдосконалення процедури вступу до адвокатури; реформування системи дисциплінарної відповідальності адвокатів; модернізація адвокатського самоврядування; забезпечення прозорості фінансової діяльності органів адвокатського самоврядування. Ці напрями покликані зміцнити адвокатуру як важливий інститут правової системи.

Література

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
2. Бочуляк Н. І. Адвокатське самоврядування в контексті сучасних світоглядних орієнтирів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Хмельницький, 2018. 34 с.
3. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.

4. Іванцова А. В. Ознаки та загальні риси адвокатського самоврядування. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 9. URL: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2010-4/10iavtras.pdf>.
5. Решота В. В. Організація адвокатського самоврядування в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 266–270.

Г. Б. Яновицька

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету
імені Івана Франка

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ СПОЖИВАЧА ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ГАРАНТІЇ

Основний міжнародний документ у сфері захисту прав споживачів – Керівні принципи захисту споживачів, які затверджені резолюцією № 39/248 від 9 квітня 1985 року Генеральною Асамблеєю ООН [1]. Вони є невід’ємною частиною національного законодавства і спрямовані на захист інтересів споживачів. У статті 1 відзначено, що споживачі здебільшого перебувають в неоднаковому становищі з позиції економічних умов, рівня освіти, купівельної спроможності. Саме тому ООН визначила Пріоритетні напрями (цілі) своєї діяльності у сфері захисту інтересів і прав споживачів. Законодавство завжди було спрямоване на захист більш слабшої сторони – фізичної особи – споживача і така тенденція збереглася в даний складний воєнний період.

На національному рівні права споживачу гарантовані Конституцією України, спеціальним законодавством та міжнародними документами і в умовах воєнного стану зберігаються попри окремі тимчасові обмеження.

Надання споживачу додаткових привілеїв при реалізації своїх прав обумовлено його непрофесійністю на споживчому ринку. Правова концепція захисту слабкої сторони в договорі

виступає як непрописані в законодавстві, доктринальні принципи цивільного права, що доповнюють, розвивають і посилюють теоретико-правові принципи гуманності і справедливості [2, с. 172].

Принципи захисту прав споживачів базуються на загально-правових принципах: законності, рівності всіх перед законом і судом, неприпустимості дискримінації, визнання, дотримання і захисту прав і свобод людини і громадянина.

Реалії сьогодення вносять корективи у правовий статус споживача. Цим обумовлено прийняття нового Закону України «Про захист прав споживачів» (прийнятий 10.06.2023 р.). Закон набирає чинності через один рік з дня його опублікування, але не раніше дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні, крім окремих положень.

В Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про захист прав споживачів» (у новій редакції) зазначено, що «створена у 1991 році система захисту прав споживачів (далі – система ЗПС) зазнала певних деструктивних змін, що призвело до її суттєвої невідповідності системі ЗПС країн ЄС та невідповідності кращим європейським практикам. Наміри синхронізувати національну систему ЗПС з системою ЗПС ЄС без зміни Закону носили не системний, а ситуативний характер. На сьогодні можна виділити декілька сфер, прогалини в регулюванні, яких призводять до численних випадків порушення прав споживачів, а споживач при цьому опиняється фактично сам на сам з проблемами порушеного права» [3]. Верховний Суд у справі № 199/7014/20 01.02.2023 р. звернув увагу на те, що продавець/виконавець несе підвищений обсяг обов'язків. Тобто дії мають бути добросовісними і відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. А також застосовував принцип: неясні або несправедливі умови договору тлумачаться проти того, хто їх сформулював (*contra proferentem*) [4].

Пріоритет захисту прав споживача не зникає і під час війни. Споживач залишається слабшою стороною, а його права підлягають підвищеному захисту. Нечіткі або двозначні положення договорів із споживачами тлумачаться на користь

споживача. Якщо в результаті застосування умов договору, що обмежують права споживача, споживачеві завдано збитків, вони повинні відшкодовуватися винною особою у повному обсязі.

Під час воєнного стану діють спеціальні гарантії для споживача. Зокрема, щодо споживчого кредитування доцільно виокремити: наявність мораторію на стягнення іпотеки під час війни, звільнення від відповідальності за прострочення, недійсність несправедливих комісій у кредиті, дострокове стягнення кредиту з підстав встановлених законом, нечесна підприємницька практика фінансових установ.

Судова практика Верховного Суду останніх років свідчить про посилення захисту прав споживачів фінансових послуг: обмежується відповідальність позичальників під час війни, визнаються недійсними несправедливі умови договорів та встановлюється контроль за діяльністю кредиторів.

Щодо інших договірних конструкцій, то варто звернути увагу на форс-мажор в період війни.

Торгово-промислова палата України, враховуючи надзвичайно складну ситуацію, з якою зіткнулась наша країна, ухвалила рішення спростити процедуру засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). З метою позбавлення обов'язкового звернення до Торгово-промислової палати України та уповноважених нею регіональних Торгово-промислових палат і підготовки пакету документів у період дії введеного воєнного стану, на сайті Торгово-промислової палати України розміщено, 28 лютого 2022 року, загальний офіційний лист щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Верховний Суд у постановках № 904/3886/21 від 25.01.2022, № 917/1053/18 від 16.07.2019, вважає, що форс-мажорні обставини не є автоматичною підставою для звільнення від відповідальності, а тим паче від виконання зобов'язань. Стороною має бути доведено здатність впливати на реальну можливість виконання зобов'язання [5]. Важливий акцент законодавець робить на інформаційній складовій. Зокрема, щодо онлайн-торгівлі, яка здійснюється в межах держави чи з-за кордону. Продавець зобов'язаний повідомити про умови продажу товару, можливі затримки товару, строки доставки, а також

відносно інших обов'язків. Судова практика, сформована під час воєнного стану, виходить із того, продавець повинен довести конкретний вплив бойових дій на можливість доставки товару. Якщо товар не поставлений, споживач має право вимагати повернення коштів відповідно до статті 693 ЦК України. Суди у такому випадку тлумачать усі сумніви на користь споживача. Зазначена стаття гарантує споживачу право вимагати передачі товару або повернення попередньої оплати у разі невиконання продавцем свого обов'язку. Воєнний стан може впливати на строки та відповідальність, але не припиняє право споживача на захист.

Література

1. Керівні принципи захисту споживачів : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 39/248 від 09.04.85. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_903 (дата звернення: 08.05.2026)
2. Яновицька Г. Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.03. ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2021. 439 с.
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про захист прав споживачів». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/963020> (дата звернення: 08.05.2026)
4. Постанова КЦС ВС у справі № 199/7014/20 від 1 лютого 2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108790747> (дата звернення: 08.05.2026)
5. Постанова Харківського апеляційного суду у справі № 615/96/23 від 24 жовтня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122771083> (дата звернення: 08.05.2026)

**ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОВИЗНАВСТВО
В СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА,
ПРИВАТНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН,
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Alimov Olzhas Tolegenuly

Master of Law, PhD student, Senior Lecturer of the “Adilet”
Higher School of Law of Caspian University,
Director of the Legal Department of JSC “KBTU”,
Chairman of the Chamber of Legal Consultants
“Center for Legal Protection and Provision of Legal Services”

**PRACTICAL ASPECTS OF TRADEMARK REGISTRATION
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN, FEATURES
OF THE PROCEDURE IN UKRAINE AND INTERNATIONAL
REGISTRATION IN THE WIPO SYSTEM**

In the context of globalization and digital transformation of the world economy, intellectual property is becoming one of the most valuable assets of modern business. Today, a trademark is not only a means of individualizing goods and services, but also a crucial instrument for building business reputation, protecting against unfair competition, and increasing the commercial value of a brand. The entry of companies into foreign markets requires right holders to build an effective system of legal protection for their designations at both national and international levels. In this regard, understanding the procedures for trademark registration in the Republic of Kazakhstan and Ukraine, as well as the mechanisms of international protection operating within the framework of the World Intellectual Property Organization (*hereinafter referred to as WIPO*), is of particular importance.

In the Republic of Kazakhstan, relations related to the registration, legal protection, and use of trademarks are regulated by the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 1999,

№ 456-I “On Trademarks, Service Marks, Geographical Indications, and Appellations of Origin of Goods” (*hereinafter referred to as the Law*) [1]. The authorized state body in this area is the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, and the functions of conducting the examination of applications are carried out by the Republican State Enterprise "National Institute of Intellectual Property" – Qazpatent.

The procedure for registering a trademark in the Republic of Kazakhstan includes several successive stages. At the initial stage, the applicant submits an application electronically through the Qazpatent system. The correct determination of the list of goods and services in accordance with the International Classification of Goods and Services (*hereinafter referred to as the ICGS*) is of significant practical importance, since errors in classification can lead to a limitation of the scope of legal protection. After submission, a formal examination is conducted, within the framework of which the completeness of documents and compliance with established requirements are checked. As a rule, this stage takes about one month. Next, a substantive examination is carried out, the duration of which is approximately seven months. At this stage, the presence of absolute and relative grounds for refusal of registration, provided for by Articles 6 and 7 of the Law, is checked.

Practice shows that one of the most common reasons for refusal of registration is the presence of similar or identical designations already registered or previously applied for by other persons. In this regard, an important element of the legal strategy is conducting a preliminary search in the Qazpatent databases prior to submitting an application. Such an approach significantly reduces the risk of refusal and helps avoid additional financial costs. In addition, certain difficulties arise when registering designations containing descriptive elements indicating the type, quality, or properties of the goods. In such cases, the probability of refusal on absolute grounds increases significantly. However, in practice, such a refusal can be overcome provided there is proof of the acquired distinctive character of the designation due to its long and intensive use on the territory of Kazakhstan.

The features of the trademark registration procedure in Ukraine deserve special attention. Legal regulation in this area is carried out by the Law of Ukraine “On the Protection of Rights to Marks for Goods and Services” dated December 15, 1993, № 3689-XII (hereinafter referred to as the Law of Ukraine) [2]. The functions of the national intellectual property authority are performed by the State Organization “Ukrainian National Office for Intellectual Property and Innovations” (UANIPIO). It should be noted that Ukrainian legislation is largely harmonized with European legal standards, which is reflected in the specifics of the registration procedure.

One of the key features of the Ukrainian system is the presence of an opposition mechanism. After passing the formal examination, information about the application is published in the official bulletin, and any interested person has the right to file a reasoned opposition against the registration of the designation. Unlike the Kazakh model, where the examination procedure before making a decision is predominantly closed, the Ukrainian approach assumes a more active participation of third parties in the registration process. This requires the applicant to constantly monitor possible oppositions and be ready to justify the lawfulness of granting legal protection to their designation.

Another feature of Ukrainian practice is the possibility of accelerated trademark registration. Despite the fact that the standard procedure can take up to 18-20 months, the applicant has the right to use the accelerated examination subject to the payment of additional fees. In practice, this allows reducing the time for obtaining a certificate to 7-8 months. A significant advantage of the Ukrainian system is also the high level of digitalization of administrative procedures. The electronic application filing system provides the possibility of remote interaction with the office, submission of documents, and electronic correspondence, which significantly simplifies the registration process, including for foreign applicants.

At the same time, national registration grants legal protection exclusively within the borders of the respective state. To ensure brand protection across multiple countries, right holders use the Madrid System for the International Registration of Marks,

operating under the auspices of WIPO [3]. This system is based on the Madrid Agreement Concerning the International Registration of Marks of 1891 and the Protocol Relating to that Agreement of 1989. Both the Republic of Kazakhstan and Ukraine are members of the Madrid Protocol, which allows applicants from these states to use a single international registration mechanism.

The main advantage of the Madrid System is the “single window” principle. The applicant only needs to file one international application through their national office in one of the established languages-English, French, or Spanish-along with the payment of a single set of fees in Swiss francs. This eliminates the need to file separate applications in each country, translate documents into various languages, and engage local patent attorneys at the initial stage. However, international registration is possible only if there is a basic national application or a basic national registration. In other words, a Kazakh or Ukrainian applicant has the right to apply for international registration exclusively through their respective national office-Qazpatent or UANIPIO.

An important feature of the Madrid System is the rule of the so-called "central attack". For a period of five years, the international registration depends on the fate of the basic national application or registration. If the basic registration is cancelled, withdrawn, or invalidated, the international registration will also lose its validity in all designated countries. Therefore, the stability and legal resilience of the basic national mark are of fundamental importance for the international protection of the brand.

An additional advantage of the system is the possibility of the territorial extension of international registration. The right holder has the right at any time after obtaining international registration to additionally extend legal protection to other member states of the Madrid System by filing a corresponding application. This provides flexibility to the international brand protection strategy and allows it to be adapted to business expansion and entry into new markets.

Table 1

**Comparative analysis of trademark
registration procedures**

Comparison Criterion	Republic of Kazakhstan	Ukraine	WIPO Madrid System
Main regulatory legal act	Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 1999, № 456 “On Trademarks, Service Marks, Geo- graphical Indications and Appellations of Origin of Goods”	Law of Ukraine “On the Protec- tion of Rights to Marks for Goods and Services” dated December 15, 1993, No. 3689-XII	Madrid Agreement Concerning the Inter- national Registration of Marks of April 14, 1891
Authorized body	Authorized state body determined by the Government of the Republic of Kazakh- stan. Examination organization (republican state enterprise).	Office (central exec- utive body for intel- lectual property legal protection). Examination office (authorized state institution).	International Bureau of Intellectual Property (WIPO International Bureau). Applications are filed through the intermediary of the national office of the country of origin.
Stages and terms of examination	Preliminary examina- tion: <i>1 month (accelerated – 10 working days)</i> . Full examination: <i>7 months (accelerated – 3 months)</i> .	Formal examina- tion. <i>Qualifying examination (scientific and tech- nical examination, substantive)</i> .	Registration: The International Bureau registers marks immediately. National review: National offices may refuse protection within 1 year from the date of international registration.
Term of registration validity	Term: 10 years from the date of filing the application. Renewal: for 10 years at the request of the owner.	Term: 10 years from the date of filing the application. Renewal: for 10 years at the request of the owner.	Term: 20 years with the possibility of renewal. Renewal: is carried out by paying fees for a period of 20 years.
Mechanism for filing oppositions by third parties	Any person may file an opposition within 2 months from the date of publication of the application details.	Any person may file an opposition if it is received no later than 5 days before the Office makes a decision on the application.	An interested party has the same opportunities for filing an opposition as if the mark had been applied for directly in the country where pro- tection was refused.
Cancellation due to non-use	In court in case of non-use of the mark for 3 years preceding the date of filing the lawsuit.	In court in case of non-use of the mark for 3 years from the date of publication of the details on the issuance of the certificate (or from another date after this publication).	The international registration becomes independent of the national mark only after 5 years (the “central attack” rule).
Territory of legal protection	Territory of the Republic of Kazakhstan.	Territory of Ukraine.	Interested Contracting Countries designated in the application, with the possibility of subsequent territorial extension.

JUDICIAL PRACTICE

The practice of applying examination for “confusing similarity” as an instrument of protection against unfair competition

Of significant practical interest in the context of the activities of the RSE “National Institute of Intellectual Property” is the judicial practice demonstrating the use of expert analysis mechanisms not only at the stage of trademark registration, but also as an effective tool for subsequent brand protection from unfair competition.

An illustrative example is the Decision of the Specialized Inter-district Economic Court of the city of Astana dated August 28, 2017, on the claim of an individual entrepreneur against the RSE “NIIP” and “Almol” LLP on invalidating the transaction for conducting a comparative examination of trademarks.

The essence of the dispute under consideration was as follows. The right holder of the registered trademark – “Almol” LLP – applied to Qazpatent with a request to conduct a comparative analysis of its own designation and the competitor’s label for their confusing similarity. Based on the results of the examination conducted, a corresponding conclusion was prepared, which was subsequently used by the antimonopoly authority as evidence when issuing an order to cease unfair competition.

The plaintiff, who was a competitor of the right holder, tried to challenge the actions of the RSE “NIIP” in court. In support of his position, he referred to the fact that conducting an examination to identify the similarity of designations belongs to the sphere of state monopoly and can be carried out exclusively within the framework of considering an application for trademark registration or by a court ruling. In other words, according to the plaintiff, Qazpatent did not have the authority to conduct such a comparative analysis at the request of a private individual outside the registration procedure.

However, the court dismissed the claims, recognizing the actions of Qazpatent as lawful. The court decision stated that the subject of activity of the RSE “NIIP” includes the provision of services in the field of protection of industrial property objects, including conducting a comparative analysis of designations.

Consequently, the office has the right to provide such expert and consulting services on a contractual basis in accordance with the approved price list.

This judicial precedent is of great practical importance for the law enforcement practice of the Republic of Kazakhstan. First of all, it confirms that the examination for confusing similarity is used not only as a tool for preliminary control when registering new trademarks, but also as an independent mechanism for protecting an already existing brand. In addition, the court's decision demonstrates the possibility of promptly obtaining an official expert opinion from the national patent office to suppress the actions of unfair competitors, including the use of designations that imitate well-known brands or mislead consumers. This practice allows right holders to effectively respond to violations without the need to wait for lengthy litigation, which significantly strengthens the preventive and protective function of the trademark institution in Kazakhstan.

Protection of exclusive rights to a trademark in the digital environment and criteria for the homogeneity of services.

In the context of the active digitalization of business, a significant part of violations of exclusive rights to trademarks has moved to the Internet space, including social networks, websites, and messengers. Modern judicial practice of the Republic of Kazakhstan demonstrates that the use of designations in the digital environment is considered by the courts as a full-fledged introduction of a trademark into civil circulation and may entail the application of civil law protection measures. Indicative in this context is the Decision of the Specialized Inter-district Economic Court of the city of Nur-Sultan dated June 30, 2021, in case № 7119-21-00-2/2967.

The essence of the dispute under consideration was that the right holder – JSC "Center for International Programs" – filed a lawsuit against a non-profit organization to stop the illegal use of designations confusingly similar to its registered trademarks. The violation consisted in placing the disputed designations on the defendant's official website, as well as in Telegram, Instagram, and YouTube channels when organizing and promoting international educational exhibitions.

The defendant, objecting to the stated claims, referred to two main circumstances. First, he argued that he had used the disputed designation to conduct educational events even before the priority date of the plaintiff's trademark. Second, according to the defendant, an educational exhibition is an independent format of a business event and does not apply to the educational services of class 41 of the International Classification of Goods and Services, in respect of which the right holder's trademark is registered.

The court did not accept these arguments and satisfied the claims in full, obliging the defendant to stop using the disputed designations and remove them from all open Internet resources. In its decision, the court formulated several important legal positions that are essential for modern practice of trademark protection in the Republic of Kazakhstan.

First of all, the court confirmed that the use of a trademark in the digital environment, including social networks, Internet platforms, and messengers, is a full-fledged way of introducing a designation into civil circulation. The dissemination of advertising of services via Telegram, Instagram, YouTube, and other digital channels was qualified as the use of a trademark in commercial activities. Accordingly, the illegal placement of a designation on the Internet is considered a violation of the exclusive rights of the right holder.

In addition, the court provided an important interpretation of the criterion of homogeneity of services. The defendant's argument about the difference in the "format" of the events was found to be groundless, since when determining homogeneity, it is not the organizational form of service provision that is taken into account, but its functional purpose and perception by the consumer. The court indicated that homogeneous services are those belonging to the same type of activity, performing similar functions, and capable of forming the consumer's idea of their belonging to one person. In this regard, holding an educational exhibition was regarded not as an independent type of activity, but as a form of providing educational services homogeneous to the services of the right holder.

The court also emphasized the imperative nature of the obligation to stop the violation of exclusive rights. A person who illegally uses a trademark or a confusingly similar designation is obliged to immediately stop such use and remove the disputed designations from all materials accompanying the provision of services, including advertising, Internet resources, and other means of disseminating information.

This judicial precedent is of great practical importance for right holders, as it demonstrates the readiness of Kazakhstani courts to effectively protect exclusive rights to trademarks in the digital environment. Furthermore, the decision confirms the tendency towards a broad interpretation of the concept of trademark use in the digital economy, and also forms a stable approach to determining the homogeneity of services based on their economic function and consumer perception.

Thus, the choice of the optimal trademark protection mechanism directly depends on the scale of activity and the commercial goals of the right holder. The national system of the Republic of Kazakhstan is characterized by a stable procedure and a clear procedure for interacting with the registering authority. The Ukrainian model demonstrates a higher level of integration with European standards, including the active application of the opposition mechanism and developed digital tools for interacting with the office. In turn, the WIPO Madrid System remains the most effective and economically viable instrument for international trademark protection for export-oriented and international companies. The integrated use of national and international legal protection mechanisms significantly minimizes the risks of intellectual property rights infringement and ensures sustainable brand protection in a highly competitive global environment.

References

1. On Trademarks, Service Marks, Geographical Indications, and Appellations of Origin of Goods: The Law of the Republic of Kazakhstan from July, 26. 1999. No 456-I. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z990000456_ (date of application: 12.06.2026).

2. On the Protection of Rights to Marks for Goods and Services: The Law of Ukraine from December, 15. 1993. No 3689-XII. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=30849642 (date of application: 12.06.2026).
3. Madrid Agreement Concerning the International Registration of Marks from April, 14. 1891. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/M0000001497> (date of application: 12.06.2026).

Dadashov Emin Teyyub oghlu

Senior lecturer of the Department of “Civil Law”
at Baku State University,
Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor

DOMESTIC LEGAL NORMS RELATED TO THE PROTECTION OF OWNERSHIP RIGHTS OVER REAL ESTATE

Ensuring human and civil rights and freedoms is a priority for the Republic of Azerbaijan [8, p. 8]. The guarantee of protection of everyone's rights and freedoms in court, reflected in the first part of Article 60 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan dated November 12, 1995, is doctrinally interpreted not only as an institution of constitutional law, public relations, state function, subjective right, but also as a principle and guarantee [5].

Article 157.9 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, adopted on December 28, 1999 and in force since September 1, 2000, is dedicated to cases of purchase of property by the state [4].

In order to identify existing problems related to the right of ownership of real estate in the Republic of Azerbaijan and determine ways to resolve them legally, we consider it appropriate to first look at the judicial practice in which the norms related to the right of ownership of real estate are applied. Because it is precisely when familiarizing with judicial practice it becomes possible to identify existing problems. After identifying existing problems, the need to improve legislative acts arises.

In legal literature, along with the term “improvement”, the terms “modernization” and “globalization” are also used. A. I. Huseynov correctly states that the globalization of law is mainly carried out through the globalization of legal consciousness [6].

In modern society, improving legislative acts by adding and amending them is an inevitable process. The development of social and economic processes necessitates the emergence of new normative legal acts that allow regulating existing legal relations. It is necessary to take into account that the existing legislative acts are not always able to immediately solve the problems that arise as a result of any actions. For this, an appropriate systematic approach is necessary.

Modernization is a very important process of legal evolution in the field of legislation, accompanied by the creation of new high-quality norms that have a significant impact on public life, and the modification or abolition of outdated and outdated rules. The modernization of legislative acts applied to the protection of property rights over real estate has its own unique characteristics. Modernization of normative legal acts that perform a regulatory function in the field of protection of property rights over real estate implies the application of new methods and tools, regulatory methods related to the protection of property rights over real estate. Modernization of existing legislative acts related to the protection of property rights over real estate will also be reflected in an increase in foreign investments in the country's economy.

We would like to note that, as in every democratic legal state, the judiciary acts as one of the most important guarantees of rights and freedoms in the Republic of Azerbaijan. The implementation of judicial power by the courts of the Republic of Azerbaijan, the establishment of very strict and special rules for issuing resolutions, unlike the decision-making of other state bodies, fully justify the issuance of resolutions on behalf of the Republic of Azerbaijan.

The main problem in the field of ensuring ownership rights over real estate manifests itself during the application of the Law of the Republic of Azerbaijan dated April 20, 2010 “On the Acquisition of Land for State Needs,” which consists of 83 (eighty-three) articles [7].

For example, the plaintiff filed a lawsuit against the defendant in the court of first instance in 2018, regarding

the demolition of a privately owned 85.8 square meters of non-residential space located on a land plot of X. hectares on H. Street, B. city, with a market value of 85,800 (eighty-five thousand) manats and requested the court to issue a decision ordering the defendant to pay damages in the amount of 36,000 (thirty-six thousand) manats at the rate of 500 (five hundred) manats per month, totaling 121,800 (one hundred twenty-one thousand eight hundred) manats, for the inability to use the said area for 6 (six) years as a result of the defendant's actions.

The claim is based on the fact that the above-mentioned real estate, which was privately owned by the plaintiff, was demolished without compensation on the defendant's orders, and in response to the plaintiff's application for restoration of ownership rights, the defendant stated that during the development and construction works carried out in the city, the demolition of the non-residential area in question was considered appropriate. The letter written by the defendant to the plaintiff also stated that compensation would be paid for the said real estate or the plaintiff would be given another non-residential area in a suitable area. However, the defendant did not fulfill its obligations.

The claim was dismissed by the decision of the court of first instance dated 2018 [1].

Although the plaintiff appealed the decision, the Ganja Court of Appeals did not grant the appeal [2].

The court decisions stated that the demolition of the plaintiff's non-residential premises by the defendant was not sufficient proof.

The decision of the Court of Appeal was upheld without change by the decision of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan, which considered the case based on the plaintiff's cassation appeal [3].

As can be seen, the citizen's property rights were clearly violated. His private non-residential property was demolished and no compensation was paid to the owner.

In our opinion, it would be appropriate to provide the relevant notification to the persons affected by the land acquisition not less than 60 (sixty) days, but 180 (one hundred eighty) days in advance. We propose that Article 44.1.3 of the Law of the Republic of Azerbaijan dated April 20, 2010 "On the Acquisition of Land for State Needs" be amended and reworded as follows:

“Persons affected by land acquisition are provided with appropriate notice at least 180 days before the date on which they are required to relocate to their new residences”.

In order to better protect the rights of owners when land is acquired for state needs, it would be appropriate to pay additional compensation for hardship and increase the amount of compensation to be paid by 3 (three) times to persons affected by the acquisition by the land acquiring authority who provide a document confirming their residence as their primary residence for at least 1 (one) year, rather than five years. We propose that Articles 66.2 and 66.4 of the Law of the Republic of Azerbaijan “On Acquisition of Land for State Needs” be amended and reworded as follows:

66.2. Compensation for hardship is paid to the person affected by the acquisition upon presentation of a document confirming that he or she has resided in the acquired residential area as his or her primary residence for at least one year.

66.4. The hardship payment shall be determined as a percentage of the total amount of compensation payable to the claimant under this chapter, depending on the length of time the affected person has lived in the acquired dwelling:

- 66.4.1. for a period of 1 to 2 years – 3 percent;
- 66.4.2. for a period of 2 to 3 years – 6 percent;
- 66.4.3. for a period of 3 to 4 years – 9 percent;
- 66.4.4. for a period of 4 to 5 years – 12 percent;
- 66.4.5. for a period of 5 to 6 years – 15 percent;
- 66.4.6. for a period of 6 to 7 years – 18 percent;
- 66.4.7. for a period of 7 to 8 years – 21 percent;
- 66.4.8. for a period of 8 to 9 years – 24 percent;
- 66.4.9. for a period of 9 to 10 years – 27 percent;
- 66.4.10. For more than 10 years – 30 percent.

Summary

International law and domestic law, which are independent legal systems in relation to each other, have a significant impact on each other in the realization of property rights. When we turn to the experience of various countries, it becomes clear that it is very difficult to determine the relationship between international law and domestic law by referring only to constitutional norms. The expansion and acceleration of the international integration process necessitates that domestic law be closely linked to international law.

References

1. Archive of the Ganja Administrative-Economic Court. Case 2-1 (83)-1151/18
2. Archive of the Ganja Administrative-Economic Court. Case 2-1(104)-660/2018
3. Archive of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan. Case 2-1 (102)-2027/2019
4. Civil Code of the Republic of Azerbaijan dated December 28, 1999. <https://e-qanun.az/framework/46944>
5. Constitution of the Republic of Azerbaijan dated November 12, 1995. <https://e-qanun.az/framework/897>
6. Huseynov A.I. Law and globalization: problems and development trends // ANAS. News (social sciences series) – 2018, No. 2, pp. 148–162. https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2018_228.htm
7. Law of the Republic of Azerbaijan dated April 20, 2010 “On the Acquisition of Land for State Needs” [Electronic resource] / <http://www.e-qanun.az/framework/19613>
8. Najafgulyev, R.I. Administrative law / – R.I. Najafgulyev. – Baku: “Baku printing house”, – 2024. – 662 p.

N. R. Maxatov

Public Figure
Doctor of Philosophy (PhD)
Associate Professor
Higher School of Law “Adilet”
Caspian Public University
Almaty, Republic of Kazakhstan

CONTRACTUAL OBLIGATIONS IN THE FAMILY LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: ISSUES OF LEGAL NATURE AND SECTORAL SPECIFICITY

Introduction

The modern development of family legislation in the Republic of Kazakhstan demonstrates a stable tendency toward the expansion of dispositive principles in the regulation of family relations. Alongside traditional imperative regulation, contractual

mechanisms are becoming increasingly significant, allowing participants in family legal relations to independently determine the scope of their mutual rights and obligations within the limits established by law.

The Code of the Republic of Kazakhstan «On Marriage (Matrimony) and Family» dated December 26, 2011 No. 518-IV (hereinafter referred to as «the Code») provides for the possibility of concluding various agreements between family members, including marriage contracts, alimony agreements, agreements determining the child's place of residence, surrogacy agreements, and other family-law arrangements. This indicates the gradual formation of a distinct institution of contractual regulation within family law.

At the same time, the expansion of contractual regulation gives rise to a number of theoretical and practical issues related to determining the legal nature of family-law obligations, the correlation between civil and family law, and the limits of applying civil-law mechanisms to family relations.

Legal Nature of Family-Law Obligations

The specific feature of family legal relations lies in their complex character. They include both personal non-property and property elements based not only on the legal equality of the parties but also on the existence of a stable personal and fiduciary relationship between them.

According to Article 5 of the Code, civil legislation may be applied subsidiarily to property and personal non-property relations between family members, provided that such application does not contradict the essence of family relations. This provision effectively recognizes the existence of obligatory structures within family law while simultaneously emphasizing their sectoral specificity.

In legal doctrine, a family-law obligation is generally understood as a legal relationship in which one participant in family relations is obliged to perform certain actions of a property or non-property nature in favor of another participant, or to refrain from performing such actions, while the entitled party has the right to demand proper performance.

Unlike civil-law obligations, family-law obligations possess a special social nature, since they arise not within the sphere of

commercial circulation but within family ties based on marriage, kinship, adoption, or other forms of family arrangement.

For example, the obligation of a parent to maintain a minor child is not connected with economic equivalence or commercial benefit. Its basis is not the autonomy of the parties' will, but a statutory family duty arising from the fact of kinship.

Features of Family-Law Obligations

Family-law obligations possess several distinctive characteristics that differentiate them from civil-law obligations.

1. Special Subject Composition

The subjects of such obligations may only be persons expressly specified by law: spouses, parents, children, adoptive parents, adopted children, and other family members.

For instance, pursuant to Article 40 of the Code, a marriage contract may be concluded exclusively between spouses or persons intending to marry. Similarly, an agreement determining the child's place of residence may only be concluded between parents.

2. Personal and Fiduciary Nature of Relations

Family obligations are based on a special personal relationship between the participants, which excludes the possibility of freely transferring rights and obligations to third parties.

Thus, the right to receive alimony cannot be assigned under a cession agreement, and the obligation to raise a child cannot be transferred to another person at the discretion of a parent.

3. Imperative Nature of Regulation

Despite the existence of contractual principles, family law retains a predominantly imperative method of regulation.

Parties to a family agreement are not entitled to arbitrarily determine its content if such terms contradict the law, the moral foundations of society, or violate the rights of minor children.

For example, paragraph 2 of Article 41 of the Code expressly prohibits the inclusion in a marriage contract of provisions restricting the legal capacity of spouses, their right to judicial protection, or clauses placing one spouse in an extremely unfavorable position.

4. Limited Grounds for the Emergence of Obligations

In civil law, obligations may arise from any transactions not prohibited by law. In family law, however, the grounds for the emergence of obligations are strictly limited by legislation.

For example, an obligation to pay alimony arises exclusively in cases expressly provided for by law and cannot be created arbitrarily between any subjects.

Correlation Between Family Law and Civil Law

One of the most debated issues remains the question of the sectoral independence of family law.

On the one hand, family law uses many civil-law constructions, including transactions, contracts, obligations, limitation periods, and liability measures. On the other hand, family relations possess such substantial specificity that they cannot be fully regulated through civil-law methods.

The key distinction lies in the objectives of legal regulation.

In civil law, the principal purpose of a contract is to satisfy the property interests of the parties and ensure the stability of civil circulation. In family law, however, a contract is primarily aimed at preserving family relations, preventing conflicts, and protecting the most vulnerable family members.

For example, an agreement regulating communication with a child after divorce serves not a commercial but a social and educational purpose. Likewise, a marriage contract is intended not for profit-making but for preventing property disputes between spouses.

Consequently, the use of civil-law constructions in family law does not eliminate the independence of family law as a separate branch of law.

Peculiarities of Contracts in Family Law

Family-law contracts possess several characteristic features distinguishing them from civil-law transactions.

1. A Contract Does Not Create the Basic Legal Relationship

In most cases, a family contract is not an independent basis for the emergence of a family relationship.

For example, a marriage contract does not create marital relations, since such relations arise exclusively from the moment of state registration of marriage. The contract merely determines the spouses' property regime.

Similarly, an alimony agreement does not create the obligation to support a child, as this obligation is already established by law.

2. Limited Application of the Principle of Freedom of Contract

In civil law, freedom of contract is a fundamental principle. In family law, however, this principle is substantially limited.

Participants in family relations are not entitled to:

- 1) alter the subject composition established by law;
- 2) create family obligations not provided for by legislation;
- 3) determine the content of a contract contrary to the interests of the child or public order.

For example, parents cannot conclude an agreement waiving the obligation to maintain a minor child, since such obligation is imperative in nature.

3. Presence of Public Interest

Family relations affect the interests of the state and society, since the family is recognized as a constitutional value.

Article 27 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan establishes that marriage and family, motherhood, fatherhood, and childhood are protected by the state. For this reason, the state exercises control over the content of family agreements.

This is particularly evident in matters concerning the protection of minors' rights. A court may refuse to approve a parental agreement if it violates the interests of the child.

4. Preventive Nature of Family Contracts

The purpose of a family contract lies not only in regulating relations but also in preventing future conflicts.

For instance, the conclusion of a marriage contract allows spouses to determine their property regime in advance, thereby minimizing the risk of lengthy legal disputes in the event of divorce.

Likewise, an agreement regulating communication with a child aims to prevent conflicts between parents after the dissolution of marriage.

Classification of Family-Law Contracts

Considering their content and legal orientation, family contracts may be divided into several categories.

1. Property-Related Contracts

- marriage contracts;

- agreements on the division of spouses' property;
- alimony agreements;
- agreements on additional expenses for a child.

2. Contracts Related to the Exercise of Parental Rights

- agreements determining the child's place of residence;
- agreements regulating communication between the child

and a separately residing parent.

3. Contracts Related to Child Placement

- agreements on placing a child in a foster family;
- patronage agreements.

4. Contracts in the Sphere of Reproductive Technologies

- surrogacy agreements;
- agreements on the application of assisted reproductive

technologies.

Problems of Law Enforcement Practice

In practice, significant difficulties arise in determining the limits of applying civil legislation to family relations.

For example, the possibility of applying provisions of the Civil Code on invalidity of transactions, penalties, damages, and limitation periods to family agreements remains controversial.

Another important issue concerns the enforcement of non-property family obligations. Unlike property obligations, compulsory enforcement of such duties is considerably limited.

For instance, it is impossible to ensure full compulsory performance of obligations related to child upbringing or the maintenance of family relations.

Furthermore, the current legislation of the Republic of Kazakhstan still lacks a unified concept of family contract law, which creates certain gaps and contradictions in judicial practice.

Conclusion. The development of contractual principles in the family law of the Republic of Kazakhstan reflects the gradual transformation of family-law regulation and the strengthening of dispositive mechanisms.

Nevertheless, family-law contracts possess independent sectoral specificity determined by the special nature of family relations, the existence of a personal and fiduciary element, the limitation of parties' discretion, and the presence of public interest in family regulation.

A contract in family law cannot be regarded solely as a *разновидность* civil-law transaction. Despite the use of certain civil-law constructions, family-law contracts possess an independent functional purpose and are governed by the special principles of family legislation.

In this regard, further development of the theory of family contract law appears justified, including the formation of a general part devoted to the principles, conclusion, amendment, and termination of family contracts, as well as the improvement of mechanisms for their judicial protection and enforcement.

Yusifov Shukur Mahammad oghlu

Head of the Department of “Civil Law”
of Baku State University, Doctor of Philosophy in Law,
Associate Professor

LEGAL POSITIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN ON INHERITANCE ISSUES

The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan plays a special role in the mechanism for ensuring human and civil rights and freedoms, fulfilling one of its important functions – human rights, aimed at restoring, ensuring and realizing human and civil rights and freedoms.

F. S. Abdullayev notes that the Constitutional Court, as a body exercising constitutional control, occupies a special place in the system of state bodies of the Republic of Azerbaijan [1, p. 8].

Legal certainty occupies an important place in the legal argumentation when the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan makes its decisions. The Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated January 25, 2005 states that, the high legal force of the decision of Constitutional Court covers its all parts including the legal positions, which constitute its foundation. However, sometimes the legal positions of Constitutional Court have independent

importance. Since the force of Constitutional Court's legal position is equal to the legal force of its decisions and is of general character, it should cover not only the circumstance that constituted the subject of constitutional case but also the similar circumstances, which occur to be a source of law in jurisprudence [2].

Legal certainty is recognized as a fundamental category for the formation of legal regulation and law enforcement. The value of this category lies in its essence and purpose, related to maintaining equality, justice, trust in the law, preventing arbitrary application of legal norms, ensuring stability and unambiguity of legal regulation, which, of course, affects the proper level of protection of the rights of participants in the relevant legal relations and the immutability of their legal status.

The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan has adopted more than 500 decisions. Some of these decisions are devoted to inheritance issues. For example, the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, in its Decisions dated May 1, 2019, February 24, 2020, January 8, 2021, February 19, 2021, July 26, 2021, July 28, 2022 and December 26, 2023, formulated its legal position on certain provisions reflected in the Civil Code of the Republic of Azerbaijan on inheritance issues.

The Plenum of the Constitutional Court noted in its Decision dated May 1, 2019 that the wife (husband) of a person who has applied to the court for the dissolution of marriage, however, the wife (husband) of a person who died before the court decision entered into legal force may be deprived of the right to inheritance only if, in accordance with Article 1164 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, the court has actually terminated the marriage between the testator and the testator at least three years before the opening of the inheritance and it is confirmed that the husband and wife live separately [3].

According to the legal position formulated by the Plenum of the Constitutional Court in its Decision dated February 24, 2020, in accordance with Articles 1134, 1145 and 1146 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, the inheritance is opened upon the death of a natural person or upon his/her declaration of death by a court on the day on which the court

decision on his/her death or declaration of death comes into effect, and the persons who were alive at the time of the testator's death may become heirs. For the application of hereditary transmission in relation to persons who died on the same day and had the right to inherit one after the other, the exact moment of death of the testator is determined and the person who died later is considered the heir of the person who died before him/her. If it is not possible to determine this moment, persons who died on the same day are considered to have died at the same time in terms of legal succession, and a separate inheritance is opened for each of them, and the application of hereditary transmission is excluded [4].

The Decision of the Plenum of the Constitutional Court dated January 8, 2021 stated that, in accordance with the requirements of Articles 1159.1.1 and 1193 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, the first-degree heirs (the testator's children, parents, and spouse) are persons who have the right to a compulsory share, regardless of the existence of a will. According to the content of Articles 667.1 and 1200 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, the first-order heirs (heirs with the right to a compulsory share) have the right to demand the completion of their compulsory shares even in the absence of a will. Based on the constitutional importance of the institutions of inheritance and family law, the legislator included the concept of "mandatory share" in the Civil Code and, by defining the circle of persons entitled to a mandatory share in Article 1193 of the Civil Code in this way, ensured the protection of family relations, thereby ensuring the rights of first-degree heirs (mandatory heirs) to protect the minimum shares granted to them by law, regardless of the existence of a will. The right of the heirs of the first order of succession to a compulsory share in the inheritance is not related to the will and is a subjective right that arises as a result of a violation of their rights, cannot be changed unilaterally, and is of a mandatory nature [5].

The Decision of the Plenum of the Constitutional Court dated February 19, 2021 stated that, Article 1193 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan corresponds to Parts I, III, IV and

V of Article 25, Part II of Article 26, Parts I and VII of Article 29, Parts I and II of Article 71 and Parts I and III of Article 149 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. In accordance with Articles 1159 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan and 134.1 of the Family Code of the Republic of Azerbaijan, the provision “children, parents of the testator” in Article 1193 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, which provides for the concept of a mandatory share in the inheritance, also includes adopted children and adoptive parents [6].

The Plenum of the Constitutional Court noted in its Decision dated July 26, 2021 that, according to Articles 1291 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan and 24.1 of the Civil Procedure Code of the Republic of Azerbaijan, the authority to resolve disputes regarding the determination of the circle of heirs and inheritance shares belongs to the courts, as it is outside the legal designation and function of notary bodies, according to the legislation on notaries. In accordance with the requirements of Articles 1321.1 and 1325 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, notary authorities must fulfill their duties stipulated in the legislation regarding the issuance of a certificate of inheritance, while not taking a formal approach to the issue, but should strive to prevent disputes and achieve mutual agreement between the heirs. If the heirship of the applicants is not a matter of dispute, and the dispute is related to the size of the inheritance shares, the notary authorities must issue the relevant document without indicating the proportion of the inheritance share [7].

Summary

The legal positions of the Plenum of the Constitutional Court on inheritance issues are understood as the result of certain views that arise as a result of intellectual thinking activity, that is, an educated, fair assessment of a practical situation, reflect the highest values of law, are reflected in the form of a decision, and have a universally binding nature, based on the important arguments of professional lawyers of the highest constitutional body of justice – the Constitutional Court – regarding the legal regulation of certain issues related to inheritance issues.

References

1. Abdullayev F.S. Theoretical and practical problems of constitutional implementation in the Republic of Azerbaijan. Baku: Elm, 2009. 396 p.
2. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated January 25, 2005: [Electronic resource] / <https://constcourt.gov.az/en/decision/570>
3. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan “On the interpretation of some provisions of Article 1164 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan” dated May 1, 2019: [Electronic resource] / <https://constcourt.gov.az/az/decision/409>
4. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan “On the interpretation of some provisions of Articles 1134, 1146 and 1252 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan” dated February 24, 2020: [Electronic resource] / <https://constcourt.gov.az/az/decision/1109>
5. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan “On the related interpretation of Articles 1193 and 1200 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan” dated January 8, 2021: [Electronic resource] / <https://constcourt.gov.az/az/decision/1200>
6. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated February 19, 2021: [Electronic resource] / <https://constcourt.gov.az/az/decision/1203>
7. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan “On the interpretation of Articles 1291 and 1321.1 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan in connection with Article 24.1 of the Civil Procedure Code of the Republic of Azerbaijan” dated July 26, 2021: [Electronic resource] / <https://constcourt.gov.az/az/decision/1237>

В. Р. Барський

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ЗДОБУТОК РАДИ ЄВРОПИ У ФОРМУВАННІ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛГБТІК+ ОСІБ

Універсальні та регіональні міжнародні конвенції з прав людини захищають права усіх осіб незалежно від їхньої сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності. Наразі жоден міжнародний договір з прав людини не захищає безпосередньо права ЛГБТІК+ осіб. Однак, відсутність спеціалізованої конвенції не означає, що права ЛГБТІК+ осіб не захищені міжнародним правом прав людини.

Міжнародне право прав людини розвивається, в тому числі, завдяки діяльності регіональних систем захисту прав людини. Наразі існують три регіональні системи захисту прав людини з консолідованими інституційними механізмами – європейська, американська та африканська. Загальною тенденцією всіх регіональних систем захисту прав людини є збільшення кількості справ, пов'язаних з порушенням прав ЛГБТІК+ осіб. Рішення у цих справах сприяють не тільки формуванню відповідних регіональних стандартів прав ЛГБТІК+ осіб, але й мають значний вплив на тлумачення, реалізацію та застосування міжнародного права прав людини в цілому.

На рівні Європейського континенту найбільш послідовні та відчутні зусилля щодо формування стандартів прав ЛГБТІК+ осіб демонструє Рада Європи. Більшість статутних органів цієї організації беруть участь в їх формуванні шляхом ухвалення відповідних рекомендацій та резолюцій.

Рекомендації та резолюції статутних органів Ради Європи за юридичною природою належать до категорії «м'якого права» (soft law). На відміну від конвенцій, прийнятих під егідою Ради Європи, більшість рекомендацій та резолюції не є юридично обов'язковими. Проте належність України до правового простору Ради Європи є підставою для використання

у правозастосовній практиці норм не тільки Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, також відомої як Європейська конвенція з прав людини (далі – КЗПЛ), а й всього відповідного масиву «м'якого права».

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 924 (1981) «Дискримінація гомосексуалів» – перший міжнародний документ, який закликав до захисту прав ЛГБТ осіб. Рекомендація започаткувала низку політичних та юридичних заходів Ради Європи щодо боротьби з дискримінацією ЛГБТ осіб та забезпечення СОП-прав [1].

Рекомендація 211 (2007) Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи «Свобода зібрань та вираження поглядів для лесбіянок, геїв, бісексуалів та трансгендерних осіб» закликає впроваджувати рішучі заходи проти мови ворожнечі, розслідувати та кримінально переслідувати насильство, спрямоване проти ЛГБТ осіб тощо [2].

Рекомендація CM/Rec(2010)5 Комітету міністрів державам-членам про заходи щодо боротьби з дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації або ґендерної ідентичності став першим міжнародним комплексним інструментом, щодо боротьби проти дискримінації на основі сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності [3].

Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 2048 (2015) «Дискримінація щодо трансгендерних людей у Європі» року визнає, що трансгендерні особи стикаються з поширеною дискримінацією в багатьох сферах життя. У ній також вказується на високу поширеність мови ненависті, злочинів на ґрунті ненависті, фізичного та психологічного насильства щодо трансгендерних людей, а також численних форм дискримінації. У Резолюції Парламентська Асамблея закликає держави-члени Ради Європи вжити низку правових заходів, зокрема: «збирати та аналізувати дані про дискримінацію та злочини ненависті на ґрунті трансфобії; прийняти закони про злочини на ґрунті ненависті, які спеціально захищають трансгендерних осіб, та провести навчання поліції та судової влади; забезпечити ефективний захист від дискримінації за ознакою ґендерної ідентичності у доступі до ... правосуддя ...» [4].

Рекомендація CM/Rec(2025)7 Комітету міністрів державам-членам щодо рівних прав інтерсексуальних персон містить комплексні рекомендації щодо захисту та просування їхніх прав людини. Спираючись на КЗПЛ та попередні акти «м'якого права» Ради Європи, документ пропонує цілісний підхід, що охоплює всі сфери життя та сприяє змістовній участі інтерсексуальних осіб у суспільному житті. Серед правових інструментів, які пропонує запровадити Рекомендація: «чітке закріплення на законодавчому рівні статевих та ґендерних ознак як підстав для злочинів на ґрунті ненависті; забезпечення механізмів моніторингу, підзвітності та відшкодування шкоди у випадках порушення СОГІ-прав» [5].

У формуванні стандартів прав ЛГБТІК+ осіб Ради Європи ключову роль відіграє практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

У своїй практиці ЄСПЛ послідовно тлумачить положення КЗПЛ як «живий інструмент», що підлягає еволюційному тлумаченню відповідно до сучасних соціальних реалій, забезпечуючи ефективний захист осіб від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності.

ЄСПЛ розглядає звернення щодо порушення прав ЛГБТІК+ осіб в загальному контексті порушення прав людини, які передбачені КЗПЛ та додатковими Протоколами до неї. Проте у своїй практиці ЄСПЛ розвинув підхід, за яким заяви про порушення прав ЛГБТІК+ осіб підлягають особливо ретельній перевірці (англ. – *heightened scrutiny*), а держава зобов'язана надавати переконливі й достатні пояснення для виправдання їх порушення.

У 2024 році Секретаріат ЄСПЛ узагальнив відповідну судову практику у «Посібнику щодо прав ЛГБТІ спільнот» (*Guide on the Rights of LGBTI persons*).

За останні роки ЄСПЛ ухвалив низку рішень, в яких було визнано що Україна не забезпечила дотримання прав ЛГБТІК+ осіб, а також було вказано на відповідні системні недоліки: у Рішенні у справі «Маймулахін і Марків проти України» (2023 рік) визначено що «держава має забезпечити одностатевим парам можливість отримати будь-яку форму юридичного визнання» [6]; у Рішенні у справі «Картер

проти України» (2024 рік) визначено що «належне розслідування і кваліфікація злочинів нетерпимості – обов'язок держави» [7]; у Рішенні у справі «Свердлова та Шевченко проти України» (2025 рік) визначено що «держава має забезпечити реалізацію права на свободу мирних зібрань, незалежно від того, чи це ЛГБТІК-мітинг, чи ні» [8].

Виконання рішення ЄСПЛ, в якому визнано порушення прав з боку держави, може бути пов'язано з: відшкодуванням заподіяної шкоди (справедлива сатисфакція); – відновленням провадження та повторним розглядом справи в національній судовій інстанції чи адміністративним органом; трансформацією законодавства держави або іншими заходами загального характеру.

Рішення ЄСПЛ формують як негативні, так і позитивні зобов'язання держав, що зобов'язують їх не лише утримуватися від дискримінаційного втручання, але й забезпечувати ефективні механізми правового визнання, захисту від насильства та доступу до правосуддя. Практика ЄСПЛ виконує нормативно-орієнтуючу функцію для національних правопорядків, сприяючи гармонізації стандартів захисту прав ЛГБТІК+ осіб у межах правового простору Ради Європи.

Важливе значення для формування стандартів прав ЛГБТІК+ осіб Ради Європи грає моніторинг стану цієї проблеми в державах-членах, який здійснюють Комісар Ради Європи з прав людини та Європейська комісія проти расизму та нетерпимості.

Комісар Ради Європи з прав людини є несудовим інститутом і не може вживати заходів у зв'язку з індивідуальними зверненнями, проте він може робити висновки та вживати ширші ініціативи на основі достовірної інформації про порушення прав людини, допущені стосовно конкретних осіб.

До його повноважень, належить підготовка тематичних доповідей і консультування з питань реалізації прав людини. Офіс Комісара Ради Європи з прав людини опублікував дві тематичні доповіді щодо стану дотримання прав ЛГБТІК+ осіб в державах-членах Ради Європи: 2015 рік – «Права людини та інтерсексуали» (Human rights and intersex people), 2024 рік – «Права людини та гендерна ідентичність

і самовираження» (Human rights and gender identity and expression). Ці доповіді суттєво впливають на тлумачення КЗПЛ, грають важливу доктринальну роль у консолідації підходів до дотримання прав ЛГБТІК+ осіб.

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості відстежує дотримання прав ЛГБТІК+ осіб у контексті КЗПЛ, практики ЄСПЛ, Рекомендації СМ/Рес (2010)5 Комітету міністрів, тематичних доповідей Комісара Ради Європи з прав людини.

Європейська комісія проти расизму та нетерпимості почала вивчати дискримінацію та нетерпимість до ЛГБТ осіб у своєму п'ятому циклі моніторингу держав-членів Ради Європи (2014–2018 роках). Починаючи з шостого циклу, який розпочався у 2019 році, моніторинг також охоплює інтерсексуальних людей. В результаті моніторингу були розроблені рекомендації державам-членам Ради Європи щодо законодавчого впровадження засобів боротьби з дискримінацією, мовою ненависті та насильством щодо осіб через їх сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність.

Визнання та забезпечення дотримання прав ЛГБТІК+ осіб, та стандартів прав людини в цілому, сформованих Радою Європи, є фундаментальною основою політичних критеріїв вступу держав до Європейського Союзу.

Література

1. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Recommendation 924 (1981). Discrimination against homosexuals. Text adopted by the Assembly on 1 October 1981 (10th Sitting). URL: <https://pace.coe.int/en/files/14958>.
2. The Congress of Local and Regional Authorities. Recommendation 211 (2007) Freedom of assembly and expression for lesbians, gays, bisexuals and transgendered persons. Debated and approved by the Chamber of Local Authorities on 27/03/2007 and adopted by the Standing Committee of the Congress on 28 March 2007. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/freedom-of-assembly-and-expression-for-lesbians-gays-bisexuals-and-tra/168071908c>.
3. Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity (adopted by the Committee of

- Ministers on 31 March 2010 at the 1081st meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://www.coe.int/en/web/sogi/rec-2010-5>.
4. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Resolution 2048 (2015). Discrimination against transgender people in Europe. Adopted on 22 April 2015. URL: <https://pace.coe.int/en/files/21736/html>.
 5. CM/Rec(2025)7 – Recommendation of the Committee of Ministers to member States on equal rights for intersex persons (Adopted by the Committee of Ministers on 7 October 2025 at the 1539th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/recommendation-cm-rec-2025-7-and-explanatory-memorandum-equal-rights-f/48802904ad>.
 6. Рішення у справі «Маймулахін і Марків проти України», заява № 75135/14 від 01.09.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i96.
 7. Рішення у справі «Картер проти України», заява № 18179/17 від 11.07.2024. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01926>
 8. Рішення у справі «Свердлова та Шевченко проти України», заява № 73596/13 від 23.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/974_i17#Text.

В. Ю. Матвеев

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
Науковий керівник: ***В. Р. Барський***
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ПЛАТФОРМАХ МОНЕТИЗАЦІЇ ІНТИМІЗОВАНОГО КОНТЕНТУ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства відбувається інтенсивне формування нових форм економічної діяльності, пов'язаних зі створенням, розповсюдженням та комерціалізацією цифрового контенту. Особливого значення

у цьому процесі набувають онлайн-платформи підписної моделі, яскравим прикладом яких є платформа OnlyFans, що забезпечує можливість отримання доходу від надання доступу до персоналізованого, у тому числі інтимізованого та еротичного контенту. Поєднання функціонування таких платформ із використанням технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) формує новий тип складних, багаторівневих правовідносин, що наразі не мають ані усталеного нормативного регулювання, ані сталої судової практики.

Інтеграція технологій ШІ у процес створення цифрового контенту трансформує традиційні уявлення про авторство, обсяг та межі контролю над інформаційним продуктом, а також про розподіл юридичної відповідальності. Алгоритмічні системи здатні генерувати зображення, відео та інші матеріали, які з високим ступенем правдоподібності імітують зовнішність, голос, жести реальних осіб (технологія deepfake). В умовах комерційної монетизації такого контенту особливої гостроти набуває проблема використання образу фізичної особи без її згоди, що створює безпрецедентні ризики для особистих немайнових прав.

З позицій цивільного права створення та поширення матеріалів, що імітують конкретну фізичну особу, розглядається в межах інституту захисту права на повагу до приватного життя, честі, гідності та ділової репутації [1, ст. 269–270]. Відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) особа має право вимагати припинення порушення її прав, спростування недостовірної інформації та відшкодування завданої моральної шкоди [1, ст. 23, 277]. Проте у випадках застосування технологій ШІ шкода завдається не фактичними діями особи, а шляхом цифрової імітації її образу. Це створює враження, що особа вчиняє певні дії (наприклад, бере участь у створенні відвертого матеріалу), які в реальності не мали місця, що потребує переосмислення класичної моделі деліктної відповідальності.

Одним із найбільш критичних викликів у цій сфері є створення та поширення порнографічного контенту за допомогою ШІ. Цей аспект виходить за межі виключно цивільно-правового регулювання і переходить у площину криміналь-

ного права. В Україні встановлена кримінальна відповідальність за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 Кримінального кодексу України, далі – КК України) [2].

Виникає закономірне питання: хто несе кримінальну та цивільну відповідальність, якщо порнографічний контент згенеровано нейромережею? Оскільки ІІІ є лише програмним алгоритмом і не володіє кримінальною чи цивільною правосуб'єктністю, він не може бути суб'єктом відповідальності. Юридична відповідальність повністю покладається на фізичних та юридичних осіб, які здійснюють контроль над процесом.

По-перше, безпосереднім суб'єктом кримінального правопорушення (за ст. 301 КК України) та цивільного делікту виступає користувач (контент-мейкер), який ініціював створення порнографічного deepfake-матеріалу. Саме особа, яка ввела відповідні текстові запити (промпти) або завантажила фотографії реальної людини у нейромережу з метою генерації порнографії, а потім розмістила цей контент на платформі OnlyFans для отримання прибутку, здійснює об'єктивну сторону злочину (виготовлення та розповсюдження порнографії). Наявність прямого умислу та корисливого мотиву робить такого користувача головним суб'єктом кримінальної відповідальності. Крім того, у межах кримінального провадження потерпіла особа (чиє обличчя було використано) має право заявити цивільний позов про відшкодування моральної шкоди [2, ст. 128 КПК].

По-друге, гостро постає питання відповідальності самої платформи монетизації (OnlyFans). Оператор платформи отримує відсоток (фінансову вигоду) з кожної транзакції. Відповідно до європейського досвіду, зокрема Регламенту (ЄС) 2022/2065 (Digital Services Act), платформи звільняються від відповідальності за контент користувачів лише доти, доки вони не знають про його незаконний характер. Однак, якщо оператор платформи отримує повідомлення (скаргу) від потерпілої особи про те, що розміщений контент є порнографічним deepfake-ом, і не вживає негайних заходів для його видалення або блокування акаунту порушника, платформа стає співучасником порушення. У такому разі на платформу може бути

покладена солідарна або субсидіарна цивільно-правова відповідальність за завдану моральну шкоду, а у випадках систематичного потурання поширенню порнографії – і застосовані заходи публічно-правового примусу [4].

Окремий різновид ризиків пов'язаний із цілеспрямованим «дробленням» порнографічного контенту та його технічною модифікацією за допомогою технологій ШІ з метою уникнення автоматичного блокування алгоритмами платформи. Йдеться про розбиття відео на короткі фрагменти, маскування інтимних частин тіла синтетичними елементами при збереженні очевидного сексуального контексту. У результаті створюється формальна ілюзія відповідності контенту правилам сервісу, хоча юридично він продовжує носити порнографічний характер і грубо порушувати права зображеної особи.

Процес доказування у таких справах (як цивільних, так і кримінальних) є надзвичайно складним. Потерпілій особі важко ідентифікувати анонімного творця контенту. У зв'язку з цим доцільним є:

1) нормативне закріплення презумпції завдання моральної шкоди у випадках використання образу особи в інтимізованому ШІ-контенті без її згоди;

2) розширення процесуальних можливостей витребування інформації в іноземних платформах (IP-адреси, фінансові реквізити творця контенту);

3) обов'язкове проведення комп'ютерно-технічних експертиз для підтвердження факту синтетичної генерації матеріалу.

Звертаючись до європейського досвіду, варто відзначити Регламент (ЄС) 2024/1689 про штучний інтелект (AI Act), який встановлює жорсткі вимоги щодо прозорості [3]. Відповідно до нього, контент, згенерований ШІ, який імітує реальних осіб (deepfake), повинен мати обов'язкове та чітке маркування. Імплементация подібної норми в законодавство України значно спростить механізм ідентифікації правопорушень.

Узагальнюючи наведене, доцільним є вдосконалення національного законодавства у таких напрямках:

1) закріплення легального визначення «deepfake-контенту» та встановлення обов'язку його технічного маркування;

2) запровадження спеціальних правил цивільно-правової відповідальності операторів платформ монетизації за нежиття своєчасних заходів із блокування згенерованого III незаконного контенту після отримання повідомлення від потерпілої особи.

Таким чином, використання технологій III на платформах монетизації інтимізованого контенту формує нову, високоризикову сферу, де перетинаються цивільні делікти та кримінальні правопорушення. Ефективне вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу: модернізації законодавчих норм, впровадження жорстких правил модерації для цифрових платформ та адаптації механізмів доказування до реалій алгоритмічної генерації контенту.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.05.2026).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.05.2026).
3. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144, and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2016/798 // Official Journal of the European Union. 2024. L 206. P. 1–120. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (accessed: 02.05.2026).
4. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) // Official Journal of the European Union. 2022. L 277. P. 1–102. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj> (accessed: 02.05.2026).
5. Кохановська О. В. Захист особистих немайнових прав фізичних осіб у цифровому середовищі : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 320 с.
6. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільно-правове регулювання штучного інтелекту: постановка проблеми // Право України. 2020. № 5. С. 45–60.

Л. В. Панова

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ПРИНЦИПИ ПЛАТІЖНОГО ПРАВА ЄС У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Важливою особливістю розвитку приватноправових інститутів в сучасному світі стає той факт, що воно формується під впливом нових реалій – нові форми міжнародного співробітництва, інтенсивність інформаційного обміну, підсилення політичної та економічної взаємозалежності між країнами. Ми стаємо свідками формування нової системи цінностей та нових нормативних регуляторів. Трансформації традиційних приватноправових інститутів сприяє розвиток цифрових технологій, що забезпечує розповсюдження визначених зразків та стандартів в різних державах. Правовий простір не може існувати без відповідної стандартизації – системи цінностей, орієнтацій, норм права, поведінки тощо – таким є шлях еволюції.

Платіжне право, як одна з найбільш динамічних сфер сучасного приватного права, формується на перетині економіки, технологій та правових традицій. Його становлення в Україні не можна розглядати ізольовано від європейського правового простору. Навпаки, воно є результатом системного правового запозичення, переосмислення та поступової інтеграції до *acquis* Європейського Союзу. У цьому контексті особливого значення набувають свободи внутрішнього ринку ЄС та спеціальні принципи платіжного права, які сформувалися в межах директивного регулювання ЄС.

Україна, підписавши у 2014 р. «Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергетики і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (в подальшому Угоду про асоціацію), яку ратифіковано 16.09.2014р., фактично прийняла не лише норми, а й свободи та принципи платіжного права ЄС, які необхідно

було імплементувати до внутрішнього законодавства. Однак, їх запровадження відбулося переважно опосередковано – без належної доктринальної та кодифікаційної фіксації. [1]

У правовій науці принципи розглядаються як концентроване вираження сутності права. Німецький правник Карл Ларенц визначав їх як керівні ідеї, що надають праву внутрішньої єдності, а французький юрист Жорж Ріпер підкреслював, що без принципів право втрачає свою моральну та системну основу [2; 3]. У сфері платіжного права принципи виконують особливу функцію: по-перше, вони забезпечують узгодження договірних та інституційних елементів; по-друге, вони виступають інструментом гармонізації правових систем і по-третє, вони формують правову реальність платіжних відносин не тільки всередині країни, а й на зовні, як окремий правовий інститут приватного права.

Як зазначалося вище, формування платіжного права України відбувалося під впливом європейського права, що добре прослідковується на хронології прийняття нормативно-правових актів та правових реалій, які цей процес супроводжували. В цілому можна умовно виділити три етапи: європейський, інтеграційний та національний. Так, завдяки європейському етапу починаючи з прийняття таких актів, як Директиви 2007/64/EC – Payment Services Directive (PSD 1), від 13.11.2007 р. та її оновленої редакції Директиви (ЄС) 2015/2366 – Payment Services Directive (PSD 2) від 25.11.2015 р., яка замінила PSD 1 з 13.01.2018 р., було сформульовано категорію платіжних послуг, закладено принципи конкуренції, відкритості та захисту користувачів, а також створена цифрова модель платіжної системи [4; 5]. Британські правники Майкл Бріндл та Реймонд Кокс зазначають, що Payment Services Directive (PSD 2) «перетворила платіжне право з банківського додатку на самостійну правову систему» [6]. Інтеграційний етап мав прояв у підписанні Угоди про асоціацію (27.06.2014 р.) та моменті набрання нею чинності (01.09.2017 р.). Конкретні норми Угоди про асоціацію свідчать про наближення законодавства України до стандартів ЄС (ст. 114), визнання Україною свободи надання послуг (ст. 88), а також імплементацию Україною актів ЄС

(Додаток XVII). Це означало прийняття Україною свободи та принципів внутрішнього ринку ЄС. Спостерігаючи історично національний етап формування платіжного права слід зупинитися на Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», від 05.04.2001 р., який втратив чинність 01.08.2023 р. та Законі України «Про платіжні послуги» № 1591-IX від 30.06.2021 р., який набрав чинності з 01.08.2022 р. [7; 8]. Останній закон закріпивши open banking та визначивши права користувачів фактично імплементував норми Директиви PSD 2.

Процес законотворчої діяльності дає підстави вважати, що Україна визнаючи економічну складову права ЄС, яка присвячується створенню загального ринку та формуванню єдиної політики в різних сферах підприємницької діяльності, включаючи платіжні послуги, визнає їх існування в двох рівнях регулювання: інституційному (організаційному) та економічному (матеріальному). Платіжне право належить до економічного права ЄС, оскільки воно спрямоване на регулювання ринку платіжних послуг як складової внутрішнього ринку. У цьому контексті під платіжним правом доцільно розуміти сукупність норм приватного (переважно договірної) та публічного права, які регулюють надання платіжних послуг, правовий статус надавачів таких послуг та взаємодію учасників платіжних відносин у процесі здійснення грошових зобов'язань.

Важливо зазначити, що платіжне право, на відміну від класичної доктрини цивільного права не обмежується діяльністю банків, як спеціальних суб'єктів, а охоплює ширше коло самостійних, юридично рівних учасників із вільним волевиявленням при укладенні договорів на цьому ринку (платіжні установи, установи електронних грошей, fintech-компанії), що підтверджує його самостійний характер у системі приватного права. Які ж принципи забезпечують існування єдиного платіжного простору та як вони корелюються із вітчизняним законодавством?

В платіжному праві ЄС існує система, яка складається з загальних принципів внутрішнього ринку ЄС та спеціальних принципів характерних для платіжного права. Чотири загальні принципи включають: свободу руху капіталу; свободу

надання послуг; свободу установи та свободу руху осіб. Серед спеціальних принципів платіжного права слід зазначити: 1. Принцип гармонізації – платіжне право потребує не фрагментарності національних правопорядків, а гармонізації на законодавчому рівні держав-членів. 2. Принцип конкуренції та відкритого доступу, який спрямований на допуск небанківських установ на ринок платіжних послуг, розвиток fintech та зниження вартості послуг, що надаються. 3. Принцип захисту користувачів, який включає прозорість умов договорів, право на відшкодування шкоди та відповідальність за несанкціоновані операції. 4. Принцип безпеки платежів, який реалізується через аутентифікацію, вимоги до захисту даних та стандарти комунікації. 5. Принцип відкритого банкінгу, який є новим в межах PSD 2 та ключовим для розуміння змін в доктрині цивільного права. Він надав доступ третіх осіб до рахунків з метою формування цифрової платіжної екосистеми. За допомогою розвитку принципів є можливість спостерігати розвиток платіжного права у сфері надання послуг, який демонструє перехід від банкоцентричної моделі до відкритої, технологічно орієнтованої платіжної екосистеми.

Таким чином, свободи ЄС через Угоду про асоціацію стають основою платіжного права України та частиною внутрішнього правопорядку. Так, ст. 88 Угоди про асоціацію зазначається про відкритий доступ до ринку, що і було реалізовано в Законі України «Про платіжні послуги».

Однак, спеціальні принципи платіжного права пройшли імплементацію без формалізації – вони не закріплені в праві України прямо, а виводяться з інших норм опосередковано. Слід визнати, що сучасне приватне право функціонує через галузеві принципи, що закріплені у ст. 3 ЦК України, тобто тлумачення відбувається за допомогою загальних засад цивільного права, але слід також визнати, що відсутність концептуалізації принципів призводить до фрагментарності правозастосування, відсутності єдиної доктрини та складності тлумачення.

Закон України «Про платіжні послуги» № 1591-IX не містить прямого переліку принципів надання платіжних послуг, однак вони можуть бути виведені індуктивно із норм

закону, що відповідає класичному підходу цивілістики. Для відповідності вітчизняної системи більш концептуалізованій системі ЄС, на нашу думку, в процесі оновлення цивільного законодавства слід прямо закріпити систему принципів надання платіжних послуг, яка включає: принцип гармонізації та євроінтеграційної адаптації; принцип конкуренції та відкритого доступу; принцип захисту прав користувачів (споживачів) платіжних послуг; принцип безпеки платежів та принцип відкритого банкінгу.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергетики і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 р., із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 21.04.2026);
2. Larenz K. Metodologia da Ciência do direito. Lisboa, 1997. URL: <https://www.kufunda.net/publicdocs/Karl%20Larenz%20Metodologia%20da%20Ciencia%20do%20Direito.pdf> (дата звернення: 21.04.2026);
3. Ripert G. La règle morale dans les obligations civiles. – Paris : LGDJ, 1949. URL: <https://bib.kuleuven.be/rbib/collectie/archieven/boeken/ripert-reglemoraleobligations-1949.pdf> (дата звернення: 01.05.2026);
4. Directive 2007/64/EC of the European Parliament and of the Council of 13 November 2007 on payment services in the internal market // Official Journal of the European Union. 2007. L 319. P. 1-36;
5. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market // Official Journal of the European Union. 2015. L 337. P. 35–127;
6. Brindle M., Cox R. The Law of Bank Payments. 5th ed. London : Sweet & Maxwell, 2018. 669 p.
7. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text> (дата звернення: 01.05.2026);
8. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 01.05.2026).

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Hatamov Bakhtiyar Husan oghlu

Senior lecturer of the Department of “Humanitarian Subjects”
at Azerbaijan Cooperation University,
Doctor of Philosophy in Law

CURRENT PROBLEMS OF LABOUR LAW AND SOCIAL PROVISION LAW: IN THE CONTEXT OF MODERN EMPLOYMENT AND SOCIAL PROTECTION

Introduction

Labor law and the right to social provision are important legal institutions of the social state. Labor law regulates employees' rights in the labour process, working conditions, wages, working and rest time, occupational safety, and the employer's responsibility. Social security law, in turn, ensures the protection of individuals in cases of illness, old age, disability, unemployment, maternity, and other social risks.

The rights to labour and social provision are enshrined among the fundamental human rights in the Constitution of the Republic of Azerbaijan [2]. In Azerbaijani legal literature, the sources of social provision law are explained as a system of normative acts regulating relations connected with pensions, benefits, social assistance, and social services. In Ukrainian legal doctrine, social provision law is also regarded as an independent branch of law aimed at protecting fundamental social rights of individuals [5].

As platform work, remote labour, self-employment, and informal employment continue to expand in the modern labour market, the relationship between labour law and social security law need to be reconsidered. International Labour Organization reports also identify new forms of employment, gaps in social protection and the principle of decent work as pressing issues.

1. Changes in labour relations and the problem of legal qualification

One of the current problems of labour law is the proper legal determination of modern forms of employment. Traditional employment relations are characterized by the employee's subordination to the employer, performance of a specific labour function, receipt of wages, and compliance with internal labour discipline [3].

However, platform work, freelance activity, remote work, and project-based employment have altered these classical features.

In many cases, individuals are formally presented as independent contractors or service providers; however, in practice, they are actually economically dependent on a particular platform or employer. If a person works continuously for the same entity, derives their main income from it, and the organization of work is subject to the other party's control, then it is appropriate to apply labour law protection mechanisms to such relationships.

This approach is consistent with the social purpose of labour law. Otherwise, such individuals may remain outside the scope of rights such as minimum wage, paid leave, limitation of working hours, safe working conditions, social insurance, and unemployment protection. In Ukrainian labour law doctrine as well, the legal status of the employee is regarded as a key element of employment relations [6].

2. Platform work, algorithmic management, and remote employment

Digital platforms have created a new model of employment in the labour market. The number of individuals working through platforms in areas such as taxi services, delivery, online services, programming, design, and others is increasing. These platforms influence workers' access to orders, their ratings, income levels, and even their removal from the platform. In this context, classical managerial instructions are replaced by algorithmic management.

It is noted in the European Union's Directive (EU) 2024/2831 on Platform Work that algorithmic monitoring and automated decision-making systems play a significant role in the operation

of the platform. For this reason, transparency, human control, the right to appeal decisions and the protection of information in the work of the platform require special legal guarantees.

Remote and hybrid work models have also created new challenges in labor law. Although remote work provides flexibility, it weakens the boundary between working time and personal life. If an employee remains accessible through email and messaging platforms even after working hours, the right to rest becomes effectively restricted. Therefore, recognition of the “right to disconnect” is of significant importance.

The legal regulation of remote work should include the determination of working and rest periods, the limits of electronic monitoring, the rules regarding the provision of work equipment and reimbursement of expenses, as well as the обеспечение of healthy and safe working conditions. Azerbaijani scholars addressing occupational safety also consider safe working conditions to be one of the fundamental requirements of labor relations [1].

3. Universality and Social Insurance Gaps in Social Provision Law

One of the main problems in social security law is that social protection remains tied to formal employment relationships. The traditional social security system is primarily based on the social insurance contributions of individuals working under employment contracts. However, in the modern labor market, self-employment, platform work, short-term contracts, and informal employment have become widespread.

These individuals are often not fully integrated into the social insurance system and therefore remain outside the scope of social protection in cases of retirement, illness, maternity, unemployment, and loss of working capacity. In the International Labour Organization report on social protection, eliminating social protection gaps and strengthening the principle of universality are identified as important priorities. ILO Convention № 102 also establishes the minimum standards of social security.

From this perspective, social provision law should not be dependent solely on employee status. Every individual should have access to fundamental social protection rights regardless

of their legal status in the labor market. This approach requires a transition from a “job-based protection” model to a “person-centered social protection” model.

Informal employment is also a serious issue at the intersection of labor and social provision law. Working without an employment contract, the unofficial payment of wages, and the non-payment of social insurance contributions leave workers outside the scope of legal protection. This not only weakens the employee’s future social security rights but also negatively affects the financial sustainability of the social insurance system.

The Law of the Republic of Azerbaijan “On Employment” defines the main directions of state policy in the labor market [4]. However, administrative measures alone are insufficient to reduce informal employment. The process of concluding employment contracts should be simplified, social insurance mechanisms should be made more flexible, and an income-based electronic social insurance model should be introduced for platform workers, self-employed individuals, and persons engaged in short-term employment.

Conclusion

The current problems of labor law and social provision law are connected with the transformation of the modern labor market. Platform work, remote labor, algorithmic management, informal employment, and self-employment require the reconsideration of classical legal concepts.

The primary task of labor law is not only to protect persons working under traditional employment contracts, but also all labor subjects who are, in practice, in a position of economic dependence. Social provision law, in turn, should not limit social protection solely to formal employee status, but should ensure minimum protection for every individual against social risks.

The extensive study of social protection, labor rights, and safe working conditions in Azerbaijani and Ukrainian legal literature demonstrates that legal regulation in these fields should be based on the principle of the social state.

International labor standards also confirm the same approach: even as the labor market changes, human dignity, social justice, and the right to decent work must be protected.

Thus, the future development of labor law and social security law should move beyond the concept of “job-based protection” toward a model of “person-centered social rights”. Such a model can ensure legal stability, social justice, and more effective protection of individuals within the modern labor market.

Summary

In modern times, the right to work and the right to social provision face new challenges against the backdrop of the digital economy, remote work, platform employment and the expansion of informal labor relations. While the traditional model of labor law is based on the principles of sustainable employment, employment contract and subordination to the employer, in the modern labor market these criteria are changing. The thesis discusses the issues of legal qualification of labor relations, the status of platform workers, algorithmic management, the right to rest at remote work, informal employment and the universality of social protection. As a result, it is shown that modern legal regulation should move from the “work-related protection” model to the “human-related social protection” model.

References

1. Cavadov E. M., Mammadov I. M., Sadikhova M. Sh. Occupational Health and Safety. Baku : ADPU Publishing House, 2024.
2. Constitution of the Republic of Azerbaijan. URL: <https://e-qanun.az/framework/897>
3. Labor Code of the Republic of Azerbaijan. URL: <https://e-qanun.az/framework/46943>
4. Law of the Republic of Azerbaijan “On Employment. URL: <https://e-qanun.az/framework/39846>
5. Yaroshenko O. M., Sliusar A. M., Vietukhova I. A., etc. Social Security Law : Textbook / general ed. O. M. Yaroshenko. Kharkiv : Pravo, 2019.
6. Yaroshenko O. M. et al. Labor Law of Ukraine : Textbook. Kharkiv, 2022.

О. В. Байло

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ЗА ПРОГУЛ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах сучасних викликів, зумовлених воєнним станом в Україні, питання розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця у зв'язку з прогулом залишається актуальним. Прогул традиційно вважається одним із найбільш розповсюджених дисциплінарних проступків, проте оцінка його правомірності вимагає збалансованого врахування інтересів обох сторін трудових правовідносин. Сучасний етап розвитку трудового права характеризується не лише інтенсивним формуванням судової практики, а й підготовкою нового Трудового кодексу України, що має суттєво змінити підходи до регулювання цієї сфери.

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 40 КЗпП України, прогулом вважається відсутність працівника на роботі більше трьох годин протягом робочого дня без поважних причин. Тлумачення цього поняття, надане Пленумом Верховного Суду України ще у 1992 році, визначає прогул як відсутність як протягом усього дня, так і більше трьох годин безперервно або сумарно [1].

Л. Д. Менів звертає увагу, що «наукові підходи до визначення поняття прогулу свідчать про існування різних доктринальних позицій щодо його змісту. Одні дослідники пов'язують прогул виключно з фактом відсутності працівника на роботі протягом певного часу, тоді як інші підкреслюють необхідність врахування суб'єктивного елементу – вини працівника. Така дискусійність підтверджує складність правової природи прогулу як дисциплінарного проступку» [2, с. 462].

Сучасна судова практика Верховного Суду акцентує увагу на тому, що для кваліфікації відсутності як прогулу необхідно довести не просто факт неявки на робочому місці, а відсутність працівника «на роботі» в цілому. Робочим місцем вважається

певна зона, де працівник виконує обов'язки, тоді як прогул – це відсутність на території суб'єкта господарювання. Крім того, для певних категорій, зокрема педагогічних працівників, Верховний Суд виробив позицію, що навіть відсутність менше трьох годин може вважатися прогулом, якщо це призвело до зриву навчального процесу та залишило дітей без нагляду (Постанова Верховного Суду від 02.12.2025 р. у справі № 398/3043/23 [3]).

Найбільш дискусійним аспектом залишається критерій «поважності» причин відсутності. Законодавство не містить їх вичерпного переліку, що зумовлює широке поле для суддівського розсуду.

Відповідно до усталеної судової практики причину відсутності працівника на роботі можна вважати поважною, якщо явиці на роботу перешкоджали істотні обставини, які не можуть бути усунуті самим працівником, зокрема: пожежа, повінь (інші стихійні лиха); аварії або простій на транспорті; виконання громадянського обов'язку (надання допомоги особам, потерпілим від нещасного випадку, порятунок державного або приватного майна при пожежі, стихійному лиху); догляд за захворілим знезап'я членом родини; відсутність на роботі з дозволу безпосереднього керівника; відсутність за станом здоров'я.

До традиційно поважних причин відносять стан здоров'я. Відсутність за станом здоров'я може підтверджуватися не лише листком непрацездатності, а й будь-якими іншими медичними документами – довідками установи, виписками з амбулаторної карти тощо. Цікавою представляється справа 761/40281/20, при розгляді якої Верховним Судом було встановлено, що позивач працювала помічником вихователя, 11.11.2020 її було звільнено за прогул без поважних причин у період з 04 до 07.11.2020. Позивач вважала звільнення незаконним, оскільки 04 та 06.11.2020 вона хворіла і зверталася до сімейного лікаря, а 05 та 07 листопада у неї були вихідні дні згідно з тимчасовим графіком роботи. Вона стверджувала, що хвороба може підтверджуватися не лише листком непрацездатності, а й іншими медичними документами. В обґрунтування своєї позиції позивач надала довідки лікаря, відповідно

до яких позивач перебувала на прийомі 04 листопада лише 15 хвилин (з 10:15 до 10:30) та 06 листопада – 15 хвилин (з 09:15 до 09:30), листок непрацездатності їй не видавався через відсутність ознак непрацездатності. Суд дійшов висновку тимчасова непрацездатність засвідчується листком непрацездатності. Довідка про консультацію лікаря протягом 15 хвилин не підтверджує неможливість виконання трудових обов'язків протягом усього робочого дня [4].

Запровадження воєнного стану істотно вплинуло на тлумачення поважності причин відсутності. Об'єктивні обставини війни (активні бойові дії, загроза життю, перебування в укритті під час повітряної тривоги) не можуть розцінюватися як прогул. Верховний Суд наголошує, що якщо робоче місце розташоване в зоні активних бойових дій (наприклад, у м. Маріуполь на початку вторгнення), відсутність працівника є безумовно виправданою необхідністю збереження життя. Проте саме по собі «введення воєнного стану не є «автоматичною» поважною причиною» [5]: якщо підприємство критичної інфраструктури працює у штатному режимі на безпечній території, а працівник не виходить на роботу без пояснень, таке звільнення може бути визнане законним.

Законність звільнення за прогул критично залежить від дотримання роботодавцем встановленої процедури. Алгоритм дій включає: фіксацію відсутності (службова записка, акт про відсутність, складений не менше ніж двома особами); вжиття заходів для з'ясування причин (телефонні дзвінки, повідомлення в месенджерах, листи); витребування письмових пояснень відповідно до ст. 149 КЗпП України.

Тягар доведення законності звільнення та вини працівника покладається виключно на роботодавця (згідно зі стандартами Конвенції МОП № 158). Відсутність доказів ознайомлення працівника з його конкретним робочим місцем або правилами внутрішнього розпорядку часто стає підставою для поновлення на роботі. Також суди вказують, що табель обліку робочого часу не є достатнім доказом прогулу, якщо факт неявки не зафіксований окремим актом у день проступку.

Проект Трудового кодексу України пропонує модернізований підхід до дисциплінарної відповідальності. Відповідно

до п. 2 ч. 1 ст. 97 Проекту, прогул визначається як «відсутність на роботі без поважної причини протягом усього робочого дня» [6], що свідчить про потенційну відмову від чинного критерію «більше трьох годин».

Варто відзначити унормування Проектом Трудового кодексу України процедурних питань звільнення, зокрема і щодо звільнення за прогул. Так, факт порушення обов'язково має бути зафіксовано актом у довільній формі, з яким працівник має бути ознайомлений протягом п'яти робочих днів. Відповідно до вимог проекту Трудового кодексу України роботодавець зобов'язаний запропонувати надати пояснення, проте відмова працівника не перешкоджає звільненню. Проектом Трудового кодексу України вдосконалено темпоральні межі застосування дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення у зв'язку з винними діями працівника (порушенням (невиконанням чи неналежним виконанням) працівником його трудових обов'язків). Так, роботодавець має право розірвати договір не пізніше 30 днів з дня виявлення порушення та 180 днів з дня його вчинення.

Окремою підставою для звільнення (ст. 100 Проекту) є відсутність працівника та інформації про причини такої відсутності понад 120 днів поспіль.

Важливою новелою Проекту Трудового кодексу України є ст. 112, яка визначає днем звільнення останній день фактичного виконання обов'язків. Це має усунути тривалі дискусії в судовій практиці щодо можливості звільнення «заднім числом» у випадках, коли працівник більше не з'являвся на роботу після прогулу.

Висновки. Аналіз судової практики та наукових підходів свідчить про поступову трансформацію інституту звільнення за прогул від формального підрахунку годин відсутності до глибокого аналізу вини працівника та об'єктивних обставин неявки. В умовах війни суди виявляють гнучкість, пріоритезуючи захист життя та здоров'я над трудовою дисципліною. Проект Трудового кодексу України пропонує більш чіткі процедурні рамки, проте звужує поняття прогулу до відсутності протягом усього робочого дня, що вимагатиме від роботодавців ще більшої ретельності у зборі доказової бази. Запропоновані

зміни сприятимуть встановленню справедливого балансу у трудових відносинах та зменшенню кількості незаконних звільнень у майбутньому.

Література

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92?lang=uk#Text>
2. Менів Л. Д. Звільнення за прогул без поважної причини у період дії воєнного стану: судова практика. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2026. Випуск № 02. Частина 1. С. 460–466. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/357415/343314>
3. Постанова Верховного Суду від 02.12.2025 р. у справі № 398/3043/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132278913>
4. Постанова Верховного Суду від 03.12.2025 р. у справі № 761/40281/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132431394>
5. Постанова Верховного Суду від 27.11.2024 р. у справі № 552/7015/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123567740>
6. Трудовий кодекс України : законопроект реєстр.н. 14386 від 15.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516>

О. М. Потопахіна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ ТА ДАНІЙ

Система соціального захисту є одним із ключових індикаторів рівня розвитку демократичної та соціальної держави. В умовах сучасних соціально-економічних викликів, пов'язаних із глобалізаційними процесами, демографічними змінами, міграцією населення та наслідками воєнних дій, особливої

актуальності набуває дослідження ефективності механізмів соціального забезпечення в різних країнах світу. Для України, яка перебуває на етапі реформування соціальної сфери та гармонізації національного законодавства із європейськими стандартами, значний науковий і практичний інтерес становить досвід Королівства Данія як держави зі сформованою моделлю соціальної держави.

Соціальний захист традиційно розглядається як система правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя населення у випадках настання соціальних ризиків. Конституція України закріплює право громадян на соціальний захист у статті 46, відповідно до якої громадяни мають право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, безробіття, старості та в інших випадках, передбачених законом [1, ст. 46]. Водночас Конституція Данії прямо не містить розгорнутого переліку соціальних прав, однак данська модель соціальної держави базується на принципах універсальності, солідарності та високого рівня державної відповідальності за добробут населення.

Система соціального захисту Данії належить до так званої скандинавської або універсальної моделі welfare state. Її характерними рисами є високий рівень соціальних гарантій, значна роль держави у фінансуванні соціальних програм, розвинена система соціальних послуг та широкий доступ населення до соціального забезпечення незалежно від рівня доходу. Соціальна політика Данії ґрунтується на принципі універсальності, відповідно до якого більшість соціальних виплат і послуг надаються всім громадянам як невід'ємне право [2, с. 114]. Такий підхід відповідає сучасним європейським стандартам соціального забезпечення та визнається одним із найбільш ефективних серед держав Європейського Союзу [3, с. 2].

Особливістю данської моделі є переважне фінансування соціальних програм за рахунок податкових надходжень. Данія має один із найвищих рівнів оподаткування у світі, що дозволяє забезпечувати високий рівень соціальних стандартів, безоплатну медичну допомогу, освіту, підтримку сімей із дітьми, осіб похилого віку та безробітних. Значна увага приділяється

активній політиці зайнятості, спрямованій на інтеграцію громадян у ринок праці, а не лише на надання матеріальної допомоги [4, с. 67].

На відміну від Данії, система соціального захисту України характеризується поєднанням страхових та бюджетних механізмів соціального забезпечення. Основу правового регулювання становлять Конституція України, Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», Закон України «Про соціальні послуги» та інші нормативно-правові акти [5].

Українська система соціального забезпечення тривалий час функціювала в умовах недостатнього фінансування, фрагментарності законодавства та надмірної бюрократизації механізмів надання соціальної допомоги. Суттєвий вплив на соціальну сферу справили економічна нестабільність, пандемія COVID-19 та поточні воєнні дії, що спричинили значне збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю та громадян, які потребують державної підтримки. За даними Міжнародної організації праці, сучасні кризові процеси суттєво підвищують навантаження на національні системи соціального захисту та потребують розширення механізмів соціальної підтримки населення [6, с. 15].

Окремої уваги заслуговує соціальна підтримка, яку Королівство Данія надало громадянам України, що були змушені залишити територію держави внаслідок воєнних дій в країні. Після прийняття спеціального закону про тимчасовий захист українців Данія забезпечила біженцям доступ до житла, медичного обслуговування, освіти, соціальної допомоги та програм працевлаштування. Українські громадяни отримали право на фінансову підтримку, інтеграційні курси, мовне навчання та соціальні послуги на рівні муніципалітетів. Такий підхід свідчить про високий рівень гуманітарної відповідальності Данії та практичну реалізацію принципів соціальної держави, заснованих на захисті людської гідності, соціальної солідарності та недискримінації [7, с. 3].

Порівняльний аналіз систем соціального захисту України та Данії дозволяє виокремити низку принципових відмін-

ностей. По-перше, у Данії переважає універсальний підхід до соціального забезпечення, тоді як в Україні значна частина соціальної допомоги має адресний характер і залежить від матеріального становища особи. По-друге, данська модель характеризується високим рівнем децентралізації соціальних послуг: значні повноваження у сфері соціального забезпечення належать муніципалітетам (*kommune*). В Україні ж система соціального захисту залишається значною мірою централізованою.

Крім того, Данія активно впроваджує цифрові механізми адміністрування соціальних послуг (системи *NemID/MitID*, *eIndkomst*, *Jobnet.dk* та ін.), що забезпечує прозорість, оперативність та мінімізацію бюрократичних процедур. Україна також здійснює цифровізацію соціальної сфери, зокрема через функціонування електронних сервісів та платформи «Дія», однак рівень інтеграції цифрових технологій у систему соціального забезпечення все ще потребує вдосконалення.

Важливою перевагою данської моделі є високий рівень довіри населення до державних інституцій та ефективний механізм соціального партнерства між державою, роботодавцями та профспілками. Для України характерним залишається низький рівень довіри до органів державної влади та недостатня ефективність механізмів соціального діалогу.

Водночас повне запозичення данської моделі соціального захисту в Україні є неможливим через відмінності в економічному розвитку, рівні бюджетного забезпечення та історичних особливостях формування соціальної політики. Однак окремі елементи скандинавської моделі можуть бути адаптовані до українських реалій. Насамперед це стосується розвитку системи соціальних послуг на місцевому рівні, підвищення ефективності адміністрування соціальних виплат, цифровізації соціальної сфери та посилення активної політики зайнятості.

Таким чином, система соціального захисту Данії є прикладом ефективної реалізації концепції соціальної держави, що базується на принципах універсальності, соціальної солідарності та високого рівня державних гарантій. Україна перебуває на етапі трансформації власної системи соціального забезпечення відповідно до європейських стандартів. Використання

позитивного досвіду Данії може сприяти підвищенню ефективності української соціальної політики, забезпеченню належного рівня соціальних гарантій та зміцненню принципів соціальної справедливості.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 11.05.2026).
2. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton : Princeton University Press, 1990. 248 p.
3. European Commission. Social Protection Systems in the EU: Denmark. Brussels, 2024. URL: European Commission https://ec.europa.eu/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.05.2026).
4. Greve B. The Routledge Handbook of the Welfare State. London : Routledge, 2022. 438 p.
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV. URL: Верховна Рада України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 11.05.2026); Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: Верховна Рада України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 11.05.2026); Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01 червня 2000 р. № 1768-III. URL: Верховна Рада України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176814?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 11.05.2026).
6. International Labour Organization. World Social Protection Report 2024-2026. Geneva : ILO, 2024. URL: International Labour Organization https://www.ilo.org/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.05.2026).
7. Danish Immigration Service. Special Act for Persons Displaced from Ukraine. URL: <https://www.nyidanmark.dk> (дата звернення: 11.05.2026).

С. В. Ромашкін

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМИ СТЯГНЕННЯ ЗАБОРГОВАНOSTІ ПО ЗАРОБІТНІЙ ПЛАТІ ТА КОМПЕНСАЦІЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ СЕРЕДНЬОГО ЗАРОБІТКУ ЗА ЧАС ЗАТРИМКИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

Випадки, коли працівник звільняється, а роботодавець не проводить повний розрахунок у день звільнення, на жаль, зустрічаються досить часто. У більшості ситуацій сторони не сперечаються, що працівник працював і був звільнений. Основний спір – чи виплатив роботодавець всі належні гроші. Позивачі звертаються до суду з вимогою стягнути заробітну плату, яку не виплатили, та середній заробіток за час затримки. Роботодавці іноді намагаються послатися на фінансові труднощі або відсутність коштів, проте суд наголошує, що це не звільняє від обов'язку провести розрахунок у день звільнення.

При цьому суд оцінює докази, що підтверджують виплату або її відсутність. Якщо роботодавець не надає належних документів, суд задовольняє вимоги працівника.

Згідно з вимогами ч. 1 ст. 47 та ч. 1 ст. 116 КЗпП України, виплата усіх сум, що належать працівнику від підприємства чи установи проводиться у день звільнення [1]. У разі невиконання з вини власника або уповноваженого ним органу, звільненому ним працівникові усіх сум, які повинні бути йому виплачені на день його звільнення, згідно з вимогами ч. 1 ст. 117 КЗпП України, роботодавець повинен виплатити цьому працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку або до дня ухвалення судового рішення, якщо розрахунок не проведено.

Крім того, суди враховують справедливість і пропорційність. Наприклад, середній заробіток за час затримки – це компенсація за невчасну виплату, а не додатковий дохід

або бонус. Верховний Суд у постанові № 320/46910/23 підкреслив, що середній заробіток не повинен перевищувати суму фактичної заборгованості із заробітної плати. Суд оцінює, скільки затримувалася виплата і яку суму фактично винен роботодавець, щоб знайти баланс: працівник отримав своє, а роботодавець не був покараний більше, ніж треба.

Згідно із вимогами ст. 34 ЗУ «Про оплату праці», компенсація працівникам втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням строків її виплати проводиться відповідно до індексу зростання цін на споживчі товари і тарифи на послуги у порядку, встановленому чинним законодавством [2]. Згідно з ч. 5 ст. 95 КЗпП України, також передбачено виплату з урахуванням індексації. В зв'язку з тим, що підприємство порушило норми КЗпП України, а саме ст. 117 КЗпП України, не виплатило з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені у ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір, підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки на день фактичного розрахунку. Такий середній заробіток фактично є заробітною платою, яка у відповідності до Закону України «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати» підлягає індексації. Факт того, що відповідач всупереч закону не здійснював нарахування цього грошового доходу позивачу у встановлений законом період, а саме – за весь час затримки по день фактичного розрахунку, – не звільняє відповідача від встановленої законом відповідальності.

Приписами ч. 5 ст. 97 КЗпП України та ч.3 ст. 15 Закону України «Про оплату праці» передбачено, що оплата праці працівників здійснюється в першочерговому порядку, а всі інші платежі здійснюються власником або уповноваженим ним органом після виконання зобов'язань щодо оплати праці. Згідно до ч. 6 ст. 24 Закону України «Про оплату праці» своєчасність та обсяги виплати заробітної плати працівникам не можуть бути поставлені в залежність від здійснення інших платежів та їх черговості.

Статтею 116 КЗпП України визначено, що при звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення. Якщо працівник в день звільнення не працював, то зазначені суми мають бути виплачені не пізніше наступного дня після пред'явлення звільненим працівником вимоги про розрахунок. Про суми, нараховані та виплачені працівникові при звільненні, із зазначенням окремо кожного виду виплати (основна та додаткова заробітна плата, заохочувальні та компенсаційні виплати, інші виплати, на які працівник має право згідно з умовами трудового договору і відповідно до законодавства, у тому числі при звільненні) роботодавець повинен письмово повідомити працівника в день їх виплати.

Як роз'яснив Пленум Верховного Суду України в п. 20 постанови від 24 грудня 1999 року № 13 «Про практику застосування судами законодавства про оплату праці», установивши при розгляді справи про стягнення заробітної плати у зв'язку із затримкою розрахунку при звільненні, що працівникові не були виплачені належні йому від підприємства, установи, організації суми в день звільнення, коли ж він у цей день не був на роботі – наступного дня після пред'явлення ним роботодавцеві вимог про розрахунок, суд на підставі ст. 117 КЗпП України стягує на користь працівника середній заробіток за весь період затримки розрахунку, а при не проведенні його до розгляду справи – по день постановлення рішення, якщо роботодавець не доведе відсутності в цьому своєї вини. Сама по собі відсутність коштів у роботодавця не виключає його відповідальності.

Метою такого законодавчого регулювання є захист майнових прав працівника у зв'язку з його звільненням з роботи, зокрема захист права працівника на своєчасне одержання заробітної плати за виконану роботу, яка є основним засобом до існування працівника, необхідним для забезпечення його життя.

Також, як зазначив Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду під час розгляду цивільної справи № 646/3282/17 (постанова від 19.10.2021) слід також мати на увазі, що працівник є слабшою, ніж роботодавець стороною у трудових правовідносинах.

З ст. 117 КЗпП України вбачається, що у разі не виплати з вини роботодавця належних звільненому працівникові сум у строки, визначені ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку, але не більш як за шість місяців.

Проаналізувавши вищевказану норму права вбачається, що головною вимогою для стягнення з роботодавця на користь працівника його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку, є вина роботодавця.

Статтею 81 ЦПК України визначено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях [3].

Відповідно до ст. 76 ЦПК України доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 № 14 «Про судові рішення у цивільній справі», враховуючи принцип безпосередності судового розгляду, рішення може бути обґрунтоване лише доказами, одержаними у визначеному законом порядку та дослідженими в судовому засіданні.

Статтею 89 ЦПК України передбачено, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів).

Підсумовуючи викладене, роботодавець в день звільнення має виплатити належні працівнику кошти; якщо роботодавець зі своєї вини своєчасно не розрахувався зі звільненим працівником, то він зобов'язаний виплатити працівнику його середній заробіток за весь час затримки до дня фактичного розрахунку, але не більше шести місяців; виплата працівнику його середнього заробітку здійснюється за весь час затримки по день фактичного розрахунку в робочих днях, починаючи з наступного дня після звільнення.

Література

1. Кодекс законів про працю України № 322-VIII від 10.12.71 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
2. «Про оплату праці» : Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР, № 3680-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

В. В. Савицький

аспірант кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
Наковий керівник: ***А. О. Гавловська***
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕТЕРАНІВ В УКРАЇНІ

Тривала повномасштабна агресія російської федерації проти України зумовила необхідність переосмислення системи соціального захисту ветеранів війни, яка сьогодні набуває значення не лише гуманітарного питання, а й складової

національної безпеки та суспільної стабільності. За прогнозами Міністерства у справах ветеранів України, після завершення війни кількість ветеранів та членів їх сімей може становити близько 5–6 мільйонів осіб [13]. Одночасно зростають і бюджетні видатки на ветеранську політику, зокрема у Державному бюджеті України на 2026 рік на підтримку ветеранів передбачено понад 18,9 мільярдів гривень [11]. За таких умов традиційна модель соціального забезпечення, орієнтована переважно на систему пільг і компенсацій, потребує модернізації, спрямованої на формування комплексного механізму соціального захисту, який би поєднував принципи адресності, соціальної справедливості, цифровізації послуг та ефективного реагування на сучасні соціально-економічні виклики.

Конституційний базис соціального захисту ветеранів ґрунтується на положеннях статей 1, 3 та 46 Конституції України, які визначають Україну як соціальну і правову державу, утверджують людину, її життя та гідність найвищою соціальною цінністю, а також гарантують право кожного на соціальний захист у випадках, передбачених законом. Важливе значення має принцип недопустимості звуження змісту та обсягу існуючих прав людини і громадянина при прийнятті нових законів [2, ст. 1, 3, 46].

Чинне законодавство значною мірою зберігає патерналістський підхід, за якого держава виступає основним суб'єктом визначення обсягу та механізмів реалізації соціальних гарантій, при цьому участь самих ветеранів та ветеранських організацій у формуванні державної політики залишається обмеженою. Зокрема, ключовий нормативно-правовий акт, у сфері соціального захисту ветеранів – Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі – Закон) [3], попри чисельні зміни залишається зосередженим переважно на системі пільг і соціальних гарантій для ветеранів. Як слушно зауважує Б. Торохтій, норми вказаного закону практично не регламентують роль ветеранських організацій у формуванні державної політики в сфері соціального забезпечення ветеранів, обмежуючись декларативним закріпленням взаємодії з інститутами громадянського суспільства [10, с. 77].

Водночас у практиці соціальної роботи поширеним є так званий «дефіцитний» підхід, який розглядає ветерана як носія певних соціальних чи психологічних дисфункцій [9, с. 139]. На відміну від патерналізму, дефіцитний підхід визначає спосіб професійного сприйняття ветерана у практиці соціального супроводу та психологічної підтримки. За таких умов ветеран сприймається передусім як особа що потребує корекції або компенсації соціальних втрат. У поєднанні, обидва підходи формують модель взаємодії, у межах якої ветеран постає переважно як об'єкт соціальної опіки, а не як активний учасник суспільних процесів, здатний до самореалізації, професійного розвитку та повноцінної інтеграції у цивільне життя.

Зокрема, у ст. 17 Закону джерелами фінансування соціального забезпечення ветеранів визначається державний та місцеві бюджети, а реальне забезпечення пільг ставиться у залежність від наявності бюджетних асигнувань [3, ст. 17]. Такий розрив між юридичним закріпленням і фактичним механізмом реалізації суперечить принципу правової визначеності та практиці Конституційний Суд України, відповідно до якої соціальні гарантії, встановлені законом, не можуть бути поставлені у залежність від дискреційних бюджетних рішень держави. Зокрема, у своїх рішеннях Суд неодноразово наголошував, що держава зобов'язана забезпечувати реальне виконання законодавчо визначених соціальних прав і не може довільно звужувати їх зміст чи обсяг з мотивів недостатності бюджетних коштів (наприклад, рішення Конституційного Суду України від 27.07.2020 року № 3-р/2020) [4].

Актуальною у цьому контексті є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка в переважній більшості ґрунтується на положеннях ст. 1 Першого протоколу про захист прав людини і основоположних свобод майнові права особи підлягають захисту [1, ст. 1]. Так, у справах «Кечко проти України» та «Суханов та Ільченко проти України» ЄСПЛ наголосив на недопустимості відмови держави від виконання соціальних зобов'язань за наявності в особи «легітимних очікувань» [5; 6]. Наявна судова практика Верховного Суду свідчить про складнощі реалізації соціальних гарантій у зв'язку

з обмеженим фінансуванням, що проявляється у численних спорах щодо виплати передбачених законом пільг, компенсацій та одноразових допомог, а також у необхідності судового захисту права ветеранів на належне соціальне забезпечення у випадках невиконання державою своїх соціальних зобов'язань (наприклад, рішення Верховного Суду від 11.02.2026 року № 440/11441/25) [7].

Відповідно, важливим напрямом модернізації ветеранської політики є перехід до людиноцентричної концепції соціального захисту, орієнтованої на реінтеграцію ветерана у суспільство та створення умов для самореалізації. Зокрема, в цьому контексті важливого значення набуває розвиток державно-громадського партнерства. Американський досвід закріплений у Title 36 U.S. Code (Patriotic and National Observances, Ceremonies, and Organizations), демонструє ефективність інституціоналізованої участі ветеранських організацій у формуванні та реалізації державної політики. Зокрема, американська організація American Veterans (AMVETS) має офіційний консультативний статус та залучається до взаємодії з державними органами у сфері ветеранської політики. На відміну від української практики, така система забезпечує реальне залучення ветеранських спільнот до процесу ухвалення рішень. У зв'язку з цим доцільним є закріплення акредитації ветеранських організацій в Україні і надання їм консультативного статусу. Такі організації мають бути обов'язково залучені до розроблення нормативно-правових актів у сфері ветеранської політики та отримати право представляти інтереси ветеранів у адміністративних процедурах, що сприятиме підвищенню рівня участі ветеранів у процесах формування державної політики, забезпеченню реального врахування їхніх потреб та посиленню механізмів громадського контролю у сфері соціального захисту [8, с. 633–635].

У зв'язку із зазначеним, вважаємо за доцільне доповнити Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» нормою щодо обов'язкової участі акредитованих громадських об'єднань у формуванні та реалізації державної ветеранської політики, а також функціонування системи реалізації соціальних прав ветеранів.

Окремим елементом трансформації системи соціального захисту ветеранів виступає цифровізація механізмів реалізації їх прав. Функціонування електронної системи «е-Ветеран» має значення не лише як інструмент спрощення доступу ветеранів до соціальних, інформаційних та реабілітаційних послуг, а й як потенційний механізм забезпечення принципу правової визначеності у розумінні практики ЄСПЛ [12]. Автоматизований облік статусу ветерана, електронна фіксація права на соціальні гарантії та цифрове відстеження стадій надання допомоги сприяють мінімізації ризиків свавільної відмови у реалізації права та формуванню «легітимних очікувань» у розумінні практики ЄСПЛ.

Отже, ключовою проблемою сучасної ветеранської політики залишається недостатнє забезпечення принципу правової визначеності у питаннях фінансування соціальних гарантій ветеранів. Системне невиконання державою своїх соціальних зобов'язань потребує впровадження чітких юридичних механізмів забезпечення фінансування ветеранських гарантій. До таких механізмів доцільно віднести: 1) законодавче закріплення мінімального гарантованого обсягу видатків на забезпечення прав ветеранів як захищеної статті бюджету; 2) обов'язкове проведення правової та фінансової експертизи законопроектів, що передбачають нові соціальні гарантії; 3) запровадження механізму компенсації у разі прострочення державою виконання соціальних зобов'язань.

Реалізація зазначених механізмів сприятиме переходу від патерналістської моделі соціального забезпечення до людиноцентричної системи партнерської взаємодії держави та ветерана, орієнтованої на забезпечення правової визначеності та ефективної соціальної інтеграції ветеранів.

Література

1. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол від 20.03.1952 року № 994-535. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 07.05.2026 року).
2. Конституція України : Конституція від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.05.2026 року).

3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон від 22.10.1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 07.05.2026 року).
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за неконституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України : Рішення від 27.02.2020 року № 3-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-20#Text> (дата звернення: 08.05.2026 року).
5. Кечко проти України : Справа від 08.11.2005 року № 974_025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_025#Text (дата звернення: 07.05.2026 року).
6. Суханов та Ільченко проти України : Справа від 26.06.2014 року № 974_a16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text (дата звернення: 07.05.2026 року).
7. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11 лют. 2026 року № 440/11441/25 (адміністративне провадження № Пз/990/15/25). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134000869> (дата звернення: 09.05.2026 року).
8. Савицький В. В. Аналіз американської та української моделі співпраці громадянського суспільства і держави. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів* : матер. Міжнар. наук-практ. конф. (ХДУ, 13–14 листопада 2025 року) / за ред. Мельникової К.В. Івано-Франківська: ХДУ, 2025. 641 с. DOI: <https://zenodo.org/records/17938219> (дата звернення: 10.05.2026 року).
9. Сичова В. В., Вакулєнко С. М. Концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2024. № 102. С. 131–143. URL: <https://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2024/102/14.pdf> (дата звернення: 08.05.2026 року).
10. Торохтій Б. Г. Участь громадянського суспільства в формуванні та реалізації ветеранської політики. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2026 № 2, ч. 1. С. 74–80. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2026/04/12.pdf> (дата звернення: 08.05.2026 року).
11. Ветеранська політика у бюджеті-2026: більше житла, лікування, реабілітації та підтримки захисників і захисниць. Міністерство

- фінансів України. Вебсайт. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/veteranska_politika_u_biudzheti-2026_bilshe_zhitla_likuvannia_reabilitatsii_ta_pidtrimki_zakhisnikiv_i_zakhisnits-5560 (дата звернення: 14.05.2026 року)
12. е-Ветеран. Вебсайт. URL: <https://eveteran.gov.ua/> (дата звернення: 11.05.2026 року).
13. Мінветеранів формує нову державну ветеранську політику з урахуванням потреб та запиту ветеранської спільноти, – Максим Кушнір. *Міністерство у справах ветеранів України*. Вебсайт. URL: <https://mva.gov.ua/presenter/category/86-novini/minveteraniv-formue-novu-derzhavno-veteransku-politik-u-z-urahuvannyam-potreb-ta-zapitu-veteranskoi-spilnoti--maksim-kushnir> (дата звернення: 13.05.2026 року).

М. М. Шумило

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету

ПРАЦІВНИКИ, ЯКІ МАЮТЬ ДИТИНУ З ІНВАЛІДНІСТЮ, ЇХ ПРАВА ТА ГАРАНТІЇ В ПРОЄКТІ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ

Чинне трудове законодавство, не зважаючи на його застарілість та колізійність, можна охарактеризувати як соціально-орієнтоване. Йдеться не про те, що воно містить норми із соціального захисту, а те, що розвиває конституційну ідею, що Україна є соціальною державою. Ця засаднича ідея знайшла свій розвиток і при розробці проекту Трудового кодексу України (№ 14386 від 15.01.2026) [1] (далі – проект). Передовсім ми віднаходимо це в преамбулі проекту, а саме, що Кодекс розвиває визначені Конституцією України загальні засади, які проголошують Україну демократичною, соціальною та правовою державою. Проте дух Конституції наскрізно пронизує текст

проекту у контексті закріплення окремих прав та гарантій для окремих категорій працівників, серед яких і ті, хто має дітей з інвалідністю.

Згідно результатами проведеного ГО «Епіпросвіта» дослідження «Сильні мами: дослідження та адвокація для підтримки матерів дітей з інвалідністю» [2] (2025-2026), в Україні приблизно 160 000 жінок мають дітей з інвалідністю. Статус зайнятості матерів дітей з інвалідністю в Україні є відображенням їхнього високого прагнення до економічної самостійності, що реалізується всупереч численним системним перешкодам. Автори дослідження наголошують, що жінки у віці 30–45 років, що є піковим періодом професійної активності – випадають із ринку праці через відсутність системної підтримки. Аналіз показав, що група є неоднорідною за формою залученості: частина матерів працює повний або неповний робочий день офіційно; інші задіяні у фрілансі чи неформальному секторі; значна частина перебуває в активному пошуку роботи. Водночас суттєва частка респонденток, які наразі позиціонують себе як домогосподарки або перебувають у відпустці по догляду за дитиною, висловлюють готовність до працевлаштування за умови створення відповідних умов. Прийнятні формати зайнятості для матерів чітко орієнтовані на гнучкість та дистанційність.

У цьому контексті варто розкрити питання, які приписи містить проект щодо працевлаштування батьків, які мають дитину з інвалідністю. Передовсім, у проекті не зазначається гендерна прив'язка до жінки, оскільки працівником, який має дитину з інвалідністю може бути і чоловік.

Щодо робочого часу, то роботодавець зобов'язаний встановити робочий час неповної тривалості за заявою працівників, які мають дитину з інвалідністю, а також осіб, які взяли під опіку дитину або особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи (ст. 117 проекту). Крім цього, працівники, які мають дитину з інвалідністю, можуть залучатися до роботи в нічний час лише за їх письмовою згодою (ст. 119 проекту).

Щодо гнучкого режиму робочого часу, то з ініціативи працівника, який працює на умовах загального або іншого режиму робочого часу, гнучкий режим може встановлюватися,

зважаючи на виконувану ним роботу. У разі відмови у встановленні режиму гнучкого часу працівникам, які мають дитину з інвалідністю, роботодавець зобов'язаний обґрунтувати причини такої відмови у письмовій формі (стаття 124 проекту).

Щодо направлення у робочі відрядження, то працівники, які мають дитину з інвалідністю, можуть направлятися у робоче відрядження лише за їх письмовою згодою (ст. 187 проекту).

У проекті виокремлено особливості укладання трудового договору про надомну та дистанційну роботу.

Надомна робота може запроваджуватися індивідуальним актом роботодавця за заявою працівників, які мають дитину з інвалідністю, якщо це можливо, зважаючи на виконувану такими працівниками роботу, та роботодавець має для цього відповідні ресурси та засоби (ст. 62 проекту).

Дистанційна робота може запроваджуватися індивідуальним актом роботодавця за заявою, працівників, які мають дитину з інвалідністю, якщо це можливо, зважаючи на виконувану ними роботу, і роботодавець має для цього відповідні ресурси та засоби (ст. 63 проекту).

Тимчасове переведення на іншу роботу працівників, які мають дитину з інвалідністю, дозволяється лише за їх письмовою згодою.

Щодо відпусток.

Окрім щорічної основної оплачуваної відпустки стаття 133 проекту виокремлює з поміж відпусток, із народженням та вихованням дитини (дітей) – відпустку працівникам, які мають дітей, сина або дочку з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи.

Щорічні оплачувані відпустки повної тривалості у перший рік роботи, до настання шестимісячного строку безперервної роботи, за бажанням працівника надаються працівникам, які мають дітей віком до півтора року, дитину з інвалідністю (ст. 138 проекту) також, для таких працівників щорічні оплачувані відпустки за бажанням працівника надаються в зручний для нього час (ст. 138 проекту).

До стажу роботи, що дає право на щорічну основну оплачувану відпустку, зараховується, зокрема, час відпустки

працівникам, які мають дітей, повнолітніх сина або дочку з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи (ст. 137 проекту).

Відпустка без збереження заробітної плати за бажанням працівника надається в обов'язковому порядку працівникам, які мають дитину з інвалідністю – тривалістю до 14 днів на рік (ст. 153 проекту).

Як окремий вид відпустки передбачена відпустка тривалістю сім днів без урахування святкових днів надається за основним місцем роботи кожного календарного року матері та батьку сина або дочки з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи (ст. 151 проекту).

У разі припинення трудового договору працівникові виплачується грошова компенсація за всі не використані ним дні відпустки працівникам, які мають дітей, сина або дочку з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, перенесені з минулого календарного року. У разі смерті працівника грошова компенсація за невикористані ним дні щорічних оплачуваних відпусток, а також відпустки працівникам, які мають дітей, сина або дочку з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, що не були одержані за життя, виплачується членам сім'ї такого працівника, а у разі їх відсутності – входить до складу спадщини (ст. 142 проекту).

У контексті звільнення працівника, то поважними причинами, що надають працівникові право на визначення дня звільнення з роботи в разі розірвання трудового договору за власною ініціативою, визнаються: догляд за дитиною з інвалідністю (ст. 92 проекту).

Крім цього, проектом встановлюються гарантії для працівників у разі розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Так, забороняється розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з працівниками, які мають дитину з інвалідністю, крім випадків ліквідації юридичної особи-роботодавця, припинення фізичною особою функцій роботодавця та з підстав, передбачених статтями 98 («Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у зв'язку з нез'явленням працівника на роботу внаслідок тимчасової непрацездатності»), 100 («Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у зв'язку з відсутністю працівника»),

102 («Розірвання трудового договору за ініціативи роботодавця у разі встановлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі протягом строку випробування») (ст. 103 проекту).

Викладене доводить, що проект Трудового кодексу містить низку додаткових прав та гарантій для працівників, які мають дітей з інвалідністю, що на законодавчому рівні сприяє залученню таких працівників на ринок праці. Така законодавча рамка має значення не тільки у контексті підвищеного рівня захисту цієї категорії працівників, але і у контексті гостро кадрової кризи, яка тільки буде посилюватися.

Література

1. Тези підготовлені на базі публікації М. Шумила «Новий Трудовий кодекс посилить права батьків дітей з інвалідністю», яка доповнена та доопрацьована. Gazeta.ua. URL: https://gazeta.ua/articles/posuti/_novij-trudovij-kodeks-posilit-prava-batkiv-ditej-z-invalidnistyu/1248531 (дата звернення 27.04.2026)
2. Проект Трудового кодексу України реєстраційний номер 14386 від 15.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516> (дата звернення 27.04.2026)
3. Дослідження ГО «Епіпросвіта» «Сильні мами: дослідження та адвокація для підтримки матерів дітей з інвалідністю». URL: https://www.epiprosvita.org/blog/top-5-trivozhnih-cifr-pro-zhinok-yakivihovuyut-ditey-z-invalidnistyu-v-ukrayini?fbclid=IwY2xjawQx2fIleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFERlBoNE42ajBTU2FUenVjc3J0YwZhcHBfaWQQMjIyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHmE5lIm_MM573IbtIE3sUfdMYfUh3HMb3Z0h1QBOI1LegC0vzCEOGCxWgVd2_aem_wY4qjoszb1HQndTvTZ1ClQ (дата звернення 27.04.2026)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АГРАРНОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

В. М. Масін

кандидат юридичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін,
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ІНСТИТУЦІЙНА РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

Як нами зазначалося раніше [1], Національною економічною стратегією на період до 2030 року, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179 задекларовано, що «... одним із завдань для покращення ефективності формування і реалізації аграрної політики та, як наслідок, виконання стратегічної цілі 1 «Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики» є «... формування критеріїв якості та публічної оцінки ефективності аграрного консультування на ринку надання послуг» [1, с. 131].

Офіційна статистика налічує близько 2300 сільськогосподарських кооперативів в Україні. При цьому кількість офіційно зареєстрованих обслуговуючих кооперативів складає близько 950 одиниць, а реально діючими та активними є трохи більше 700 [2, с. 5-8]. Вважаємо, що розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні стримують слабка матеріально-технічна база, недосконале законодавче забезпечення та відсутність належної державної підтримки кооперативного сектору економіки. На жаль, сьогодні форми та методи державної підтримки аграрного сектору в Україні є застарілими, а аграрне законодавство не відповідає світовим стандартам, що гальмує вихід українських товаровиробників на світовий ринок і сповільнює розроблення ефективних інструментів підтримки малих виробників. У зв'язку з євроінтеграцією

виникає нагальна потреба у адаптації національних сільсько-господарських виробників до роботи в умовах глобалізованої економіки з урахуванням формування зони вільної торгівлі з країнами ЄС та іншими світовими партнерами.

Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року передбачалося розроблення, прийняття нових та внесення змін до нормативно-правових актів, що стосуються розвитку аграрного сектору економіки з метою наближення законодавства України до законодавства ЄС у сфері сільського господарства [3].

На нашу думку, прийняття 21 липня 2020 року Верховною Радою України Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у новій редакції [4] стало вагомим стратегічним кроком на шляху до реалізації положень Державної цільової програми.

Важливо, що проект закону було підготовлено із залученням експертів проекту Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) та Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) «Партнерство між Урядом України та приватним сектором щодо розробки та вдосконалення законодавства у сфері сільського господарства та продовольства», експертів «Проекту розвитку зерносовищ та сільськогосподарських кооперативів України», за підтримки Уряду Канади [5].

Останнє десятиліття ЄБРР та ФАО разом з партнерами працювали над просуванням сільськогосподарських кооперативів в Україні за допомогою здійснення різних ініціатив, ведення багатостороннього політичного діалогу, організації круглих столів, семінарів та публікації статей у ЗМІ.

Наприклад, проект ЄБРР / ФАО 2013 року допоміг переконати українських молочних фермерів об'єднати зусилля для підвищення доданої вартості молока шляхом переробки – підвищуючи його якість та стандарти безпеки – щоб вийти на нові ринки. Завдяки проекту кооперативна переробка стала реальністю.

Ця ініціатива призвела до іншого проекту ЄБРР / ФАО, що є угодою про партнерство між урядом України та приватним сектором, гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Частиною його стала

розробка нової правової основи для сільськогосподарської кооперації [5].

Починаючи із 2016 року ЄБРР та ФАО почали підтримувати різні кооперативні ініціативи шляхом підвищення обізнаності, надання консультативної підтримки та нарощування потенціалу. Прикладом практичної допомоги (у 2022 році) може слугувати реалізація Проекту ФАО UNFA UKR/011/UND: 2.1.2 щодо визначення потреб у індивідуальній консультаційній підтримці з подальшим наданням технічної допомоги для збільшення питомої ваги доданої вартості у діяльності сільськогосподарських кооперативів [6]. Проектом передбачалася низка заходів, таких як:

- 1) розробка анкети та проведення опитування сільськогосподарських кооперативів для виявлення потреб у індивідуальній консультаційній підтримці щодо перереєстрації статутів згідно з пунктом 4 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [4];

- 2) обрання загального підходу та надання індивідуальної консультаційної підтримки обраним кооперативам за результатами моніторингу;

- 3) сприяння діяльності бенефіціарів програми інвестиційної підтримки кооперативів у процесі перереєстрації відповідно до нового національного кооперативного законодавства;

- 4) розробка рекомендацій та комунікаційних матеріалів / керівництва для посилення спроможностей бенефіціарних сільськогосподарських кооперативів у цільових регіонах у сфері перереєстрації кооперативів;

- 5) здійснення вагомого внеску щодо підвищення кваліфікації постачальників сільськогосподарських консультаційних послуг у цільових регіонах через проведення навчальних сесій для тренерів.

У результаті проведених наукових досліджень та моніторингу стану юридичного забезпечення діяльності сільськогосподарських кооперативів нами було розроблено Анкету опитування сільськогосподарських кооперативів для визначення потреб у індивідуальній консультаційній підтримці, що зводилася до таких показників:

- 1) назва, юридична адреса кооперативу;

- 2) вид кооперативу (створений з метою одержання прибутку; створений без мети одержання прибутку);
- 3) дата державної реєстрації;
- 4) відомості про засновників (юридичні особи; фізичні особи);
- 5) земельні відносини (право власності на землю; оренда);
- 6) фонди кооперативу / статутний капітал (статутний капітал; фонд розвитку; резервний фонд; спеціальний фонд);
- 7) членство у кооперативі (дійсні члени; асоційовані члени);
- 8) органи управління кооперативу (загальні збори; правління / голова; виконавчий директор);
- 9) система оподаткування (загальна; спеціальні режими оподаткування; неприбутковий статус; необхідність внесення до Реєстру неприбуткових організацій);
- 10) документальне забезпечення діяльності (необхідність моніторингу) (статут; правила внутрішньогосподарської діяльності; книга протоколів загальних зборів; бізнес-план; перспективний план розвитку; реєстр членства у кооперативі; реєстр руху паїв; реєстр кооперативних виплат; внутрішньогосподарські договори між кооперативом та членами кооперативу щодо надання послуг / участі у діяльності; положення про оплату праці; посадові інструкції; правила внутрішнього розпорядку; інші локальні акти делегованої правотворчості);
- 11) необхідність перереєстрації статуту (зміни організаційно-правової форми).

Слід резюмувати, що нова редакція Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» покликана забезпечити відповідність вітчизняної аграрної кооперації передовим міжнародним стандартам.

Література

1. Масін В. М., Хріщева О. Г. Сучасний стан та перспективи правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні / Дванадцять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права: до 25-річчя заснування кафедри цивільно-правових дисциплін : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 31 трав. 2024 р.) [Електронне

- видання] / відповід. ред. В. І. Труба ; упоряд. А. Л. Святошнюк ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, економ.-прав. ф-т. Одеса : Фенікс, 2024. 139 с. С. 129–133. Режим доступу: http://liber.onu.edu.ua/pdf/12jurid_disp.pdf.
2. Івченко В. М., Носіков О. М., Філоненко О. С. Сучасний стан сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у воєнний час / Київ : НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2025. 55 с. С. 5–8.
 3. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: Розпорядження Кабінету міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-p> (дата звернення: 20.04.2026).
 4. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України № 819-IX від 21.07.2020 : зі змінами від 15.11.2024. Законодавство України : інформаційно-пошукова система / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> (дата звернення: 20.04.2026).
 5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 25.06.2018 р. № 856. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI00295A?an=7> (дата звернення: 20.04.2026).
 6. Food and Agriculture organization of the United Nations. Terms of Reference for PSA.NAT / Victor Masin. Job Title: Field Technical Expert on Agricultural and Rural Development Legislation / Project Number: UNFA/UKR/011/UND: 2.1.2. (2022).

О. В. Толкаченко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ОДНОСТОРОННІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Односторонні зобов'язання на сьогоднішній день є важливим не тільки у галузях національного права, а й у сфері міжнародних відносин, зокрема, у сфері міжнародних екологічних

відносин. Дані зобов'язання це дії суб'єктів міжнародного права (переважно держав), які спрямовані на встановлення юридичних обов'язків для себе, що не потребують прийняття (акцепту) іншими державами. Враховуючи політичну ситуацію та розподілення сфер впливу між світовими державами, постає проблема саме правильного розуміння односторонніх зобов'язань та їх виконання, оскільки виконання таких зобов'язань не завжди є вигідними з економічної, соціальної та культурної точки зору. Більш того, односторонні зобов'язання можуть бути ефективним засобом як з позитивними наслідками, так і з негативними.

У доктрині, а також у міжнародній, договірній та судовій практиці немає точного формулювання та однозначного підходу щодо визначеності, виконуваності та правомірності односторонніх актів держав у сфері міжнародного екологічного права. Наприклад, принцип 12 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку 1992 року вказує на те, що «держави мають співпрацювати у справі створення сприятливої та відкритої міжнародної економічної системи, яка призвела б до економічного зростання та сталого розвитку в усіх країнах. Заходи у сфері торговельної політики, які вживаються з метою охорони навколишнього середовища, не повинні бути засобами довільної або невиправданої дискримінації або прихованого обмеження міжнародної торгівлі. Слід уникати односторонніх дій щодо вирішення екологічних завдань за межами юрисдикції країни-імпортера. Заходи в галузі охорони навколишнього середовища, спрямовані на вирішення транскордонних або глобальних екологічних проблем, повинні, наскільки це можливо, ґрунтуватися на міжнародному консенсусі» [1, принцип 12]. З одного боку, немає чіткої заборони на односторонні зобов'язання, з іншої – є рекомендація щодо незастосування односторонніх дій. Тобто, згідно даної норми неможливо чітко встановити роль односторонніх зобов'язань щодо охорони навколишнього середовища. Також дана норма не встановлює меж застосування односторонніх зобов'язань, окрім одної – юрисдикції країни імпортера, що, на нашу думку, не є достатнім для встановлення умов застосування односторонніх зобов'язань.

В Йоганнесбурзькій декларації зі сталого розвитку 2002 р. держави-учасниці висловили свою прихильність зміцненню міжнародних багатосторонніх установ та багатосторонності загалом [2].

«Керівні принципи, що застосовуються до односторонніх заяв держав, здатних призвести до виникнення юридичних зобов'язань», ухвалені Комісією міжнародного права ООН у 2006 р., у випадку їх остаточного схвалення у формі міжнародного договору регулюватимуть лише один з видів односторонніх актів держав – односторонніх актів *stricto sensu*, тобто, лише актів у формі офіційних заяв, сформульованих державою з наміром взяти на себе зобов'язання згідно з міжнародним правом. Такі заяви не повинні покладати будь-яких зобов'язань на інші держави [3].

Проте у сфері охорони навколишнього середовища трапляються випадки, коли держави шляхом односторонніх дій беруть на себе не стільки зобов'язання, скільки закріплюють за собою певні права щодо охорони чи експлуатації природних об'єктів (оскільки дані об'єкти можуть мати економічну цінність, мати велике соціальне значення або бути засобом політичного впливу) поза межами національної юрисдикції, тим самим покладаючи зобов'язання на інші держави (які, можливо, даний суб'єкт не може виконати або ж не вважає за доцільне виконувати), або, навпаки, взагалі відмовляються від виконання взятих на себе зобов'язань за міжнародним договором та/або конвенцією.

Тобто, з цього можна зробити висновок, що односторонні зобов'язання не завжди є ефективним засобом захисту навколишнього середовища а іноді можуть використовуватися як зброя, засіб тиску та поширення свого впливу на інші держави, а тому даний інструмент, має використовуватися відповідально та постійно вдосконалюватися.

Односторонні акти держав у сфері охорони навколишнього середовища можна розділити на декілька видів:

- 1) ті, які надають нові зобов'язання, яких до моменту їх прийняття не існувало (Наприклад, рішення по справі щодо південного блакитного тунця 1999 р. [4]);

- 2) ті, які мають на меті прийняття та вдосконалення існуючих міжнародних зобов'язань, їхню зміну або припинення

(Наприклад, це заборона стійких органічних забруднювачів на основі Стокгольмської конвенції про стійкі органічні забруднювачі 2001 р. [5]).

Односторонність (унілатералізм) є виправданою лише за наявності крайньої необхідності, яка пояснюється виключними обставинами ситуації. Так чи інакше, односторонні зобов'язання – це свобода та незалежність держави, що проявляється у можливості самостійно діяти в односторонньому порядку. Однак, дискусійним є питання, чи має право держава як суб'єкт міжнародного екологічного права в окремо взятому випадку діяти односторонньо, чи вона зобов'язана вступити в багатосторонні зобов'язання по вирішенню ситуації.

Односторонні зобов'язання мають відповідати вимогам міжнародного екологічного права та мати на меті цілі, що не суперечать встановленому міжнародними актами світовому правопорядку, оскільки односторонні зобов'язання є потужною зброєю як для вирішення критичних ситуацій, так і для їх створення.

Таким чином, основна сутність одностороннього зобов'язання полягає в тому, що воно є результатом діяльності однієї держави, яким держава бере на себе певні зобов'язання. І тому воно за своєю природою суттєво відрізняється від міжнародно-правових договорів, які передбачають узгодження волі кількох держав. Попри поширеність односторонніх актів у міждержавній практиці, питання їх імплементації в межах міжнародного екологічного права потребує додаткового теоретичного обґрунтування для забезпечення їхньої дієвості.

Література

1. Ріо-де-Жанейрська декларація з навколишнього середовища та розвитку, Прийнята Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 3–14 червня 1992 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml
2. Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку, Прийнята на Всесвітній зустрічі на найвищому рівні зі сталого розвитку (Йоганнесбург, Південна Африка, 26 серпня – 4 вересня 2002). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml.
3. Керівні принципи, що застосовуються до односторонніх заяв держав, здатних призвести до виникнення юридичних

зобов'язань, ухвалені Комісією міжнародного права ООН у 2006 р. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_9_2006.pdf

4. Southern Bluefin Tuna Cases (New Zealand v. Japan; Australia v. Japan. URL: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-3-4/>.
5. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі, ратифікованою Законом № 949-V (949-16) від 18.04.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a07#Text.

О. Г. Хріщева

доктор філософії з галузі знань
08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

МОЛОДЬ У СУЧАСНІЙ ЕКОЛОГІЧНІЙ ПАРАДИГМІ СВІТУ

З кожним днем у світі дедалі більше загострюються екологічні проблеми, які призводять до зміни клімату, порушення стабільності екосистем, втрати біорізноманіття тощо. Вичерпання запасів питної води, знищення лісів, деградація земель, забруднення атмосферного повітря, збільшення обсягів утворення відходів, мають руйнівний вплив не тільки на нинішнє, але і на майбутні покоління.

На жаль, «на кожен долар, який світ інвестує у захист або відновлення природи, тридцять доларів витрачається на діяльність, яка її погіршує» [1].

За даними Всесвітньої метеорологічної організації (World Meteorological Organization), «клімат Землі зараз більш незбалансований, ніж будь-коли за всю історію спостережень... швидкі та масштабні зміни відбулися протягом кількох десятиліть, але матимуть руйнівні наслідки протягом сотень, а можливо, що й тисяч років» [2].

На практиці досі не вдається досягти повноцінного гармонійного поєднання екологічного, економічного та соціа-

льного чинників, які покладено в основу концепції сталого розвитку.

За таких обставин на сучасному етапі надзвичайно важко здійснювати розбудову стійкого майбутнього світу. Втім, міжнародна спільнота продовжує системний пошук дієвих інструментів для досягнення цілей сталого розвитку та ефективної боротьби зі зміною клімату.

У цьому контексті вкрай важливо зосереджувати увагу на потенціалі молоді у розв'язанні екологічних проблем та протидії зміні клімату.

Деградація навколишнього середовища, зміна клімату негативно позначаються на правах молоді, праві на життя та здоров'я, безпечне довкілля, освіту та розвиток, гідний рівень життя тощо.

Комітет з прав дитини наголошує, що «...зміна клімату є найсерйознішим аспектом міжпоколінської несправедливості нашого часу» [3].

Молодь, яка «...становить третину населення світу» [4], на нашу думку, є рушійною силою позитивних перетворень. Молодь, рішуча, ініціативна та прогресивна, – це стратегічний суб'єкт екологічних трансформацій, який посідає особливе місце в екологічній парадигмі світу.

Організація Об'єднаних Націй визнає, що молодь виступає не просто пасивним спостерігачем, а є ключовим партнером, агентом змін, активним учасником у вирішенні екологічних проблем та боротьбі зі зміною клімату.

Інгер Андерсен, заступниця Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй та виконавча директорка Програми ООН з навколишнього середовища, доцільно відзначає, що «молодь, безсумнівно, відіграватиме центральну роль у припиненні потрійної планетарної кризи – кризи зміни клімату, кризи природи та втрати біорізноманіття, а також кризи забруднення та відходів. І тому вона буде центральною у сталому майбутньому...» [5].

Порядок денний на XXI століття (Agenda 21), прийнятий Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку у Ріо-де-Жанейро у 1992 році, містить окрему главу «Облік інтересів дітей та молоді у процесі забезпечення сталого

розвитку», яка передбачає, що «залучення сучасної молоді до процесу прийняття рішень з питань навколишнього середовища і розвитку та здійснення програм має надзвичайно важливе значення у довгостроковому плані для успішного здійснення Порядку денного на XXI століття» [6].

У 2019 році на 25-й Конференції ООН зі зміни клімату (COP25) у Мадриді було підписано Міжурядову Декларацію про дітей, молодь і кліматичні дії, яка передбачає зобов'язання урядів країн-підписантів «прискорити впровадження інклюзивної, орієнтованої на дітей та молодь кліматичної політики, та дії на національному та глобальному рівнях» [7].

Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 74/121 від 18 грудня 2020 року Генеральна Асамблея «закликає держави-члени до активізації співробітництва та узгоджених дій за участю молоді для вирішення проблем (обумовлених зміною клімату та втратою біорізноманіття) з урахуванням тієї позитивної ролі, яку може відігравати у цьому відношенні освіта молоді, і закликає також держави-члени і надалі сприяти участі молоді у заходах щодо боротьби зі зміною клімату та враховувати інтереси молоді у процесах прийняття рішень з питань, що стосуються зміни клімату» [8].

Наразі дедалі частіше проводяться міжнародні молодіжні саміти, форуми, конференції екологічного спрямування, які виступають важливими платформами для обміну досвідом, обговорення екологічних, кліматичних ініціатив молоді, а також діалогу між молоддю та представниками влади.

Розвиток молодіжного екологічного руху є динамічним. Варто відзначити, що молоді активісти все частіше звертаються до судових установ, аби спонукати уряди вживати заходів задля боротьби зі зміною клімату.

Так, у 2018 році група з 25 дітей та молодих людей подала позов проти уряду Колумбії, щоб зупинити вирубку лісів в Амазонії. Верховний суд Колумбії ухвалив рішення на користь групи, погодившись з позивачами, що «уряд зробив занадто мало для зупинення вирубки лісів в Амазонії, незважаючи на своє зобов'язання досягти нульового рівня вирубки лісів до 2020 року. Судді вирішили, що це становить загрозу правам позивачів на здорове довкілля, життя, здоров'я, їжу та воду» [9].

У 2021 році Федеральний Конституційний суд Німеччини задовольнив позов 9 молодих активістів проти німецького уряду, «визнав федеральну постанову «Про зміну клімату» частково неконституційною та постановив посилити захист основних прав молоді. Цим рішенням Суд встановив новий стандарт захисту клімату як права людини, що має вагоме глобальне значення» [10].

23 жовтня 2024 року було прийнято Рекомендацію CM/Rec(2024)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо молоді та дій у сфері клімату, яка визначає, що держави-члени повинні «створювати сприятливе середовище для залучення молоді та забезпечувати різноманітне представництво та змістовну участь молоді... у процесах прийняття рішень щодо кліматичної політики на всіх рівнях. Участь молоді у розробці політики гарантує, що їхні потреби, вразливості, права та свобода дій відображаються в політиці. Однак, це не повинно обмежуватися лише молодіжною політикою, а має бути інтегровано в усі відповідні сектори, враховуючи складність кліматичної кризи та її наслідків» [11].

Таким чином, враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що молодь посідає особливе місце в екологічній парадигмі світу. Молодь – це агенти змін, які формують майбутнє, переймаються екологічними проблемами та шукають ефективні рішення для боротьби з кліматичними змінами. Втім, на жаль, незважаючи на свою значущу роль, сучасна молодь все ще стикається з викликами, пов'язаними із недостатнім рівнем співробітництва органів влади із молоддю у сфері захисту довкілля, неповноцінним врахуванням їх інтересів у процесах прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля та зміни клімату, недостатнім залученням молоді до розробки та реалізації екологічної та кліматичної політик. Молодь потребує всебічної підтримки. Задля забезпечення сталого майбутнього світу адвокація молоді має стати системним інструментом залучення молоді як повноправних партнерів у процеси прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища та зміни клімату.

Література

1. State of Finance for Nature 2026. United Nations Environment Programme. URL: <https://www.unep.org/resources/state-finance-nature-2026> (дата звернення: 05.05.2026).
2. Earth's climate swings increasingly out of balance. World Meteorological Organization. URL: <https://wmo.int/media/news/earths-climate-swings-increasingly-out-of-balance> (дата звернення: 05.05.2026).
3. Realizing the rights of the child through a healthy environment : report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3863486?v=pdf> (дата звернення: 05.05.2026).
4. Fabiana Maraffa, Jessica Nguyen. Youth Progress Index 2025. Brussels, Belgium. November, 2025. 84 p. URL: <https://www.youthforum.org/files/Youth-Progress-Index-2025.pdf> (дата звернення: 05.05.2026).
5. Youth education for a sustainable future. Speech delivered by Inger Andersen. URL: <https://www.unep.org/news-and-stories/speech/youth-education-sustainable-future> (дата звернення: 05.05.2026).
6. Agenda 21. URL: <https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/Agenda21.pdf> (дата звернення: 05.05.2026).
7. Declaration on Children, Youth and Climate Action. URL: <https://www.unicef.org/environment-and-climate-change/climate-declaration#declaration> (дата звернення: 05.05.2026).
8. Resolution 74/121 adopted by the General Assembly on 18 December 2019. URL: <https://docs.un.org/en/a/res/74/121> (дата звернення: 05.05.2026).
9. How a Group of Young Colombians Successfully Sued Their Government to Act on Climate. URL: <https://psmag.com/environment/young-colombians-sued-their-government-to-act-on-climate/> (дата звернення: 05.05.2026).
10. Найгучніші судові справи зі зміни клімату. Екодія. URL: <https://ecoaction.org.ua/klimatychni-sudovi-spravy.html> (дата звернення: 05.05.2026).
11. Recommendation CM/Rec(2024)6 of the Committee of Ministers to member States on young people and climate action. URL: <https://search.coe.int/cm/?i=0900001680b201bb> (дата звернення: 05.05.2026).

ЗМІСТ

Секція

Актуальні проблеми цивільного, сімейного, цивільно-процесуального права

В. І. Труба

Систематика приватного права: погляди
Є. Васьковського в контексті сучасних
проблем рекодифікації 3

В. І. Борисова

Шлюб: від римського права до сьогодення 7

N. M. Bulat

Human contribution when ai is used in the inventive
process: the perspective of inventions
and utility models 12

Н. С. Василевська

«Право на забуття» в новому кодексі
права приватного 15

Т. Ю. Венгер,

Астрент у підрядних правовідносинах
як ефективний спосіб захисту прав замовника
в проєкті оновленого цивільного законодавства 19

М. К. Галянтич

Проблеми правореалізації здійснення
житлових прав 22

О. М. Гнатів

Позовна давність та судова практика 26

І. О. Голоденко

Процесуальні фільтри як засіб запобігання
зловживанню процесуальними правами
у цивільному судочинстві 29

О. П. Граматик	
Туристичні послуги як вид послуг	33
У. П. Гришко	
Обмеження принципу свободи підприємницької діяльності	36
Ю. О. Заїка	
Визначення кола спадкоємців за законом: критичний погляд на проект ЦК України скрізь призму законодавства ЄС	42
В. М. Зубар	
Проблемні питання книги 3 (право речове) проекту ЦК України	46
О. О. Ковалішин	
До питання про ознаки аудиторських послуг як виду послуг	50
В. М. Коссаєв	
Договір як підстава зобов'язального правовідношення через призму критеріїв реальності та консенсуальності виникнення цивільних прав та обов'язків сторін	54
М. Б. Кравчик	
Особливості спадкування самочинного будівництва в контексті рекодифікації цивільного кодексу України	57
Л. В. Красицька	
Розвиток законодавства України про право одного з подружжя на земельну ділянку	63
В. В. Криворучко	
До питання про правовий статус споживача як учасника правовідносин по наданню рекламних послуг	69
Л. Г. Лічман	
Новели правового регулювання права членів сім'ї власника житла на користування цим житлом	75

Є. О. Мічурін

Академічна доброчесність і використання
штучного інтелекту у науковій діяльності 81

С. Є. Морозова

Житлові сертифікати як інструмент компенсації
за зруйноване житло: проблеми правозастосування
та напрями вдосконалення законодавства 84

Н. О. Петренко

«Темна сторона» конфіденційності альтернативних
способів урегулювання спорів 87

І. В. Попадюк

Межі втручання у право приватної власності
під час війни: аналіз процедур вилучення
земельних ділянок для суспільних потреб 90

А. Л. Святошнюк

Цифрова річ як новий об'єкт цивільних прав:
правова природа та ознаки 93

Л. В. Сіщук

Особливості перетворення державного
підприємства в ТОВ 95

І. В. Спасибо-Фатеева

Про закони, коментарі, тлумачення 101

Л. М. Токарчук

Онлайн-судочинство як новий етап еволюції
цивільного процесу 108

М. С. Федорко

Оціночні категорії в інституті відшкодування
збитків 113

А. М. Чорна, І. І. Сядриста

Поняття самоврядування в адвокатурі 117

Г. Б. Яновицька

Реалізація прав споживача під час війни:
проблеми та гарантії 121

Секція

*Порівняльне правознавство в сфері приватного права,
приватне право зарубіжних країн,
міжнародне приватне право*

Alimov Olzhas Tolegenuly

Practical aspects of trademark registration
in the republic of Kazakhstan, features
of the procedure in Ukraine and international
registration in the wipo system **125**

Dadashov Emin Teyyub oghlu

Domestic legal norms related to the protection
of ownership rights over real estate. **134**

N. R. Maxatov

Contractual obligations in the family law
of the republic of Kazakhstan: issues of legal nature
and sectoral specifity. **138**

Yusifov Shukur Mahammad oghlu

Legal positions of the constitutional court
of the Republic of Azerbaijan on inheritance issues. . . **144**

В. Р. Барський

Здобуток ради Європи у формуванні стандартів
прав ЛГБТІК+ осіб. **149**

В. Ю. Матвеев

Використання технологій штучного інтелекту
на платформах монетизації інтимізованого
контенту: цивільно-правовий аспект. **154**

Л. В. Панова

Принципи платіжного права ЄС у правовій
системі України. **159**

Секція
Актуальні проблеми трудового права
та права соціального забезпечення

Hatamov Bakhtiyar Husan oghlu

Current problems of labour law and social provision law:
in the context of modern employment
and social protection 164

О. В. Байло

Правове регулювання звільнення за прогул
в умовах воєнного стану 169

О. М. Потопахіна

Порівняльно-правовий аналіз системи соціального
захисту України та Данії 173

С. В. Ромашкін

Проблеми стягнення заборгованості по заробітній
платі та компенсації заборгованості середнього
заробітку за час затримки заробітної плати 178

В. В. Савицький

Проблеми та перспективи розвитку соціального
забезпечення ветеранів в Україні 182

М. М. Шумило

Працівники, які мають дитину з інвалідністю,
їх права та гарантії в проекті трудового кодексу 188

Секція
Актуальні проблеми аграрного, земельного
та екологічного права

В. М. Масін

Інституційна роль неурядових організацій
у розвитку сільськогосподарської кооперації 193

О. В. Толкаченко

Односторонні зобов'язання у сфері охорони
навколишнього середовища 197

О. Г. Хріщева

Молодь у сучасній екологічній парадигмі світу. 201

НОТАТКИ

Наукове видання

**ЧОТИРНАДЦЯТИ ЮРИДИЧНІ ДИСПУТИ
З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ПРИВАТНОГО ПРАВА»,
присвячені пам'яті Є. В. Васьковського**

**МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної конференції**

м. Одеса, 29 травня 2026 року

Українською та англійською мовами

Відповідальний редактор
ТРУБА Вячеслав Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
заслужений юрист України

Статті збірника надруковано в авторській редакції

*Верстка Н. С. Кузнецова
Дизайнер обкладинки А. С. Юдашкіна*

**ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО**

Підписано до друку 27.05.2026 р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Schoolbook. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 12,32. Наклад 100 пр. Замовлення № 050-0626.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7653 від 18.08.2022 р.

